

Република Македонија
Универзитет "Св. КИРИЛ И МЕТОДИЈ"
Филозофски факултет - Скопје
Институт за дефектологија

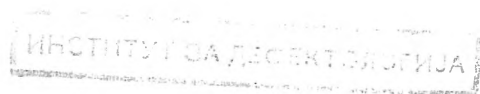

• МАГИСТЕРСКИ ТРУД •

СПОСОБНОСТИТЕ НА ВОЗРАСНИТЕ ЛИЦА СО УМЕРЕНА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ ЗА ЖИВЕЕЊЕ ВО ЗАЕДНИЦА

Кандидат:
Арита Агаи

Ментор:
Проф. Д-р **Ристо Петров**

Скопје, 2014

СОДРЖИНА

РЕЗИМЕ.....	4
ABSTRACT.....	6
ВОВЕД.....	8
I. <u>ТЕОРИСКИ ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО</u>.....	11
1. Современиот пристап на општеството кон лицата со интелектуална попреченост.....	12
2. Лица со интелектуална попреченост.....	28
2.1. Дефиниција.....	28
2.2. Класификација.....	31
2.3. Возрасни лица со умерена интелектуална попреченост.....	33
2.4. Возрасни лица со тешка интелектуална попреченост.....	35
2.5. Карактеристики во развојот на лицата со умерена и тешка интелектуална попреченост.....	39
3. Компетенции на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост.....	40
4. Односот на родителите кон лицата со умерена интелектуална попреченост.....	46
5. Односот на стручните работници кон лицата со умерена интелектуална попреченост.....	56
6. Релевантни истражувања.....	60
II. <u>МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО</u>.....	61
1. Предмет на истражувањето.....	62
2. Цел и карактер на истражувањето.....	62
3. Задачи на истражувањето.....	63
4. Хипотези на истражувањето.....	63
5. Варијанти на истражувањето.....	65
6. Методи, техники и инструменти на истражување.....	65
7. Популација и примерок на истражување.....	66
8. Организација и тек на истражувањето.....	67
9. Очекувани резултати.....	67

10. Статистичка обработка на податоци	68
III. <u>АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА РЕЗУЛТАТИТЕ</u>	69
3.1. Приказ и интерпретација на општите мислења на испитаниците.....	70
3.2. Приказ и интерпретација на мислењата на испитаниците од областа: знаењата на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.....	81
3.3. Приказ и интерпретација на мислењата на испитаниците од областа: можностите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.....	103
3.4. Приказ и интерпретација на мислењата на испитаниците од областа: потребата на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.....	123
IV. <u>ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕДЛОЗИ</u>	142
V. <u>ЛИТЕРАТУРА</u>	144
VI. <u>ПРИЛОЗИ</u>	155

РЕЗИМЕ

Арита Агаи - *Способностите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за живеење во заедница*. Магистерски труд. Филозофски факултет, Институт за специјална едукација и рехабилитација Скопје, 2014, с.1-162.

Општествената заедница, согледувајќи ја заблудата при идентификување на човекот како битие со неговиот дефицит и дијагноза, развила, или се обидува да развие, нов пристап кон лицата со интелектуална попреченост.

Доколку сакаме да дојде до промени и да се смени општиот/генералниот став на општеството кон лицата со инвалидност, неопходно е да дојде до интеракција помеѓу лицата со инвалидност и останатиот дел од општеството. Првиот, и најважен, чекор е вклучувањето на децата со инвалидност во системот на редовното образование. Понатаму, државата, по законски пат, да ги надмине сите пречки при вработување на лицата со инвалидитет и да им обезбеди соодветна социјална сигурност. Неопходно е да им се обезбедат сите права кои ги уживаат и останатите граѓани во државата.

Денес, Република Македонија има организиран третман и за лицата со интелектуална попреченост, иако сеуште докрај не е решено прашањето со возрасните лица со умерена интелектуална попреченост. Нивниот третман е организиран низ неколку институционални и вонинституционални форми. Во најголем број ги има во дневните центри, иако тие центри се наменети за третман на деца.

Целта на овој труд не е разгледување на компетенциите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост, со цел само да се откријат нивните тешкотии и недостатоци. Напротив, целта на трудот е да се утврдат ставовите на родителите и стручните работници кои работат со овие лица, за можностите, знаењата и потребите на овие лица, што, од своја страна, ќе придонесе за подобра интеграција и на оваа група граѓани.

Во истражувањето е опфатен примерок од 160 испитаници, кој го сочинуваат 80 родители на возрасни лица со умерена интелектуална попреченост, чиишто деца се прифатени во дневните центри во Тетово, Гостивар, Дебар, Кичево, Струга, Куманово, Топаанско поле-Скопје и 80 стручни лица, вработени во дневните центри и центрите за социјална работа од наведените општини во Република Македонија. Користен е

дескриптивен метод со кој ќе се утврдат компетенците на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост.

Трудот разгледува повеќе аспекти за проценка на лицата со умерена интелектуална попреченост од страна на стручни лица и родители на истите лица, за нивно самостојно живеење. Во овој поглед, ние се уште сме сведоци дека и денденес луѓето се склони да донесуваат површни заклучоци за компетентноста на оние кои не се "нормални", развиваат предрасуди и стереотипи, како што е системското оневозможување на луѓето да ги покажат своите способности. Присуството на интелектуална попреченост не оправдува каква било форма на дискриминација.

Општиотиот заклучок кој произлегува од спроведеното истражување е дека постојат разлики во сите третираните аспекти меѓу родителите и стручните работници. Ваквите согледувања укажуваат на потребата од воспоставување на ефективна комуникација и подобrena соработка, коишто ќе придонесат за зголемен квалитет на живот на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост. Лицата со интелектуална попреченост имаат право да им бидат обезбедени сите можности, да можат сами да избират каде и со кого ќе живеат, а не да живеат во наметнати услови и начин на живеење. Во таа смисла, неопходно е да се обезбеди широк спектар на квалитет на поддршка во заедницата, за да им помогне на луѓето со интелектуална попреченост, да им се овозможи слобода на избор и да се обезбеди соодветен квалитет на живеење во заедницата. Тоа вклучува достапна животна средина - згради, јавни места, сообраќај, услуги, комуникации, информации, технологија и многу повеќе. Исто така, тоа го вклучува образованието, активностите и кампањите за подигнување на свеста кај сите учесници во заедницата, како и усогласување на терминологијата, усвоена од страна на движењето на лицата со интелектуална попреченост, на меѓународно ниво.

Клучни зборови: *умерена интелектуална попреченост, самостојно живеење со поддршка.*

ABSTRACT

Arita Agai – *Abilities of adults with moderate intellectual disabilities for living in the community*. Master thesis. Faculty of Philosophy, Institute for Special Education and Rehabilitation, Skopje, 2014, s. 1-162.

Society considering the delusion in identifying the human being as being with his deficit or diagnosis, has developed or is trying to develop a new approach to people with intellectual disabilities.

If we want to have changes and to change the general attitude of society to wards people with disabilities, it is necessary to get to the interaction between people with disabilities and the rest of the society. The first and most important step is the inclusion of children with disabilities in the regular education system. Furthermore, the state needs to legally overcome all obstacles of employment of persons with disabilities and provide adequate social security. It is necessary to provide them with all the rights enjoyed by the other citizens in the state.

Today, the Republic of Macedonia has organized and treatment for people with intellectual disabilities, although not yet fully resolved the issue of adults with moderate intellectual disabilities. Their treatment is organized through several institutional and non-institutional organs. Their presence is most numerous in day care centers, although they are intended for the treatment of children.

The purpose of this labor is not to review the competence of adults with moderate intellectual disabilities, in order to detect only their difficulties and deficiencies. On the contrary, the purpose of the labor is to determine the attitudes of parents and professionals working with these people for the opportunities, knowledge, the needs of these people, which in turn will contribute to a better integration of this specific group of citizens.

In the research covered a sample of 160 participants, consisting of 80 parents of adults with moderate intellectual disabilities whose children are accepted in day-care centers in Tetovo, Gostivar, Debar, Kicevo, Struga, Kumanovo, Skopje-Topansko Pole, and 80 professional people, employees in day care centers and centers for social work of the mentioned municipalities in Macedonia. A descriptive method was used to determine the competence of adults with moderate intellectual disabilities.

This labor examines several aspects of the assessment of people with moderate intellectual disability by professional people, and parents of these individuals for their ability for

independent living. In this regard we are still witnessing today that people tend to make superficial conclusions about the competence of those who are not "normal" and develop prejudices and stereotypes, which systematically hinders the people to show their capabilities. The presence of intellectual disability does not justify any form of discrimination.

The general conclusion that emerges from the survey is that there are differences in all aspects treated between parents and professional workers. These findings indicate the need to establish effective communication and enhanced cooperation that will contribute to increased quality of life of adults with moderate intellectual disabilities. People with intellectual disabilities have the right to be provided with the opportunities of choosing on their own where and with whom to live, rather than to live in conditions and lifestyle imposed by others. In this sense, it is necessary to provide a wide range of quality support in the community to help people with intellectual disabilities, to enable freedom of choice and to provide appropriate quality of life in the community. It includes accessible environment among which: buildings, public places, transport, services, communications, information technology and many more. It also includes education, activities and campaigns to raise awareness of all stakeholders in the community, as well as harmonization of terminology adopted by the movement of people with intellectual disabilities internationally.

Key words: *moderate intellectual disabilities, independent living with support.*

ВОВЕД

Во времето во кое живееме владеат вредности кои почиваат на квантитетот и квалитетот на производството и науката. Лицето вреди онолку колку што ќе произведе. Производството станува цел, а човекот само средство во постигнувањето на таа цел. Во вакво опкружување се занемаруваат критериумите на човечност и хуманост, коишто произлегуваат од сфаќањата дека човекот е најважниот двигател на сопствениот развој и развојот на општеството, воопшто. На овој начин, лицата со инвалидност остануваат на маргините, честопати без можност да ги реализираат основните човекови права.

И етиката, како наука за моралот, покрај тоа што укажува на нашите различни гледања за лицата со инвалидност, укажува и на правата кои им следуваат на овие лица и нивните вистински вредности. Секое лице заслужува среќа, а секој од нас е личност кој има право на живот со сите предности и недостатоци. Доброто, како најголема морална вредност и едно од главните етички поими, ни налага нам, на здравите лица, било во својство на стручни или приватни лица, да бидеме активни учесници и помагачи на оние кои не можат да се грижат за себе, да бидеме нивни позитивни емоционални придружници.

За да бидеме општество кое се залага секое лица да има исти права и можности, без разлика на индивидуалните разлики, интеграцијата на лицата со инвалидност во општеството се наметнува како едно од решенијата на овој проблем.

Неопходен предуслов за постигнување на наведената цел е промената на ставовите кон лицата со инвалидност, иако свесни дека овој процес тече доста бавно.

Ставовите претставуваат резултат на социјализацијата и ги усвојуваме со социјално учење. Некои веруваат дека социјализацијата не е само оспособување на поединецот кон општествениот живот, за својата идна улога во општеството, но ја нагласуваат и нејзината важност во обликувањето на личноста, односно, покажуваат дека по пат на социјалното учење поединецот се формира во личност со карактеристики кои го прават тоа човечки член на одредена култура, но, исто така, и специфичен поединец.

Социјализацијата е сложен процес кого плански и системски го реализираат семејството, училиштето и општествената заедница, како би да се оспособат децата за понатамошен живот во социјалната средина (*Ivkovic, 2003*) (1).

Социјализацијата е резултат на интеракцијата на личноста и на социјалната средина, односно на организмот и на општествената средина. Тоа значи, социјализацијата на општественото битие е условена биолошки, психолошки и социјално врз основа на индивидуалните биолошки потенцијали и влијанието на општествената средина. Според тоа, таа не е резултат ниту само на учењето, ниту само на созревањето (*Ајдински, Г., Киткањ, З., Ајдински, Љ. 2007*) (2).

Ставот претставува еден од основните поими за разбирање на општествениот живот. За полесно да можеме да го дефинираме својот однос кон големиот број различни појави и како соодветно да реагираме кон нив, луѓето формираат свои ставови. Имено, ставовите ни овозможуваат да стекнеме фиксирани стандарди за своите размислувања и своите постапки. На тој начин, полесно ги оценуваме и ги класифицираме објектите и ситуациите, што нам, од друга страна, ни овозможува полесно и побрзо да се снајдеме и да реагираме.

Како крајна цел на интеграцијата, последниве петнаесетина години и кај нас се развива проектот за социјална инклузија или вклучување. Таа не подразбира, сама по себе, изедначување на сите луѓе, туку почитување на различностите кај секој поединец.

Доколку сакаме да дојде до промени и да се смени генералниот став на општеството кон лицата со инвалидност, неопходно е да дојде до интеракција помеѓу лицата со инвалидност и останатиот дел од општеството. Првиот, и најважен, чекор е вклучувањето на децата со инвалидност во системот на редовното образование, за што се залага и Република Македонија. Понатаму, државата мора, по законски пат, да ги надмине сите пречки при вработувањето на лицата со инвалидитет и да им обезбеди соодветна социјална сигурност. Неопходно е да им се обезбедат сите права кои ги уживаат и останатите граѓани во државата.

Социјалниот модел на односот на општеството кон лицата со инвалидност, доведе до нов пристап во воспитанието и образованието на овие лица (*Vantic-Tanjic M., Nikolic M. 2010*) (3).

Денес, Република Македонија има организиран третман и за лицата со интелектуална попреченост, иако сеуште не е докрај решено прашањето со возрасните лица со умерена интелектуална попреченост. Нивниот третман е организиран низ неколку институционални и вонинституционални форми. Во најголем број ги има во дневните центри, иако истите се наменети за третман на деца.

Во 23 дневни центри низ Република Македонија опфатени се вкупно 377 деца/лица, од кои 31 % се лица на возраст од 18-26 години, а 30 % се лица над таа возраст; 34% од нив се со умерена интелектуална попреченост, 22 % се со тешка, а 40 % со комбинирана попреченост. Како што се очекува, 55 % се од машки пол, а 45 % од женски пол. Веќе подолго време наназад, оваа состојба упатува на размислување да се направи реорганизирање/поделба на дневните центри и според возраста (4).

Целта на овој труд не е разгледување на компетенциите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост, со цел само да се откријат нивните тешкотии и недостатоци. Напротив, целта на трудот е да се утврдат ставовите на потесната околина (родителите и стручните работници кои работат со овие лица) за можностите на овие лица, што, од своја страна, ќе придонесе за подобра интеграција и на оваа група граѓани.

I.
ТЕОРИСКИ ПРИСТАП
КОН ПРОБЛЕМОТ
НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. СОВРЕМЕНИОТ ПРИСТАП НА ОПШТЕСТВОТО КОН ЛИЦАТА СО ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ

Општествената заедница, согледувајќи ја заблудата при идентификување на човекот како битие со неговиот дефицит, дијагноза, развила или се обидува да развие нов пристап кон лицата со интелектуална попреченост.

Познат е фактот дека лицата со интелектуална попреченост во текот на историјата биле одбиени, стигматизирани, исклучени од животот во заедницата. Лицата со интелектуална попреченост не само што доживеале епизодни негативни мислења и ставови, дискриминација и насилство, но таквите постапки со векови биле модел на однесување кон нив.

Последниве петнаесетина години веќе не се поставува прашањето за потребата од *инклузија како сеопфатна интеграција*, вклучување во социјалната средина, туку се поставува прашањето: "*Како?*"

Ставовите на населението, непосредната околина, имаат големо влијание за успешна интеграција и инклузија на лицата со интелектуална попреченост. Поимот став различно е дефиниран во времето откако започнало да се истражува, а секоја дефиниција зависела од видот на истражување и наука која со тоа најмногу се занимавала (психологија, социологија).

Познавањето на ставовите на поединецет или социјалната група помага во разбирањето и предвидувањето на нивното однесување. Ставот општо може да се дефинира како тенденција на позитивен или негативен одговор во однос на објектот (5).

Ставот е "постојан систем на позитивно или негативно оценување на чувствата и тенденциите за преземање на активности за или против во однос на различни предмети"(6).

Anastasi (1975; според *Fulgosi-Masnjak*, 1989 а) (7) ставот многу често го дефинира и како тенденција на одредено реагирање на некоја класа на дразби.

Allport (1935; според *Rot*, 1980) (8) го дефинира ставот како: ментална и неутрална состојба организирана преку искуство, кој врши директивно или динамично влијание врз реагирање на поединецот на објекти и ситуации со кои доаѓа во контакт.

Kretch u Crutchfield (1969) (9) го дефинираат ставот како траен состав на позитивни и негативни сознанија, емоционален процес и тенденција на позитивно и

негативно реагирање на околината. *Penington* (1997) (10) цитира две проблеми во давање добра, јасна и корисна дефиниција на ставовите: зборот "став" се користи на многу различен и непрецизен начин во секојдневниот јазик; ставот е "конструкт-изградба" кој се користи за да бидат упатени на одредени ментални процеси на некои лица. Терминот став подразбира и ја сумира целата збирка на психолошки феномени.

Бидејќи во сите досегашни наведени дефиниции се нагласува тенденцијата на реагирање на луѓето, предметите и ситуациите надвор од нас, а човекот може да зазема и ставови кон себе, *Zvonarević* (1985) дал дефиниција во потполност на таа компонента. Тој истакнува дека ставот е стекната тенденција да се реагира било позитивно било негативно спрема лицата, објектите или ситуациите надвор од нас, било спрема сопствените особини, идеите или постапките (11).

Исто така, како една од основните дефиниции, може да се наведе и онаа која е предложена од *Newcomb* (1991) (12), а спрема која ставот може да се дефинира како научена склоност на реагирање на постојано поволен или неповолен начин во однос на даден објект. Оваа дефиниција вклучува четири важни аспекти на ставови:

- ставовите се учат преку искуство;
- ставовите ги прават луѓето склони да се однесуваат (реагираат) на одреден начин;
- ставовите и однесувањето се подредени на принципот на доследност;
- неповолен или поволен начин на однесување се одразува на евалуативната компонента на ставовите.

Ставовите се траен предмет на занимања на многу научни истражувања. Во основа на тој траен интерес лежи претпоставката за можностите на предвидувањето на однесувањето врз основа на ставовите, односно претпоставка дека ставовите рефлектираат, предизвикуваат или пак, во најмала рака, високо корелират со однесувањето (13).

Според *Catellu* (1978; според *Stančić*, 1991) (14) ставовите преставуваат сложена структура која се состои од три компоненти:

- когнитивна
- емоционална и
- мотивациска

Когнитивната компонента на ставот го сочинуваат сфаќањето и знаењето за предметите спрема кои постои ставот. Когнитивната компонента е неопходна за да можеме воопшто да завземеме став спрема некој предмет или негов симбол, односно, таа го сочинува сфаќањето и знаењето за предметите спрема кои постои ставот. Ова компонента мора да биде присутна дури и ако е во искривена или во минимална форма.

Многу од бројните истражувања, како што е истражувањето на *Stančić, Kovačević, Mejovšek* и *Novosel* (1981), покажа дека под влијание на дополнителни информации можат да се менуваат ставовите во позитивна насока спрема лицата со интелектуална попреченост. Когнитивните ставови зависат директно од факторот-социјален статус, т.е. од образованието во целина, положбата на работното место, положбата во општествената средина, материјалните можности, со тоа што испитаниците со повисоко образование имаат поповолни ставови (15).

Емоционалната компонента на ставовите е спроведена токму во димензијата на "одобрување-неодобрување", што значи дека оваа компонента подразбира емоции во врска со објектите според кои постои ставот. Објектот ни се допаѓа или не ни се допаѓа, убав ни е или неубав, ние го сакаме или не го сакаме.

Мотивациската компонента се состои од тенденцијата да се реагира на одреден начин спрема објектот став (16). Мотивацијската компонента на ставот се состои од тенденцијата да се направи нешто во однос на објект кон кој имаме став, да се пристапи во акција во врска со тој објект, да се помогне нешто според коешто имаме позитивен став да се развива, а да се сузбива нешто според што имаме негативен став (17).

Сите три компоненти на ставовите можат да бидат повеќе или помалку екстремни и исклучителни. Помеѓу степенот на развојот на одделни компоненти постои поврзаност, така што ако една компонента на ставот е повеќе позитивно нагласена, веројатноста дека и другите две компоненти ќе бидат позитивно нагласени (*Kovačević, Mejovšek, Novosel, Stančić*, 1980) (18).

Изворите врз основа на кои се формираат ставовите се: стекнатото искуство во текот на животот, општествените групи на кои поединецот е член и личните карактеристики на поединецот. Сите три споменати извори делуваат истовремено и се во меѓусебна врска (*Petrović, Magdalenić*, 1977) (16).

Искуствата стекнати во текот на животот се однесуваат на искуствата од непосредниот (директниот) процес на задоволување на различни потреби, односно однесувањето или посредно (индиректно) по пат на информации на кои е изложен поединецот. Општествените групи, во кои поединецот е член, се еден од регулаторите на неговото однесување и непосреден извор на информации кои придонесуваат да се формираат ставовите, а ставовите се во согласност со личните карактеристики на поединецот (*Vantić-Tanjić, Nikolić, 2010*) (3).

За потеклото на ставовите според *Allport* (1935) и според *Marvin-Cavor* (1981) (19), се нагласуваат некои важни механизми, кои сеуште се прифатени:

- *механизам за интеграција*. - Од многу индивидуални искуства постепено се интегрира/вклопува одреден став;
- *механизам на диференцијација*. Примарниот став се вклопува во нови подрачја, се диференцира и со тоа се создаваат нови ставови;
- *механизам на траума*. Само едно искуство кое е емоционално интензивно, може да доведе до промени на претходниот и формирање нов, траен став, како резултат на принудна организација во менталната област;
- *механизам на имитација*. Прифаќање готови ставови без соодветна основа за соодветно искуство, имитирајќи ги родителите, другите или врсниците во играта. Како најзначаен механизам во усвојување на ставовите, се нагласува токму механизмот на имитација.

Според се' она што досега е кажано, може да се изведе заклучок дека ставовите се многу сложена структура, дека механизмот за нивното формирање е многу комплексен и мултидимензионален и значително условуван од влијанието на средината (*Hatibović, 2002*) (20).

Општо земено, ставовите многу тешко се менуваат. Постојат повеќе причини за тешката промена на ставовите. Првата причина, на која треба најпрво да се сетиме, е селективниот карактер на набљудувањето и чувствувањето, предизвикан од постоечките ставови и склоности кои треба, пред се', да го почитуваат она што е во согласност со нашите ставови.

Втората причина е намерното избегнување да се запознаваат со податоците и фактите кои се во спротивност со нашите ставови. На формирањето ставови влијае

желбата на луѓето нивните ставови да бидат во согласност со ставовите на групи и разни одбранбени механизми, кои ја намалуваат вредноста на податоците, а кои се во спротивност со нашите ставови. Најважна причина зошто ставовите тешко се менуваат е нивниот функционален карактер. Тие, всушност, служат како утврдени стандарди кои овозможуваат да оценуваме различни и бројни ситуации (21).

Иако е тешко да се променат ставовите, сепак, под влијание на исти чинители, кои го предизвикуваат нивното формирање, може да дојде до промена на ставовите. *Krech* и *Cruchfeld* (1976) и според *Dalić-Pavelić* (2002, с. 35) (21) се нагласуваат неколку фактори кои предизвикуваат обликување на ставовите:

- промени кои припаѓаат кон групата. Групата на која и' припаѓа лицето, му помага за да се утврдат сопствените ставови. Со промена на групата се менуваат и ставовите;
- ситуацииска промена. Ставовите често се менуваат поради промени во ситуациите на некои луѓе;
- наметнати промени во однесувањето. Под одредени услови човекот го менува негативниот став кон некој објект;
- допир со објектот. Ставот кон луѓето е поволен, ако имаме повеќе информации и контакти. Лицето со предрасуди, на нов и различен начин, го гледа предметот на своите предрасуди и тогаш доаѓа до промени во ставовите;
- улогата на информирање. Важен извор за промена на ставовите е и известувањето за појавите кон кои имаме став.

Покрај ставовите, важен фактор за успешната интеграција и инклузија се и **предрасудите**. Предрасудите се испитуваат со мерење на социјалната дистанца, т.е. преку подготвеноста да се прифатат или да се одбијат карактеристичните социјални односи со припадниците на одредени групи. Стереотипите ја претставуваат когнитивната компонента на ставот, а социјалната дистанца, најчесто, се однесува на конативната компонента на ставот, која е поважна за општествената положба на некоја група (*Allport*, 1935; според *Zvonarević*, 1985) (11).

Степени на предрасудите се:

- озборувањето и стереотипното оценување (валкани, грди, зли);
- социјалната дистанца (избегнување на контакти);

- дискриминација (ограничување на разни права);
- физички напад (преминување од вербална на физичка агресија);
- геноцид (истребување) (11).

Со истражување на ставовите кон лицата со интелектуална попреченост, главно, се испитува **односот на одредени возрастни или професионални групи** кон лицата со одреден вид попреченост, со кои тие доаѓаат во контакт во текот на процесот на образованието или рехабилитацијата (*Tamm M., Prellwitz M.* 2001) (22).

Можноста за интеграција на лицата со интелектуална попреченост во образовните институции и квалитетот на медицинските, правните и другите услуги секако зависат од ставовите на стручњациите коишто им ги пружаат тие услуги, но и од ставовите на пошироката заедница, којашто ја "дефинира" општата клима и положбата на лицата со интелектуална попреченост во општеството.

Според мислењето на *Arijes* (1989) (23) односот кон детето не се разликува само во различни општества и култури, туку и во различни временски епохи на едно општество. Негативните ставови можат да се променат само ако сме запознаени со нивните потреби, ако ги вклучиме во редовни градинки и училишта и ако им пружиме можност да ни ги покажат своите зачувани потенцијали, што, пак, е единствено можно само преку инклузивното образование (*Sretenov D.*, 2000) (24).

Современите трендови се движат во насока децата со попреченост да се вклучуваат во редовни основни училишта, секаде каде што тоа е можно. За таков чекор, неопходно е **прилагодување на постоечките модели на образование во редовните основни училишта кон способностите на децата.**

Nedović G., Rapačić D., Milenković M. (2002) истакнуваат дека секое дете со посебни образовни потреби може и треба да добие соодветна едукација, којашто одговара на неговите преостанати способности и можности (25).

Во тој контекст *Rapačić i sor.* (2005) истакнуваат:

"Кога зборуваме за децата со посебни образовни потреби, од аспект на нивната едукација, се наметнува потребата за селективен и флексибилен пристап, кога е во прашање одредувањето на моделот и програмските содржини на нивното школување. При тоа, секогаш, треба да се имаат на ум нивните намалени интелектуални, сензорни и

моторички способности, како и емоционалната лабилност, намаленото помнење и вербалната репродукција... " (26).

До средината на 20 век, децата со посебни потреби се издвоени во посебни училишта така наречени специјални училишта. Оваа форма на воспитание и образование се нарекува сегрегативна форма. Со развојот на општествените односи и на науката, а како резултат на стремежите децата со посебни потреби да се набљудуваат мултидимензионално, се преминува кон една нова форма на воспитание и образование. Таа нова форма се нарекува интеграција. Најважната карактеристика на овој систем на воспитание и образование е тој да стане пофлексибилен и да се намали разликата меѓу специјалниот и редовниот систем на образование, со тенденција истиот тој, во сите сегменти каде што е тоа објективно можно, да прерасне во единствен систем на воспитание и образование, наменет за целокупната популација (*Šarenac*, 1997) (27).

Процесот на интеграција не е создаден случајно. Тој е резултат на научни сознанија и хуманистички, социјално-филозофски погледи на напредните луѓе, силното влијание на родителите на децата со посебни потреби, самите лица со посебни потреби, како и здруженијата и организациите кои дејствуваат во полза на лицата со посебни потреби (*Uzelac, Radovančić*, 1993) (28).

Терминот интеграција потекнува од латинскиот збор "интегер" што значи "недопрен", цел и, во буквална смисла на зборот, интеграција подразбира спојување на некои делови во целина, поврзување, обединување. Гледано во контекст на човекот како биопсихосоцијална структура и неговиот однос кон целокупното општество, интеграцијата се толкува како поврзување на одредени делови (поединецот) со едно цело (општеството) (*Kovačević, Stančić, Mejovšek*, 1988) (29).

Во воспитно-образовна смисла интеграцијата означува организација на воспитување и образование на децата со посебни потреби заедно со учениците без оштетување, во исти училишта и во исти одделенија, спротивно од сегрегативното воспитание и образование (*Defektološki leksikon*, 1999) (30).

Најсеопфатната дефиниција на воспитно-образовната интеграција ја дал *Stančić* (1982) која гласи: "Интеграцијата е создавање на такви услови за децата со посебни потреби коишто ќе обезбедат најмалку рестриктивна животната средина за нивниот развој, преку отворање голем број алтернативи на образовна перспектива, каде што има

предност, секогаш кога е можно и разумно сместување на таквите деца во редовните образовни институции, а во исто време да ги искористат предностите на субјективни и објективни услови за нивно прифаќање, образование, (ре)хабилитација и нивна психолошка поврзаност со социјалната средина во која тие се наоѓаат. Истовремено, почитувајќи ги барањата дека воспитно-образовната (едукациската) интеграција е единственото средство за поширока интеграција во општеството, што се остварува во согласност со принципот на конвергенција и елиминирање на сегрегацијските механизми, коишто се се' уште активни и може да дејствуваат во пошироката социјална средина. Вака сфатена интеграцијата е цел, процес и организациски систем, којшто постепено се остварува"(31).

Интеграцијата е процес којшто се развива чекор по чекор, во зависност од напредокот на одредено дете со посебни потреби; тоа не е нешто однапред и цврсто утврдено (*Affleck, Madge, Adams, Lowenbraun*, 1988) (32).

Воспитно-образовната интеграција е една од предусловите за поширока интеграција во општеството. Но, самата образовна интеграција не е секогаш доволна за да се постигне поширока и поцелосна социјална интеграција. Најесто е потребно да се извршат низа трансформации на биопсихосоцијалниот состав на човекот, во образовната интеграција и пошироко, која е вклучена во различни процеси на рехабилитацијата, со цел да се зголеми адаптивниот потенцијал на личноста на лицата со посебни потреби. Неопходно е, исто така, промена на општествената средина (макро и микро средина) за да може да се постигне социјална интеграција (*Kovačević, Stančić, Mejovšek*, 1988) (29).

Целта на образовната интеграција е учениците со интелектуална попреченост да добијат соодветно образование во согласност со нивните индивидуални способности и потреби, коишто, во најдобар можен степен, ќе се обучуваат за социјална интеграција. Интеграцијата е преоден термин и преоден процес, барем за поголемиот дел од луѓето со интелектуална попреченост. Со промена на општествените односи, со напори на науката и остварување на основните претпоставки на образованието и пошироката општествена интеграција, таа се укинува како концептуално, така исто и објективно, и станува толку редовен и вообичаен процес што престанува да има потреба да се зборува посебно во врска со вклучувањето на децата со интелектуална попреченост во редовен воспитно-образовен процес, за нивното школување и социјална интеграција. Интеграцијата станува

нешто природно за сите деца, па дури и за повеќето деца со интелектуална попреченост (*Stančić*, 1985) (33).

Интеграцијата на учениците со интелектуална попреченост во редовните основни училишта, во многу земји во светот, станува реалност, така што се' повеќе и повеќе се сфаќа фактот дека интеграцијата е "право, а не предност". *Dervišbegović* (1997) (34), *Stainback, Stainback* и *Jackson* (1990) и според *Janzen* и соp., 1995) (35) укажуваат на тоа дека интегрираните паралелки се базираат на филозофијата дека сите деца припаѓаат и можат да учат во редовните училишта и во редовната настава во училишта, дека истите правила важат подеднакво за сите ученици, дека наставната програма е прилагодена за секој ученик, дека услугите и поддршката е достапна во рамките на одделението, да се спроведува прилагодување на одделението за целото одделение да има полза, да се поттикнуваат учениците од страна на наставниците сами да ги решаваат проблемите и да донесуваат одлуки, да ги почитуваат индивидуалните разлики и одделенијата да стануваат пофлексибилни.

Како што истакнува *Horne* (1998) (36), за различни луѓе интеграцијата има различно значење и тој поим се користи како "вредност". Тоа е, според истиот автор, целта на нашата грижа и услуга за лицата со посебни потреби и таа цел зависи од социјалниот, политичкиот и културниот живот на средината од која потекнуваме, како и нашите лични и професионални вредности.

Основа на развојот на движењето за интеграција е во движењето кон нормализација, кое се темели врз основа на размислувањето дека лицата со комбинирани попречености ги имаат истите права како и другите членови на заедницата, во постигање на максималната независност и дека тие треба да бидат едуцирани во согласност со нивниот потенцијал (*Idol*, 1997) (37). "Со ова движење, во развиениот дел од светот, се потврдува убедувањето дека интеграцијата е единствената современа и сеопфатна професионално заснована ориентација" (*Skalar*, 1991) (38).

Кога започнала да се застапува идејата за движење на интеграцијата, главните очекувања биле дека интеграцијата на учениците со интелектуална попреченост и нивните врсници со типичен развој, ќе им обезбеди единственост во воспитно-образовниот систем и укинување на двоен систем, почитување на индивидуалните способности и посебните потреби на учениците, со цел да се овозможи успешно вклучување во многу поголем број

образовни, социјални и професионални активности; ублажување и менување на постоечките предрасуди за карактеристиките и (не) способностите на децата и младите со посебни потреби и други (*Stančić*, 2001) (39).

Во развиените земји од Европа и САД, процесот на образовната интеграција започнува уште пред повеќе од триесетина години, на пример, во Норвешка во 1969 год., Италија во 1971 год., Данска во 1972 год., Германија во 1973 год., а во САД во 1975 год. (*Mustać, Vicić*, 1996) (40).

Речиси во сите земји, во кои се спроведува образовната интеграција, се издвојуваат нејзините три појдовни точки, кои во 1978 год. *Bricker* (според *Bayliss*, 1995) (41) ги именувал како:

- социјално – етичко;
- правно – законско;
- психолошко – образовно.

Социјално - етичкото гледиште зборува за тоа дека еднаквите образовни можности за сите е правото, а не привилегијата и дека на лицата со посебни потреби треба да им се овозможи зголемување на учеството во секојдневните човечки настани.

Правно – законското гледиште, пак, укажува на законската гаранција за бесплатно државно образование за сите деца, во најмалку ограничена животна средина и со целосна поддршка на сите расположливи ресурси.

Психолошко – образовното гледиште, во центарот на вниманието ја става пошироката социјална интеграција, врз која образовната интеграција е почетна точка, но, исто така, е средство за постигнување на целта.

По се' горенаведеното се поставуваат низа прашања, а некои се клучни: Дали можат сите деца да се интегрираат? Дали нивните посебни потреби ќе бидат исполнети во редовните паралелки? Дали интеграцијата значи укинување на специјалните установи наменети исклучиво за лицата со посебни потреби?

Анализирајќи ја стручната литература, може да се воочи поделеност кога се во прашање одговорите на овие прашања. Така, на пример, *Ljubić* (2002) (42) наведува дека во Соединетите Американски Држави, врз основа на законската регулатива, ги разработиле сите опции за целосно/потполно "влегување" на децата со попреченост во редовните основни училишта, вклучувајќи ја и стручната поддршка, којашто е неопходна

во процесот на образовната интеграција. Од друга страна, темел на англискиот Закон за образование, од 1981 год., бил *Варноковиот извештај* (The Warnock report, 1978), кој претставува гледиште за едукацијата во најмалку рестриктивна средина, но се' уште го поддржува принципот на поделба, особено нагласувајќи дека таквата дискриминација секогаш ќе биде потребна за на некои деца со потешкотии или посебни образовни потреби, да им се помогне со специјални наставни методи кои, логично, не може да се гарантираат во редовно училиште.

Stančić (1985) наведува голем број предности на образовната интеграција, но нагласува дека овој процес треба постепено да се сфати и дека е неопходно да се предвидат сите форми на образование во училиштата под посебни услови, за целосна интеграција во редовните паралелки (33). *Turnbull и Schultz* (1979; според *Fulgosi-Masnjak* 1989) истакнуваат дека терминот "интеграција", пред се', значи "обликување на нови и различни воспитно-образовни алтернативи за децата со посебни потреби, а не елиминирање на алтернативите" (43). Таквата интеграција не значи, сепак, укинување на специјалното образование, едукација и рехабилитација, коишто се соодветни за потребите на децата со интелектуална попреченост. Затоа, специјалните училишта не се укинуваат, но стануваат тесно поврзани со редовните училишта (*Suzić*, 2008) (44).

Човекот, како општествено битие, е производ на општествените услови, на општествените односи и на општественото влијание. Но, истовремено, е активен фактор во тие услови, односно влијанија. Поради тоа, не може да се постигне интегритет на личноста, без апсолутна интегрираност на човекот во општествената средина. Тоа значи дека човекот не може да стане општествено битие, ако не му припаѓа на општеството и ако не е во перманентна интеракција со општествената средина (2).

Како што општество го промени ставот кон лицата со интелектуална попреченост, така е дојдено до разликување на начинот на спроведување на процесот на интеграција, но и до формирање различни терминологиите кои го означуваат овој процес или принципите и фазите во неговото спроведување (mainstreaming), адаптивна едукација, модифициран план, алтернативно програмирање, најмалку рестриктивна средина, најмалку рестриктивна алтернатива, нормализација, интеграција, инклузија и др. (*Zovko*, 1983) (45); (*Whittaker*, 1994) (46); (*Rieser*, 1994) (47).

Имено, основниот проблем на разбирање на образовната интеграција лежи во фактот на тоа што истата се поистоветува само со сместувањето на детето со интелектуална попреченост, на пример, во редовните училишта, игнорирајќи ги специфичните потреби на децата со посебни потреби, кога станува збор за нивното образование, како и рехабилитација. Така, *Hall* (1993; според *Mišić*, 1995) (48) укажува дека концептот за интеграција, во својот развој, станал премногу дифузен и постојат неколку пристапи во неговото толкување. Во процесот, интеграцијата ја изгубила својата вистинска смисла и потребен бил нов концепт кој ќе ја врати во оригиналната смисла на интеграцијата. Во тој процес се појавил поимот инклузија.

Инклузијата е филозофија врз основа на верувањето дека секој човек има еднакви права и можности, без оглед на индивидуалните разлики. Во инклузивното општество секоја личност е почитувана и прифатена како човечко суштество. Инклузијата, пред се, подразбира обезбедување на еднакви можности за сите, како и максимална флексибилност во исполнувањето на специфични образовни и социјални потреби кај сите деца (*Lazor, Marković, Nikolić*, 2008) (49).

Поимот инклузија потекнува од латинскиот јазик и претставува вклучување, учество, опфаќање и подразбирање. Концептуално зборот "include" (анг.) значи да бидеш дел од нешто, целосно опфатен, додека поимот "exclude" (анг.) антоним на зборот include што значи да се држат настрана, забрана или протерување (*Mišić*, 1995; според *Vantić-Tanjić, Nikolić* 2010, str.49) (3).

Virginia Roach (1995) во својата статија *Поддршка на инклузијата - подалеку од реториката*, истакнува дека инклузивниот модел тргнува врз основа на претпоставката дека сите деца треба и можат да бидат дел од редовната настава со индивидуална поддршка, којашто се обезбедува за деца на кои им треба таква поддршка (50).

McDonnell et al., (2002; цитирани од *Rajović*, 2004), предупредуваат дека е важно да се има на ум дека инклузијата не треба да претставува место туку метод на образование на децата со посебни образовни потреби, којшто ќе има за цел на таквото дете да му обезбеди најмало рестриктивно опкружување за негов развој, учење и социјализација (51).

Инклузијата е пристап во кој се нагласува дека разликите се во силата, способностите и потребите кои се природни и пожелни. Тоа бара развој на чувствителност и создавање услови за изразување и исполнување на различни

индивидуални потреби, а не само на потребите на лицата со потешкотии во развојот. Без оглед на индивидуалните разлики, сите ние сакаме да бидеме сакани, сакаме да припаѓаме некому, сакаме да работиме и да бидеме почитувани. Задоволството од животот и прифаќањето од луѓе со кои сме опкружени, несомнено ги сочинуваат клучните елементи на квалитетот на живеење. Моделот на инклузија и' пружа на секоја заедница можност да одговори на начин кој ќе го поттикне развојот на заедницата, во која секој нејзин член ќе има важна улога и ќе биде почитуван (*Ibralic, F., Smajic, M., 2007*) (52).

Suzic N. (2008), инклузијата како процес ја поврзува со други два процеса: симедонија и глобализација. Поимот симедонија (*symhedonia*) наједноставно може да се дефинира како "симпатија, за среќа на другите луѓе" (44).

Врз терминот инклузивно образование, се поврзува и поимот "инклузивна настава". *Ilić* (2009) инклузивната настава ја дефинира како нов дидактички модел на организирано проучување и учење кое опфаќа, прифаќа и интензивно ги вклучува децата и младите со интелектуална попреченост во учење и учествување со сите останати ученици во одделението, според нивните индивидуални потенцијали, интереси и очекуваните резултати до нивните сопствени максималности (53).

За да се задоволат индивидуалните потенцијали на сите ученици, па така и на учениците со посебни образовни потреби, наставата мора да се заснова на индивидуализација. Индивидуализираната настава не е исто како и индивидуалната настава. Индивидуализираната настава представува иста работа за сите ученици, без оглед на индивидуалните разлики. Индивидуализираната работа се однесува на тоа дека за секој ученик треба да се избира посебна работа која му одговара (3).

Почитувањето на индивидуалните разлики е една од основните услови на ефикасна настава и учењето во училиштата, а таквата настава *Ilić* (2009) ја нарекува "настава на различни степени на сложеност" (53).

Milenovic Z. (2011) укажува на тоа дека традиционалното училиште бара од учениците да се прилагодат на училиштето, а не обратно. Основното начело во традиционалното училиште сеуште е „што повеќе знаење, тоа подобра подготовка за животот...“, Во инклузивната настава вклучени се сите ученици, без разлика на нивната психофизичка развиеност, етичката, расната, религијската, лингвистичката или каква било друга припадност... " (54).

Права на лицата со попреченост. Лицата со интелектуална попреченост имаат право на личен живот, којшто на другите не мора да им се допаѓа. Имаат право да живеат во локалната заедница со сите позитивности и негативности коишто ги нуди таа.

Сите ние посакуваме лицата со интелектуална попреченост да можат да се почувствуваат како "суштества за себе", кои нема да останат сами, ниту покрај нас, туку ќе бидат "заедно со нас". Престојот на лицата во услови на "отворени врати" и обезбедување на стручни работници коишто, во континуитет, ќе работат со нив, играјќи улога на "семејство", отвора можност лицата да ги задоволат своите основни потреби (*Петров Р., Копачев Д., Такашманова Т., 2004*) (55).

Уставот на државата, бројни конвенции и закони, упатуваат на можностите за остварување на правата на Уставот на Република Македонија, член 35:

„Републиката се грижи за социјалната заштита и социјалната сигурност на граѓаните, во согласност со начелото на социјална праведност... Републиката им обезбедува посебна заштита на инвалидните лица и условите за нивно вклучување во општествениот живот.“ (56).

Конвенцијата за правата на лицата со попреченост во член 5, упатува на сознанието дека „Сите лица се еднакви пред Законот и имаат право, без дискриминација, на еднаква заштита и еднаков добробит од Законот. Државите потписнички се обврзуваат да забранат секаква дискриминација врз основа на попреченост и ќе им гарантираат на лицата со попреченост ефективна правна заштита од дискриминација по сите основи.“ (57).

Овие лица се' појасно ги артикулираат своите барања и аспирации. Се формираат здруженија, како на државно така и на интернационално ниво. Вклучувањето на лицата со ментална ретардација во раководењето со клубови во слободното време во Шведска, резултирало во 1968 г., со прва национална средба на дваесет лица, што се смета за прва конференција на самозастапување на лица со ментална ретардација. Ова јасно зборува за местото и улогата на идентитетот, а не на хендикепот како цивилизациско создавање, така што денес, во светот, имаме добро организирано движење кое, на меѓународните конференции, собира повеќе стотици учесници (*Cooper u Hersov 1988*) (58).

Проблемите и тешкотиите поврзани со институционалното сместување, може да се решат со обиди на поинаков пристап. Интеграцијата не ги постигнала, во потполност,

поставените цели. Надежите и сонштата, во 70-те години, не биле постигнати (*Tejlor u cop.*, 1987) (59). Интеграцијата укажала дека соживотот на лицата со ментална ретардација не зависи само од нив самите, што концептуално го менува целиот процес на рехабилитација. Последните 30-тина години е видливо "преточувањето" на сегрегативните во интегративни текови кај голем број корисници. Нормализацијата и движењето за деинституционализација од институциите во САД, извлекува 2/3 од корисниците од институциите во периодот од 1967 до 1994 година (*George S. et all.* 1999) (60).

Овој процес од средината на 2000 година, се реализира и во Република Македонија. Од установата во Демир Капија, за период од четири години, извадени се 30 деца и сместени, претежно, во згрижувачки семејства (61), а подоцна, со процесот *Самостојно живеење со поддршка*, установата ја напуштија уште 63 возрасни лица, коишто се сместени во станбени единици во Неготино и во Скопје (62).

Наведените резултати охрабруваат, но кога се анализираат од аспект на степенот на интелектуална попреченост, состојбата е далеку понеповолна. Осумдесеттите години од 20-от век, институциите и понатаму прифаќаат голем број лица со умерена и тешка попреченост.

Современото разбирање на општествената положба на лицата со интелектуална попреченост, бара промена во постојната хиерархија на вредности. Човек мора да се менува мисловно, емоционално и социјално доколку сака да го реши постоечкото и да ги спречи новите проблеми кои настануваат со изградување на околината и услугите од различните општествени служби.

"Општествените бариери се тие кои, навистина, го онеспособуваат лицето со тешкотии во развојот. Оштетувањето или хроничното заболување, објективно постои и понекогаш предизвикува вистински тешкотии на лицето коешто, на тој начин, е погодено. Оваа оштетување не ги прави лицата со тешкотии помалку човечки суштества од останатите. Сепак, поради оштетувањето, овие лица стануваат жртви на општото "угнетување" од страна на "неоштетениот свет" (*Теодоровиќ*, 1997) (63).

Поради тоа, современиот пристап ја истакнува разновидноста како својство, а не сепаративност. Неспособноста нешто успешно да се надмине, бара помош, а не етикетање и сегрегација. Општеството не смее да се плаши од другите и поинаквите.

Како последица на почитување на комплетното лице, со почитување на различноста како квалитети, поткопан е фундаментот на институцијата. Самите лица, како и членовите на семејствата, имаат шанса за избор и можност да ја подобрат интеракцијата со средината. На тој начин, се отвора вратата за прифаќање на лицата со интелектуална попреченост во локалната заедница, анулирање на листата на чекање место за институционално сместување и самото напуштање на таквото сместување.

Во денешно време, општо, прифатено е дека лицата со интелектуална попреченост имаат право да живеат во заедница и да користат социјална и здравствена заштита во рамките на заедницата, како и сите останати граѓани. Земајќи го предвид овој факт, Владата на Република Македонија презема сериозни чекори за реформски процеси во системот за социјална заштита, образование, транспорт и врски и култура, коишто се насочени кон промена на грижата за лицата со попреченост од институциите, во грижа на заедницата.

Република Македонија има направено и сериозни чекори во процесот на деинституционализација и промовирање на реформите за подобрување на здравствената заштита, во последните неколку години. На пример, Одлуката на министерот за труд и социјална политика да се забрани сместувањето на децата во Специјалниот завод-Демир Капија, веќе е донесена. Дополнително, Националната стратегија за деинституционализација во системот на социјална заштита (2008-2018), е усвоена од страна на Владата на Република Македонија, во јануари 2008 година. На глобално ниво, постојат бројни индикации кои укажуваат на тоа дека лицата (посебно децата) со интелектуална попреченост, можат да се вклучат во општеството, како и одлични примери на вклучување на децата со интелектуална попреченост во општеството, кои традиционално се сметаше дека треба да бидат сместени во институции. Искуството покажа дека не е доволно само да се затворат институциите, за да се обезбеди социјална вклученост на децата со пречки во развој. Предуслов за тоа е да се воспостави ефикасна мрежа од квалитетни услуги, со седиште во заедницата и да се развијат стандардите за квалитетот на услугите и системи за следење на севкупниот процес. Стигмата и дискриминацијата и понатаму се многу силни пречки во понатамошниот развој на настаните. Следејќи ја политиката на вклученост, Владата на Република Македонија презема значајни чекори напред, иако, истата, се соочува со многу предизвици (*Величковски, Чичевалиева, 2010*) (64).

2. ЛИЦА СО ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ

2.1. Дефиниција

Дефинирањето на попреченоста¹ е доста комплексно прашање. Во Република Македонија сеуште, во дел од законските и подзаконските акти со кои се обезбедуваат правата на лицата со интелектуална попреченост, се употребуваат различни термини како што се инвалиди, лица со психички и физички пречки во развојот, ментално ретардирани лица, ментално хендикепирани лица, лица со посебни потреби и слични термини.

Заради употреба на еден ист термин кој се употребува на европско и меѓународно ниво, потребна е унификација на термините кои се застапени во регулативата и практиката во Република Македонија (*Димовска, Крстовски., Гаџоска, 2013*) (65).

Во овој магистерски труд ќе го користиме терминот “попреченост“ како најсоодветен превод од англиски на терминот “disability“

Искуството ни кажува дека разноликоста во терминологијата може да ја наруши доследноста во примена на Законот и на негирање на некои привилегии, односно на одредени права.

Поаѓајќи од многубројните научни истражувања и теориски ставови кои ја опишувале интелектуалната попреченост, како специфичен човеков феномен, дадени се голем број дефиниции за да се открие нејзината суштина и комплексност и за да се постават услови за премостување и решавање на овој сложен општествен проблем (*Ајдински Г, 2000*) (66).

Повеќето дефиниции за интелектуалната попреченост меѓусебно се разликуваат по степенот на општост, прецизноста, применливоста и, секако, се одраз на теориските насоки на авторот, зависно од тоа дали тој е педагог, лекар, психијатар и сл. Редукцијата на еден комплексен феномен, каков што е интелектуалната попреченост, на мал број есенцијални компоненти, доволни за идентификација, воопшто не е лесна работа (*Петрова-Ѓурчиновска, Л., 2007*) (67).

¹Попреченост (disability) – термин на Светската здравствена организација кој се користи за различни функционални ограничувања (физички, интелектуални или сетилни) кои можат да бидат од времен или траен карактер.

Јакулик С. (1993) (68), издвојува пет основни критериуми кои се наоѓаат во разни дефиниции, а со цел за подобро идентификување на интелектуалната попреченост.

Истиот автор, истакнува дека првите три критериуми се присутни скоро во сите дефиниции, а другите два се присутни во поголем број од нив (цитирано кај **Петров Р.**, 2007) (69).

Ајдински Љ. (1982) (70) упатува на дефиницијата на *Американската асоцијација за ментална ретардација (AAMD, Grossman, 1973)*: „Ментална ретардација е функционирање на пониско интелектуално ниво од просечната популација, која се јавува за време на развојниот период, а е поврзана со лошо адаптивно однесување“.

Софијанов Н., (1985) ја дава следната дефиниција: „Менталната субнормалност може да се дефинира како рано засегнување на интелигенцијата, што доведува до успорена матурација на менталните функции, пореметена способност за акумулација на знаења и лоша социјална адаптација... Менталната субнормалност засегнува повеќе функции: сензитивни, перцептивни, когнитивни и говорни“ (71).

Рускиот автор **Забрамна, С. Д.**, (1988) мошне темелно, и од повеќе аспекти, го разгледал проблемот на интелектуалната попреченост и истакнал дека: „Менталната ретардација не е, едноставно, помалку количина на памет. Тоа се квалитативни промени во целокупната психичка структура на личноста, кои се резултат на поголеми органски оштетувања на централниот нервен систем. Тоа е атипичен развој, каде што има отстапување не само во интелектуалниот развој, туку и во емоциите, волјата, однесувањето и физичкиот развој“ (72).

Англиските психијатри **Goldberg D., Bendjamine C., Kreed F.** (1992) истакнуваат дека: "Менталната ретардација е оштетување на интелектот, се темели врз дезорганизација на мозочните функции, настанати во најраното детство. Очевидно, малку е веројатно дека се зафатени само интелектуалните функции. Утврдени се и други пројави на мозочното растројство..." (73).

Свое видување нуди и **Добрев З.**, (1995) при утврдувањето на поимот на менталната ретардација. Сметајќи ги за доста значајни, укажува дека треба да се обрне доволно внимание на критериумите за адаптација на интелектуално попречените лица во социјалната средина (74).

Според дефиницијата на *Светската здравствена организација (ICD-10,1992)* се смета дека *"Менталната ретардација е состојба на запрен и непотполен психички развој, кој особено се карактеризира со нарушување на оние способности кои се појавуваат во развојниот период и кои придонесуваат за опитото ниво на интелегенцијата, како што се когнитивните, говорните, моторните и социјалните способности"* (75).

Република Македонија ја прифати наведената дефиниција и истата е составен дел на Правилникот за оценување на специфичните потреби на лицата со пречки во физичкиот или психичкиот развој (*Петров, Р., 2007*) (69).

Според *Правилникот за оценување на специфичните потреби на лицата со пречки во физичкиот или психичкиот развој*, под интелектуално попречени деца и младинци се подразбираат *"деца и младинци со потпросечно интелектуално функционирање, што се јавува во развојниот период и е проследено со лошо социјално однесување и отежната социјална интеграција и коишто, според резултатите од испитувањето на интелегенцијата, имаат коефициент на интелегенција од 0 до 70"* (76).

Според *Ајдински Г. (2007)* (77), најновата дефиниција на американската Асоцијација за ментална ретардација, ги зема предвид трите критериуми. Меѓутоа, таа става акцент на социјалната адаптација како клучен фактор, за да се каже дека се работи за ментална ретардација. *"Менталната ретардација е попреченост која што ја карактеризираат значителни ограничувања во интелектуалното функционирање и во адаптивното однесување, изразени во концептуалните, социјалните и практичните вештини на адаптирањето. Оваа попреченост се јавува пред 18 години"* (*AAMR, 2002*) (78).

Сите досегашни обиди за дефинирање на интелектуалната попреченост ја истакнуваат нивната намалена способност за учење, којашто се изразува со квалитативни и квантитативни отстапувања во подрачјето на говорот, моториката, спознанието и однесувањето, односно во образовните достигнувања и степенот на социјализација на поединецот (*Teodorović B., Levandovski D. 1986*) (79).

2.2. Класификација

Класификацијата на интелектуалната попреченост е присутна откако е познат овој феномен. Таа е вршена од различни појдовни позиции, зависно од профилот на стручњакот што се занимавал со неа и се менувала со развојот на науката. Најприсутни се класификациите вршени од аспект на медицината, дефектологијата, педагогијата, социологијата, но и од оние што се обиделе да понудат класификација од повеќе аспекти, истовремено.

Според класификацијата што ја предлага **Светската здравствена организација (СЗО) (75)**, интелектуалната попреченост се дели на следните поткатегории:

- **Лесна интелектуална попреченост** (IQ 50-69).
- **Умерена интелектуална попреченост** (IQ 35-49).
- **Тешка интелектуална попреченост** (IQ 21-34).
- **Длабока интелектуална попреченост** (IQ под 20).

Според оваа класификација, Светската здравствена организација ги вбројува и:

- **Друга интелектуална попреченост.**
- **Неспецифична интелектуална попреченост.**

Според **Правилникот за оценување на специфичните потреби на лицата со пречки во физичкиот или психичкиот развој (76)**, согласно член 10, лицата со пречки во менталниот развој (*интелектуална попреченост*) се распоредуваат како:

1. *Лица со лесен ментален хендикеп кои* се карактеризираат со благо намалување на нивото на интелектуалните, говорните, јазичните, моторните и социјалните способности. На правилно стандардизираните тестови за интелигенцијата, за лицата со лесни пречки во психичкиот развој, карактеристичен е ориентациониот коефициент на интелигенција од 50 до 69.

2. *Лица со умерен ментален хендикеп коишто* покажуваат забавен развој и ограничени достигнувања во доменот на развојот и употребата на говорот и јазикот, моторните способности и грижата за себе. На правилно стандардизираните тестови за интелигенцијата, за лица со умерени пречки во психичкиот развој, карактеристичен е ориентациониот коефициент на интелигенција од 35 до 49.

3. *Лицата со тежок ментален хендикеп* се слични на умерено ментално хендикепираните по клиничката слика, присуство на органска етиологија и придружни оштетувања. На правилно стандардизираните тестови за интелигенција, коефициент на интелигенција, ориентационо, се движи во рамките на 20 до 34.

4. *Лицата со длабок ментален хендикеп* се карактеризираат со поизразито ограничена способност за разбирање и прифаќање на барањата или упатствата и имаат зачувана способност за многу рудиментирани форми на невербална комуникација. Голем дел од нив се полуподвижни или неподвижни, неспособни за волева контрола на сфинктерите. На правилно стандардизираните тестови за интелигенција, кај лицата со длабок ментален хендикеп коефициент на интелигенција е под 20.

5. *Лица со повеќе видови пречки (со комбинирани пречки) во развојот*, според член 12 од овој Правилник, се сметаат лицата кај кои се присутни по две или повеќе видови пречки во развојот.

Според статистичките податоци на Светската здравствена организација, 1% до 3% од целокупната популација, се лица со интелектуална попреченост. Во Република Македонија не постојат точни статистички податоци за бројот на лица со интелектуална попреченост. Постојат статистички прегледи кои ги опфаќаат лицата со интелектуална попреченост како корисници на одредени права, најчесто од социјална заштита, но тие не даваат ниту приближна слика, затоа што голем број лица (особено со лесна интелектуална попреченост) не користат никакви права од социјална заштита. Граѓанските организации покренала иницијативи да се установи практика за евидентирање на лицата со попреченост, во рамките на пописот на населението (*Димовска, Крстовски, Гаџоска, 2013*) (65).

Бидејќи во оваа магистерска работа ќе станува збор за возрасни лица со умерена интелектуална попреченост и возрасни лица со тешка интелектуалната попреченост, ќе дадеме посебен осврт на овие две категории, т.е. на лицата сместени во дневните центри.

2.3. Возрасни лица со умерена интелектуална попреченост

Детето со потешкотии во развојот е дете кое има потреба од посебна грижа, а детето со потреба од посебна грижа е дете. Од документите кои произлегоа при разработка на Конвенцијата за правата на детето, јасно произлегува дека во потрагата за подобар квалитет на живот за секое лице, па и за лицето со инвалидитет, треба да се бараат патишта кои би помогнале да се задоволат неговите човечки потреби (*Hrnjica S.*, 2011) (80).

Лицата со умерена интелектуална попреченост чинат 10 % од популацијата на лица со интелектуална попреченост. Кај нив често се присутни невролошки и телесни симптоми (парези и парализи, необичен изглед на лицето и главата, епилепсија и разни невролошки оштетувања. Понекогаш може да се идентификуваат и други психијатриски состојби (*Трајковски В.*, 2008) (81).

Возрасните лицата со умерена интелектуална попреченост, од најраното дество покажуваат успорен развој на ниво на интелектуалните способности, психомоториката, говорот и јазикот, како и социјалните знаења и вештини. Повеќето се подвижни, физички активни и вешти. Лесно воспоставуваат едноставна комуникација и со задоволство остваруваат социјални интеракции од овој тип. Возрасните лицата со умерена интелектуална попреченост можат да се оспособат за вршење на едноставни работни задачи. Ретко остваруваат самостоен живот без надзор и помош од други во возрасниот период (*Калјаџа* 2008) (82).

Сите истражувања, според *Калјаџа* (2008) (82), укажуваат на фактот дека постои поврзаност помеѓу менталната и социјалната возраст и дека таа врска е поприсутна и поочигледна во раните фази од социјалниот развој.

Под поимот социјален развој најчесто се подразбира формирање просоцијални форми на однесување, со цел да се развива социјализирана личност. Социјалниот развој е процес на сознавање како да се живее и како да се однесува во животната средина со другите луѓе. Денеска е општо прифатено мислењето дека врз социјалниот развој влијаат бројни фактори на поширок структурен контекст, непосреден социјален контекст, интерперсонални мрежи и личност, како и нивните меѓусебни интеракции. На тој начин, проучувањето на социјалниот развој подразбира испитување на различни фактори и

нивната интеракција, коишто го одредуваат тој развој, било во позитивна било во негативна смисла.

Истражувањата во оваа област кај децата со умерена интелектуална попреченост, укажуваат дека со текот на возраста се зголемува разликата меѓу менталната и социјалната возраст и тоа во корист на квалитетот на социјалното функционирање (*Соколовски* 1997) (83), (*Kaljača* 1999) (84). Се случува, понекогаш, социјалниот коефициент кај овие деца да биде и за 20 единици поголем од нивниот интелектуален коефициент (*Loveland & Tunali-Kotoski*, 1997) (85). Сличен наод е потврден и во Србија, на примерок од деца на календарска возраст од 4 до 12 години, со умерена интелектуална попреченост. Кај 36 % од испитаниците, социјалната зрелост е повисока од интелектуалното функционирање (*Glumbić, Kaljača*, 2001) (86).

Лицата со возраст над 21 година, според СЗО (цитирано кај *Ајдински Г.*) (77) можат да постигнат самоиздржување, во строго структурирани услови и под надзор. Потребна им е помош во текот на невообичаени социјални и економски стресови.

Sekušak-Galašev (87) укажува дека лицата со умерена попреченост на когнитивен план имаат егоцентрично мислење, конкретен говор, можат да предвидат настан, учат преку примери и конкретни искуства. На социјален план покажуваат интерес за врсници, се идентификуваат и зависат од „важна личност“. На емоционален план присутно е чувство на немоќ, слаба контрола на импулси, почеток на емпатија, чувство на вина итн.

Возраста подразбира релативна самостојност на лицето. Таа ги "надминува процесите на физичкото созревање на поединецот и ја вклучува стабилизацијата во разбирање за себеси и светот, изградба на идентитетот и релативното самостојно совладување на вообичаените функции на секојдневниот живот" (*Teodorović u cop.* 1993) (88). Истите автори сметаат дека возрасните лица со интелектуална попреченост се доживуваат себеси како "поинакви", без оглед на индивидуалните разлики, и дека оваа самоперцепција го означува однесувањето на поединецот.

"Возрасните лица ги карактеризира расчекор помеѓу физичката и психосоцијалната зрелост, како и меѓу когнитивната и социјалната компетентност, што најчесто ги оддалечува од улогата на возрасно лице, коешто би требало, со оглед на хронолошкиот период, колку што е можно повеќе да ја постигнува. Тие излегуваат од процесот на воспитание и образование и, во услови на институционализација или во затворениот

кругот на семејството, им бил ограничен дијапазонот на социјални искуства, како и пристапот до различни информации" (*Levandovski u cop.* 1996) (89).

Фактот дека развојниот период на лицата со умерена интелектуална попреченост трае подолго и дека највисоката вредност во учењето ја постигнуваат меѓу 20-та и 34-та година од животот (*Gunzberg, 1974, Kobi, 1973, Nihiral, 1976*; според *Teodorović u cop.* 1993) (88), го оправдува и бара примена на структурирани рехабилитациски програми во возрасниот период.

Заштитата, воспитанието, образованието и рехабилитацијата на лицата со пречки во развојот, во Република Македонија започнува по 1945 година. Во наредните децении рехабилитацијата на овие лица се' повеќе, квалитативно и квантитативно, се развива и се усовршува (*Петров, Копачев, Такашманова, 2004*) (55). Но, од друга страна, фактот дека постоечкиот институционален систем на заштита е најчестата причина за изолацијата на овие лица од општествената заедница, ја наметнува потребата од интервенција на тоа поле (90).

Денес, современото општество ги насочува размислувањата во друга насока. Со навремено откривање, дијагностицирање и на стручна основа планиран, поставен и реализиран рехабилитационен третман, кој ќе ја опфати целокупната личност на детето со пречки во развојот, во услови на дневен престој во локалната средина, ќе се обезбеди и потполна интеграција на овие деца во општествената заедница.

2.4. Возрасни лица со тешка интелектуална попреченост

Лицата со тешка интелектуална попреченост од најрана возраст покажуваат воочлива физичка и интелектуална инфериорност, незрелост и неспособност. Често се евидентни разни телесни деформитети, особено деформации на главата, забите итн. Тешко го владеат говорот и јазикот, а лексичкиот фонд и речениците им се оскудни. Од анамнезата на овие деца се дознава дека подоцна прооделе, моторната координација им е слаба, а движењата тремави. Најголем број од лицата со тешка интелектуална попреченост имаат органска етиологија која може и да се докаже. Често се среќаваат изразени моторни оштетувања, коишто упатуваат на присутни лезии во централниот нервен систем, а релативно често се среќава и епилеписјата. Особено се оскудни фините, диференцирани движења на рацете. Нивното неадекватно моторно однесување е една од

причините за тешкотиите кои треба да ги совладаат при учење на основните навики за самопослужување и останатите навики и практични вештини (55).

Сите ментални функции кај овие лица, а посебно сознајните функции и способноста да се учи, се значително дефицитарни. Поради тоа, овие лица не можат да се земат предвид за систематско обучување во следните области: читање, пишување, сметање, ниту, пак, за стекнување на останати знаења и вештини. Имаат нејасна и лажна слика за себе и за светот кој ги опкружува, што придонесува нивниот однос со другите да биде несоодветен и неадекватен. Имаат лошо организирана моторика, недограден тонус и латерализираност, дискоординираност на движењата, нарушена перцепција, појава на различни вредности и организираност на сознајните способности, со изразени негативни реперкусии врз интелегенцијата, мислењето, емоциите, говорот и однесувањето на личноста, во целост. Не се способни да го разберат и да го интерпретираат сето она што го гледаат на слика и, најчесто, забележуваат само некои објекти кои им се покажани. Тешко се снаоѓаат во нови ситуации и имаат силно изразена потреба од постојано укажување на се' она што треба да го направат во тие ситуации. Како група, едни се пасивни, склони да останат настрана, доколку не се стимулираат за активност, други се хиперактивни, неконтролирано шетаат, допираат предмети, не реагираат на забелешките од воспитувачот, се смеат без причина, импулсивни се, деструктивни и честопати многу агресивни (*Петров Р.* 1999) (91).

Лицата со тешка интелектуална попреченост бавно и тешко усвојуваат работни и други навики. При стекнувањето на одредена навика или вештина, потребно им е долго и често повторување, визибилни доживувања, како и упатување за изведување на некоја едноставна работа, координирано движење, па дури и гест. Многу дејности и работи мора да се демонстрираат на секое лице одделно, на начин којшто е прифатлив и потполно разбирлив за него. Со систематско вежбање и обучување, доколку се започне од најрана возраст, лицата со тешка интелектуална попреченост можат да научат да совладаат едноставни дејности и стереотипни активности, со мала контрола. Во работата можат да сватат и да се навикнат на придружување кон едноставни упатства, ограничувања, забрани и слични атрибути на елементарна одговорност и самостојност.

Во услови на правилно воспитување и вежбање, коешто ќе започне од најраното детство, лицата со тешка интелектуална попреченост може да научат да извршуваат едноставни дејности, како во семејството така и во установата каде што се реализира процесот на рехабилитација. Во колкава мера лицата со тешка интелектуална попреченост ќе може да се адаптираат во условите за живот во својата потесна средина, зависи не само од напорот на воспитувачот и од планот и програмата за воспитување и образование, кои ја остварувале, туку и од страна на родителите и од емоционалната клима во семејството, каде што лицето се развивало (*Петров, Копачев, Такашманова*, 2004) (55).

Познато е дека нивото на интелегенција не е единствен ниту решавачки фактор во развојот на детето, неговиот развој е условен од многу други фактори, како што се ставовите на родителите кон децата со тешка интелектуална попреченост, меѓусебните родителски односи кои се условени од присуството на интелектуално попречено дете, односно на браќата и сестрите кон детето со интелектуална попреченост, односот и реакцијата на роднините кон таквото дете и семејството во целина, односот на соседите и околината воопшто, карактерот на воспитните мерки кои се применуваат кон него (насочување, контролирање, поттикнување, наградување, казнување и сл.), почести конфликтни ситуации во семејството и начини на разрешување на емоционалните проблеми, конфликтни ситуации и сл.

Според *Bojanin, S.* (1985), лицата со интелектуална попреченост не се во состојба да го прилагодат своето однесување и став кон дадена ситуација. Тие применуваат стари, порано научени шеми на однесување, помнењето им е емоционално обоено и селективно (92).

Ѓорѓевиќ Д. (1982) (93), како и *Бала и Новак* (1991) (94) истакнуваат дека лицата со интелектуална попреченост покажуваат помалку интересирање и мотивираност за непосредната околина, особено во првите години од развојот.

Само лице прифатено од своето семејство и од пошироката општествена заедница, ги поседува предизпозициите за правилен развој на неговата личност. Само доколку се сакани и прифатени, овие лица правилно ќе се развиваат. Неповолните семејни услови се дестимулативни за развој на лицата со интелектуална попреченост (*Петров Р.* 1999) (91).

Прогресивниот напредок во сознанието за можностите на воспитувањето, обучувањето и оспособувањето на тешко интелектуално попречените лица, ја наметна

потребата од менување не само на обликот и организацијата на нивната заштита, туку и на самиот систем за грижа. Поради тоа, дојдено е до побрзи иновации во институционалната заштита и до интензивирање на понатамошните проучувања на можностите за внесување на повеќе компоненти во едукативниот дел од работата со овие лица.

Во светот, и кај нас, менувањето на облиците на институционалната заштита на тешко интелектуално попречените лица, се одвиваше по мошне прогресивен тек. Прво, биле формирани групи и одделенија за длабоко интелектуално попречени лица, потоа комбинирани установи за тешко и длабоко интелектуално попречени лица, со посебни единици, потоа биле формирани посебни установи за тешко интелектуално попречени лица, од стационарен тип, а потоа во дневни центри за рехабилитација. Овој тренд прогресира со обидите при установите за умерено интелектуално попречени лица да се формираат групи или одделенија за тешко интелектуално попречени лица.

Денес, во Р. Македонија постојат сите овие облици на заштита, третман и оспособување.

Од 2000 година започнува нов период во заштитата, воспитувањето и образованието на лицата со пречки во развојот. Веќе се' повеќе се напушта медицинскиот модел на однос кон лицата со инвалидност, каде што на нив се гледаше како на пациенти, болни лица кои треба да се оспособат за да се вклопат во средината, пасивно зависни каде што одлуките за нив ги носи некој друг. За разлика од минатото, современото општество, пак, на лицата со инвалидност гледа како на лица кои имаат права, лица кои треба да бидат активни граѓани, лица на кои им е потребна асистенција и лица кои самите ги носат одлуките за себе. Се' повеќе се застапува моделот на инклузија кој е насочен кон почитување на секој поединец на кој му се пружа можност за одлучување и преземање одговорност за сопствениот живот (95).

Процесите на деинституционализација и инклузија на лицата со интелектуална попреченост во образованието и општеството, воопшто, го потврдува и е во насока на поддршка на социјалниот модел на разбирање на инвалидноста.

Еден од новите облици на заштита на лицата со умерена и тешка интелектуална попреченост е процесот на живеење со поддршка во заедницата. Во Република Македонија овој процес е започнат од 2008 година. Процесот на живеење со поддршка во заедницата на возрасни лица со умерена и тешка интелектуална попреченост, им нуди на

лицата сместување во приватни станови или куќи, со цел тие лица да живеат што е можно посамостојно или, пак, самостојно, со поддршка во заедницата каде што се сместени. Крајната цел на процесот би резултирал со поголема самостојност и вработување, доколку постојат соодветни услови за тоа.

2.5. Карактеристики во развојот на лицата со умерена и тешка интелектуална попреченост

Светската здравствена организација (ICD – 10) (75), во својот Прирачник, ги дава следниве карактеристики за лицата со умерена и тешка интелектуална попреченост:

Карактеристики на лицата со умерена и тешка интелектуална попреченост според СЗО:

	Умерена интелектуална попреченост (IQ – 36-51)	Тешка интелектуална попреченост (IQ – 20-35)
Способности во предучилишниот период (0-6 години)	<ul style="list-style-type: none"> - можат да зборуваат и да научат да комуницираат; - имаат сиромашна социјална свест, слаба моторна координација; - можат да се постигнат резултати при тренинг за лична грижа и самопомош. 	<ul style="list-style-type: none"> - можат да изговорат неколку зборови; - способни се да научат некои активности за самопомош; - имаат ограничени моторни и говорни способности, нарушена моторна координација.
Способности во училишниот период (6-20 години)	<ul style="list-style-type: none"> - можат да развијат некои социјални и окупациони способности; - во училишната работа може да напредуваат на ниво на елементарни познавања; - можат да научат сами да се движат низ позната околина. 	<ul style="list-style-type: none"> - можат да научат да комуницираат; - можат да стекнат едноставни здравствени навики; - има придобивки од тренирање на навиките.
Способности во возрасниот период (над 21 година)	<ul style="list-style-type: none"> - можат да постигнат самоиздржување во строго структурирани услови и под надзор; - потребна им е помош во текот на невообичаени социјални и економски стресови. 	<ul style="list-style-type: none"> - можат делумно да придонесат во грижата за себе во комплетно контролирани услови; - можат да развијат некои корисни способности за самозаштита.

3. КОМПЕТЕНЦИИ НА ВОЗРАСНИТЕ ЛИЦА СО УМЕРЕНА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ

Инклузијата на возрасни лица со умерена интелектуална попреченост, неизбежно ги потенцира прашањата од секојдневниот живот и соодветно одговора на нив. Функционирањето на секоја личност, дури и лицата со умерена интелектуална попреченост, се одвива во неговата интеракција со социјалната средина, соединувајќи се во два спротивставени процеси: акомодација (прилагодување) и асимилација (зафаќања, земања). На која точка од пресеците ќе се најдат лицата, зависи од голем број фактори. Интелектуалниот статус игра значајна улога, но не и пресудна (*Tretgold, 1922, Grenspan и Granfileld 1992*, според *Zic, 1995*) (96). Важно е и адаптивното однесување, социјалните вештини, социјалната компетенција, ставовите на средината и филозофијата на општеството (*Teodorovic B., 1997*) (63). Секое лице, па и лицето со интелектуална попреченост, функционира помеѓу потребата за заштита и потребата за лична слобода и независност.

Се' до доцните седумдесетти години на минатиот век, во нашата средина се сметало дека најдобар облик на згрижување на овие лица е токму во некоја од масовните институции со затворен или полузатворен карактер. Кон крајот на минатиот век, а особено денеска, се' повеќе се зборува за квалитетно живеење на овие лица, како и за предусловите кои треба да се обезбедат за одредено ниво на квалитет на нивниот живот. На ваквиот став влијание имал општиот развој на општеството, промените во вреднувањето на човековата индивидуалност и положбата на поединецот во општеството (*Kaljaca 2008*) (82).

Со појавата на социјалниот модел на попреченоста и филозофијата на инклузијата, имало радикални промени во односот кон лицата со умерена интелектуална попреченост, како и во односот кон нивните социјални улоги и положби. Врз основа на тоа, се наведуваат и шест основни димензии на квалитетен живот на лицата со умерена интелектуална попреченост, кои се темелат врз меѓусебното поврзување помеѓу можностите за задоволување на индивидуалните потреби и социо-еколошките услови, кои ги обезбедува одредена средина (*Strassmeier, 1996, според Bilić, Bratković, 2004*) (97).

Првата димензија се однесува на индикаторите на домување, со кои се анализира степенот на задоволување на основните потреби, чувството на задоволство, квалитет на социјалните односи, компетенции, самосталност, како и независност, кога станува збор за домување.

Втората димензија подразбира финансиска состојба поврзана за станбениот простор, уредување на просторот за живеење, оптимална опрема и сл.

Третата димензија ја опфаќа анализата на социјалните односи со другите лица со кои се дели станбениот простор, роднини, пријатели, како и присуството на поддршка од страна на стручњаците (специјални едукатори, психолози, терапевти, негуватели).

Четвртата димензија се однесува на проценка на степенот и квалитетно учество во општиот живот, преку различни социјални активности и вклучува сегменти како што се работа и слободното време.

Петтата димензија го анализира степенот на прифатеност на овие лица во друштво и остварување на некои од очекуваните социјални улоги.

Шестата димензија е насочена на задоволување на стручњаците и други лица, кои непосредно работат во процесот на едукација и рехабилитација, при што степенот на тоа задоволство се мери во однос на условите за работа, рехабилитационите концепти, соработка, оптеретување и др. (97).

Имајќи во предвид дека оптималната социјална поддршка, која се пружа на секое лице со умерена интелектуална попреченост, е од клучно значење за остварениот квалитет на животот, многу е значајно да се евалуира ефектот на актуелниот модел на поддршка и тоа, пред се, условите на живеење, развојот на компетенциите во вршење на секојдневните активности, донесување на самостојни одлуки и намалување на тенденцијата кон социјална изолација (*Teodorović*, 1996, според *Bilić, Bratković*, 2004) (97).

Иако целта на овој труд не е разгледувањена компетенциите со цел да се детектираат тешкотиите и недостатоците, туку утврдување на ставовите на потесна околина и претпоставките да ли би можела таа да се развие на повисоко ниво, ќе наведеме неколку обиди за нејзино дефинирање поради рамковно разбирање на поимот.

Grenspen, (1979, 1981; според *Zic*, 1995) (96) општата компетенција ја дели на социјална и инструментална, а двете содржат интелектуални и неинтелектуални компоненти.

Социјалната компетенција претставува одраз на нивоа на усвоени социјални знаења и вештини, стекнати во текот на развојот на личноста. Квалитетот на искуствата стекнати на тој начин ја одредува природата на односот на детето според сопствените потреби и барањата на животната средина (*Gunzberg*, 1973) (98).

Способноста на совладување на социјалната компетенција најчесто е поврзана со нивото на интелектуалното функционирање, но искуствата ни сугерираат дека при проценка треба да се имаат во предвид и други социјални фактори, како што се: односот во семејството, напуштеност или запоставување на детето од страна на семејството, присуство и квалитет на други развојни пореметувања, квалитет и соодветно образование и едукација и сл. (*Gresham, Macmillan*, 1997) (99).

Социјалната компетенција е евалуативен термин врз основа на заклучоци (дадени под некои критериуми) дека лицето извршило соодветна (социјална) задача (*Grenspen*, 1986; според *Trus*, 1988) (100).

Социјалната компетенција на лицата со умерена интелектуална попреченост воглавно се проценува во рамките на четири области: навиките за самопослужување, способноста за комуникација, социјалниот развој и работната окупација. Истражувањата на *Ганзберг* (1968), на овој план, укажале на присуство на дисхармонија кај испитуваните деца, при што најдобри резултати се добиени на планот на социјализацијата и комуникацијата. Резултатите од истражувања во Србија укажуваат на сличен наод, при што социјалниот развој е нешто подобро развиен од работната окупација (*Kaljaca*, 1999) (85); (*Kaljaca* 2002) (101).

Поголемиот дел од лицата со умерена интелектуална попреченост имаат дополнителни оштетувања, според *Teodorovic u Levandovski* 1986, (79), што се манифестираат скоро во сите подрачја од надлежноста. Истражувањата покажале дека најдобри резултати во рехабилитација може да се постигнат во интелектуалниот аспект на инструменталната компетенција (обработка на информации и концептуална интелигенција) и во интелектуалниот аспект на социјалната надлежност.

Gresham (1986; според *Trus* 1988) (100), како социјална компетенција го означува она **однесување** кое што лицето го покажува за да би ја компетентно извршило социјалната задача.

Holtz (1986; според *Teodorovic u cop.* 1993) (88) под компетенција подразбира достапност и соодветно изразување на оние примероци на однесување кои што го прошируваат репертоарот на поединецот а со тоа ја намалуваат зависноста од посебните мерки за згрижување. Оваа дефиниција ги вклучува вештините, грижата за себе, социјалните и когнитивните компетентности.

Анализирајќи, покрај наведените, и други дефиниции на многу автори може да се заклучи дека компетенцијата е поим кој најтемелно ја одразува сеопфатноста на човекот. Затоа, нејзиното дефинирање е многу неблагодарно. Така *Hops* (1983; според *Trus*, 1988) (100) смета дека нашето несогласување од прецизно дефинирање на социјалната компетенција кај децата била главната пречка во идентификување и третирање на социјално проблематични деца. Компетенцијата е многу сложен, динамичен процес, но исто така многу важен. *Bogdan u Tejlor (Tejlor et all.* 1987) (59) го разликуваат поимот "да се биде во заедницата" и "да биде дел од заедницата", што вклучува значителни односи со другите членови на заедницата.

Опширно испитување на нивото на социјална компетентност на лицата со интелектуална попреченост, со примена на Скалата на адаптивно однесување (AAMR) спроведено е во Хрватска. Покрај утврдување на дијагностичката валидност извшена е компаративна анализа од I дел од AAMR скалата помеѓу испитаниците вклучени во институционалниот третман и третманот од типот на дневен центар. Освен во физичкиот развој, групите покажале статистички значајни разлики во сите останати подрачја. Најголемата разлика пронајдена е на подрачјето "економски активности", потоа на активностите во домаќинството (чистење, перење, подготовка на храна) во корист на испитаниците од дневниот центар (*Marvin*, 1986; според *Teodorovic u cop.* 1993) (88).

Компетенции на возрасните лица со интелектуална попреченост во примерок од 89 возрасни лица истражувала е *Teodorovic u cop.* (1993) (88). Утврдено е релативно задоволително ниво на усвоеност на компетентности, со присуство на специфични тешкотии во личната хигиена, секојдневните активности, во просторната и временската ориентација и во социјалното однесување.

Социјалната компетенција е една од најзначајните критериуми за дијагностицирање на интелектуалната попреченост. Оваа дефиниција истакнува дека нарушувањето на нивото на интелектуално функционирање е во тесна врска со ограничувањата во две или повеќе области на адаптивните способности како што се: комуникација, грижа за себе и самопомош, живот во куќа, социјални вештини, живот во заедница, самонасочување, здравје и безбедност, функционални академски способности, слободно време и работа (*Luckason*, 1992) (102).

Поимот адаптивно однесување се однесува на збир на концептуални, социјални и практични вештини кои се неопходни за оптимално снаоѓање во секојдневниот живот (AAMR, 2004) (103). Под концептуални способности читање и пишување, воглавно се подразбира говорното разбирање и говорната продукција, разбирање на вредноста на парите и самонасочување. Како социјална вештина се наведуваат: иницирање на интерперсонални односи, превземање на одговорност, почитување на правилата и реална самопроцена. Практичните вештини се однесуваат на способност подготвување и јадење, одржување на хигиена, употреба на средства за комуникација, движење во рамките на заедницата и сл. (Kaljaca, 2008) (82).

Во согласност со развојот на социјалниот концепт на попреченоста, дошло до промени на тежиштето на интересирање од ниво на лична социјална компетенција до ниво на поддршка која е потребна да им се пружи на децата и младите попречени во интелектуалниот развој, за да можат да развијат свои адаптивни способности. Степенот на развиеност на личната социјална компетенција е обратно пропорционален со интензитетот на потребната социјална поддршка. Тој интензитет зависи, поред наведените автори, и од други фактори: интелектуално и когнитивно функционирање, потреба за специфична медицинска и бихејвиорална поддршка, карактеристиките на животната средина во која овие лица живеат и во која се едуцираат, како и од сложеноста на животните активности во кои имаат прилика да учествуваат (Thompson J., 2004) (104).

Интеграцијата на интелектуално попречените лица во пошироката општествена заедница, е една од доминантните теми последниве дваесет до триесет години. Разни видови на сместување, засновани на животот во заедница, постепено ги заменуваат традиционалните институционални модели во повеќето земји, иако, треба да се каже, дека овој процес е значително побрз во високо развиените земји. Така, во 1967 година, повеќе од 195 000 Американци живееле во големи јавни установи, додека тој број во 2000 година паднал на околу 50000. Преку 100 000 лица се преместени од големите сегрегирани јавни установи во помали заедници слични на семејство (Sreat, Conroy, Fullerton, 2005) (105).

Во Република Македонија реформскиот процес во областа на самостојното живеење и сервисни служби за лица со умерена и тешка интелектуална попреченост во изминативе 10-тина години резултира со формирање на иницијална мрежа од социјални сервисни служби (дневни центри и стамбени згради), но за ефективна поддршка на

секојдневното живеење на лицата со умерена и тешка интелектуална попреченост потребна е засилена работа и вложување во широка лепеза на достапни и квалитетни сервисни служби: мали групни домови, сервисни служби за самостојно живеење, центри за времено опфаќање, лични асистенти, ресурсни центри, служби за поддржано вработување итн. (*Димовска В., Крстовски В., Гацоска М.*, 2013) (65).

Советот на Европа во 2006 година усвои Акциски план за интелектуална попреченост кој содржи 15 области во кои треба да се одвиваат активности, вклучувајќи го и нивното учество во политичкиот, културниот живот, образованието, информациите и комуникациите, вработувањето, достапноста до објектите и транспортот. Една од 15^{-те} области е животот во заедницата. Таа се фокусира на обезбедувањето на можности за самостојно живеење на лицата со умерена интелектуална попреченост. Интеграцијата на лицата со умерена интелектуална попреченост во општеството подразбира и негова независност. За да се обезбедат услови за независно живеење на лицата со интелектуална попреченост потребно е да се води сметка и за достапноста на широк спектар на услуги (транспорт, здравствени услуги, рехабилитација, образование, култура и др.).

Светската Здравствена Организација, исто така подготви план на активности за лицата со попреченост и рехабилитација за периодот 2006-2011 год. кој помеѓу другото опфаќа и активности за поддршка на локалните, националните и меѓународните јавни здравствени политики за лицата со попреченост и рехабилитација во кои се вклучуваат мерки преку кои активно се вклучува заедницата во унапредување на животот и здравјето на лицата со попреченост.

Создавањето на вистински услови за самостојно живеење во заедницата е комплексен процес кој бара акција на сите политички нивоа- меѓународно, европско, национално, регионално и локално ниво, како и вклучување на сите засегнати страни, вклучувајќи ги организациите на лицата со интелектуална попреченост, локалните власти, националните влади и европските креатори на политики. Суштински иницијативи веќе се преземени и истите особено ќе бидат преземани од страна на државите-членки на Европската унија (*Величковски, Р., Чичевалиева, С.* 2010) (64).

4. ОДНОСОТ НА РОДИТЕЛИТЕ КОН ДЕЦАТА/ЛИЦАТА СО УМЕРЕНА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ

Повеќето деца растат со своите родители и во своето биолошко семејство ги остваруваат животните потреби, обезбедувајќи трајно емотивна сигурност-љубов и припадност. Меѓутоа, еден број од децата остануваат без непосредна родителска грижа-поради загуба на родителите, или попреченоста за нив да се грижат поради болест или некои други причини, напуштање или несоодветно вршење на родителската должност. Грижата за нив ја презема државата, која има обврска да обезбеди социјални, психолошки или други видови на поддршка на биолошките семејства за надминување на кризните ситуации (*Grujić D.*, 2005) (106).

Семејството ја претставува првата средина со која се среќава детето. Семејството е институција на која и должиме со човечност, затоа што не е познат друг начин на кој се создаваат човечки суштества, освен со воспитување во рамките на семејната заедница (107). Семејството има социјализаторска функција преку која семејството е свртено кон новата генерација која треба да се подготви за самостоен и општествено корисен живот во дадената средина. Во рамките на семејството детето се учи за тоа што е добро, а што лошо, за тоа што е корисно, а што е штетно (108). Лицата со попреченост кои живеат во институција не можат да почувствуваат што значи родителска љубов и грижа (109).

Според своите функции семејството е едно од најкомплексните групи што задоволува разновидни човечки и општествени потреби. Семејството постои и како единство на биосоцијални, општествено-културни и психо-социјални фактори. Со ова констатација длабоко се изразува суштината на неопходноста на семејството во минатото, особено во сегашноста и иднината. Акцентот се става на семејството како општествена заедница, а не само биолошка. Но, сепак се наведува дека семејството и покрај биолошкиот аспект заснован врз инстинктот на раѓање на потомството сепак е општествена група (*Трајковски Д., Динева М.* 2005) (108).

Според *Џудина-Обрадовиќ и Обрадовиќ* (2003) семејството како поим подразбира неколку групи на термини кои треба јасно да се одредуваат при проучувањето и при разликувањето во суштината на семејството, облици на семејството и влијанија на родителите врз децата. Најпрвин разликуваме збир на термини кои припаѓаат во искуства на семејството. Тие ги сочинуваат: одлучување за децата, преземање и прифаќање на

родителските улоги, сфесно или интуитивно поставување на образовни цели, доживување на самопочит поради вложување на напор, поради емоционалната поврзаност и успехот на детето. Потоа, тоа е родителска грижа, а тоа е раѓањето на децата и грижата за нивното одржување, живот и развој. Потоа, тоа се родителските постапки и активности кои родителот ги зазема за да ја оствари родителската цел и да ја исполни својата улога. И на крај, тоа е родителскиот образовен стил, т.е. емоционална клима која се одвива во внатрешноста помеѓу родителот и детето (110).

Семејството претставува основна честичка на секоја заедница и појдовна точка на младата генерација. На ниво на семејството, се имитираат основните функции на општеството. Семејството има улога во процесот на природната репродукција: раѓање, воспитание и растење.

Не секогаш во семејствата се раѓаат здрави деца. Токму тоа сознание, дека со нивното дете нешто не е в ред, е еден од најтешките моменти за секое семејство. Реакциите на родителите се индивидуални, но, сепак, некои типови реакции (разочараност, фрустрација, срам, чувство на вина) се заеднички за сите родители.

Процесот на прилагодување на семејството на новонастанатата ситуација е многу тежок, затоа на родителите им треба поддршка и помош. Зборувајќи за реакцијата на родителите, непосредно по запознавањето со дијагнозата на интелектуалната попреченост кај нивното дете, авторите *Teodorović u Levandovski* (1986) предупредуваат на почеток на семејната криза, која варира во своето траење и поминува одредени фази. Овој процес е исполнет со силни емоции поради нарушување на очекувањата, надежите и плановите на родителите (79). Се случува дека веднаш, по идентификувањето на оштетувањето кај детето, да следи целосно неприфаќање на вистинската состојба од родителите кои се неспособни да го прифатат тој факт. Се надеваат дека доцнењето во развојот кај нивните деца може да се "излечи" (*Vantić-Tanjić, Nikolić*, 2010) (3).

Петров Р., Копачев Д., Такашманова Т., (2004) истакнуваат дека голем број семејства коишто имаат деца со посебни образовни потреби, остануваат надвор од реалноста, затворени, изолирани во своите домови, каде што нивните деца имаат минимални услови и можности за целосен развој и напредок... (55).

Со развојот на социоекономските односи во општеството во традиционално културни рамки, улогата на семејството значително се менувала.

Но и покрај се', улогата на семејството е незаменлива. Општеството нема, и не може да има, супстанција којашто успешно би го заменила. Во целиот свет само едни се родители. Без оглед како општеството би ги оценувало, како добри или лоши, за секое дете нема ништо подобро. Не запоставувајќи го влијанието на полот на детето врз наклонетоста на еден од родителите, улогата на мајката зазема кралско место во воспитанието.

"Мајка е збор во којшто е содржан еден цел воспитен систем"; мајката има "смисла" за воспитание коешто не е научена педагошка вештина, тоа е речиси како инстинкт. Таткото многу често се откажува од своето вонбрачно дете, мајката многу ретко. Дури и кога е силувана, и покрај осудата од суровата средина, таа, своето дете, го смета за свое; "мајката е мајка на детето и пред раѓање, во текот на раѓање и по раѓањето" (*Slatina*, 2001, стр.10) (111).

До слични резултати дошла и *Teodorovic* (1975; во *Teodorovic u Levandovski*, 1986) (79) во оригиналното истражување спроведено во Берлин. Испитувајќи ги ставовите на родителите кон сопственото дете со умерена или тешка интелектуална попреченост, нашла дека ставовите на татковците се зависни од социјалните реакции на средината, додека мајките повеќе се загрижени за детето и неговата иднина.

Семејството се смета за "прво училиште на социјални односи"; "збир на обрасци за однесување"; "суштина на сите педагошки импулси"; "критички фактор во поглед на прилагодување кон општествената средина" (*Dobrenic u cop.* 1975) (112).

Односот на родителите кон детето со интелектуална попреченост е одреден, пред се', со родителските чувства, тешкотиите со кои се соочуваат родителите и ставовите на средината. Според *Teodorovic u Levandovski* (1986) ставовите на родителите кон детето со интелектуална попреченост ќе бидат резултат на интеракцијата на поединецот со неговата околина. Покрај зависноста од ставовите на околината, потоа од економскиот статус, ставовите на родителите кон детето со интелектуална попреченост се одредени и со структурата на личноста (79).

Истите автори наведуваат 15 димензии на ставовите на родителите кон своето дете со интелектуална попреченост:

1. Потценувањето на способноста на детето.

Некои родители на деца со интелектуална попреченост имаат тенденција да ја потценуваат способноста на нивното дете. Таквиот став на родителите се гледа од постапувањето со детето и планирањето на неговата иднина. Барањата кои се поставуваат во однос на детето, не се во согласност со неговите способности, но, како по правило, премногу се лесни. Родители кај кои потценувањето е особено изразено, не веруваат дека нивното дете ќе стекне основни хигиенски навики, убедени се дека нивното дете цел живот ќе зависи од други лица и дека никогаш не ќе бидат во можност да вршат каква било општествено корисна дејност. Интензитетот на потценувањето и неговата манифестација, варира во зависност од тежината на оштетувањето на детето, карактеристиките на неговото однесување, неможноста и незнаењето на родителите за природата на оштетување на детето итн.

2. Преценување на способноста на детето.

Родителите кои не ја сфатиле целосната тежина на оштетувањето на детето, склони се на преценување на неговите способности, што резултира со постојано поставување прекумерно тешки едукативни-образовни задачи и нереални цели во планирањето на иднината на детето. Иако, преценувањето е спротивно на концептот на потценување и, иако факторите споменати како одговорни за појавата на вакви реакции, можат да бидат, општо земено, исти како и кај потценувањето (незнаењето на родителите за природата на оштетувањето кај детето, одбивање на фактот дека се работи за тежок степен на интелектуална попреченост, единствена поткрепа за родителите на детето е на одредени позитивни и негативни карактеристики во однесувањето на детето, воочено е дека многу често потценувањето и преценувањето на способноста на детето може да се појават паралелно, меѓусебно не се исклучени.

3. Агресивност на родителите кон детето.

Под агресивност на родителите се подразбира строгост и нетолеранција, нетрпеливост, која честопати се јавува во контакт со дете со интелектуална попреченост. Оваа форма на родителско однесување потекнува од негативното вреднување и неприфаќање на детето. Размислувањата на родителите дека само со строгост може да се

постигне нешто со нивното дете, со казнување, а понекогаш и со физичко малтретирање, покажува тенденцијата на агресивното однесување на родителите.

Ова однесување се чини дека е силно поврзано со повеќето други специфични облици на однесување, а особено со оние кои произлегуваат од неповолна емоционална врска на родителот кон детето со интелектуална попреченост.

4. Избегнување на детето.

Реакцијата на родителите, исто така, може да се третира како манифестација на нивното негативно вреднување на детето. Се рефлектира во напорите на родителите детето, некако, да се отстрани од семејството, на пример, сместување на детето во институција, иако за тоа нема никаква објективна потреба, како и сместување на детето во институција која е оддалечена од местото на живеење на родителите, иако иста таква институција се наоѓа во близина, развод на бракови предизвикани од неспособноста на едниот брачен другар да живеат заедно со детето и слично, се типични примери за бегство на родителите од своето дете.

5. Формирање на презаштитнички став кон детето.

Терминот "претерана заштита", укажува на однесувањето на родителите кои, во голема мера ја ограничуваат иницијативата и независноста на детето.

Претераната заштита се гледа во напорите на родителите наместо детето, тие да праваат сè за да го заштитат од, според нивното мислење, негативните и опасни влијанија. Тежината на оштетувањето на детето, во некои ситуации, навистина бара голема посветеност на родителите (особено мајките), тие понекогаш да не можат реално да проценат до кој степен на детето навистина им е потребна помош. Прекумерна загриженост и страв за детето, исто така, може да потекнуваат од стремежите на родителите да го надополнат сопственото чувство на вина за состојбата на нивното дете.

6. Чувство на вина – самообвинување.

Реакцијата на самообвинување е многу типична појава за родителите на деца со интелектуална попреченост. Родителите, честопати, како причина за оштетувањето кај детето, го наведуваат нивното невнимание во справување со детето и болестите кај детето поради кои не се обратиле на време кај лекар за помош, невнимание за време на

бременоста, болести кои би можеле да предизвикуваат оштетување во времето на зачнувањето и слично. Исто така, некои родители имаат тенденција да се обвинуваат себеси за бавниот развој на детето. Таквата реакција произлегува, од една страна, за неуспехот да се разбере состојбата на детето, а, од друга страна, од верувањето дека нивното дете би можело да функционира на многу повисоко ниво, ако тие на време се обратиле за стручна помош и самите тие да имале повеќе време да му го посветат на образованието на своето дете.

7. Префрлување на вината на другите.

Префрлување на вината на други лица преставува реакција на родителите со која одговорноста за проблемите кои се поврзани со етиолошките фактори на интелектуалната попреченост и афирмацијата на родителите на професионални и општествени области, се префрлува кај брачниот другар или друго лице. Ниту таа реакција на родителот не мора да произлегува од фактичката состојба.

8. Срам.

Срамот како општествено условена реакција произлегува од чувството на родителите дека нивното дете не исполнува некои општествени норми. Тоа можеби е различно во физичкиот изглед, има карактеристично однесување и способности. Од самиот факт дека детето се разликува, неизбежно повлекува со себе одредени реакции на потесната и пошироката околина во односот кон детето, понекогаш и на родителите. Несоодветните реакции на средината предизвикуваат чувство на срам кај родителите, особено кога самите родители се' уште не добиле реален став во однос на детето. Срамот е цврсто поврзан со чувството на вина и често предизвикува социјална изолација на родителите.

9. Очајни/безнадежни родители (поттишеност).

Појавата на очајност кај родителите на децата со интелектуална попреченост преставува природна психолошка реакција која може да биде предизвикана од многу фактори. Таа може да се појави во времето на соочување на родителите со фактот дека нивното дете е интелектуално попречено и тоа во форма на шок, разочарување, страв, тага и слично. Со текот на времето, кога родителите ќе се помират со постоечката ситуација и

кога ќе им успева да преземат реален став во врска со ограничените капацитети на детето, се намалува интензитетот од првичните чувства. Одредена очајност/безнадежност кај родителите изгледа дека останува трајно присутна и е разбирливо, со оглед на загриженоста за иднината на детето.

10. Грижа за иднината на детето.

Загриженоста на родителите за иднината на своето дете е појава која произлегува од фактот на родителите дека поради ограничените способности на детето ќе биде отежнат процесот на неговата адаптација (прилагодување) на животната средина и интеграција (вклучување) во заедницата. Родителите особено се загрижени за она што ќе се случи со детето кога тие веќе не ќе можат да се грижат за него. Интензитетот на таа грижа зависи, од една страна, од тежината на оштетувањето, а, од друга страна, од условите на општеството да обезбеди егзистенција на детето.

11. Социјална изолација на родителите.

Под социјална изолација се подразбира тенденција на родителите да бидат повлечени од јавниот живот и да ги ограничат нивните контакти на неизбежен минимум. Социјалната изолација е веројатно поврзана со чувство на вина и срам и тоа може да влијае на некои особини на личноста на родителите. Ограничувањето на социјалните контакти на родителите се правда со недостаток на време, стравуваат дека присуството на детето им пречи на другите или недостаток на интерес за такви контакти. Понекогаш родителите признаваат дека ги избегнуваат новите познанства, бидејќи не зборуваат со задоволство за детето. Се чувствуваат добро само во круг на луѓе кои ги знаат нивните проблеми и за кои веруваат дека ќе ги разберат. Социјалната изолација на родителите може да произлезе од нивниот нереален став кон детето, како и од мислењето дека се работи за приватен проблем со кој самите мораат да се помират и за кој средината нема интерес.

12. Помирување со фактот дека имаат дете со интелектуална попреченост.

Реакцијата на неприфаќање односно отфрлање на фактот дека имаат дете со интелектуална попреченост се чини дека е карактеристична за периодот непосредно по поставувањето на дијагнозата на детето. Разбирливо е дека родителите не можат и не

сакаат да ја разберат сета тежина на состојбата на детето и дека помирувањето со фактот дека нивното дете е интелектуално попречено, претставува за сите родители, повеќе или помалку, долготраен процес. Тоа подразбира запознавање на родителите со специфичностите на развојот на нивното дете, неговите ограничени способности и можности за образование. Помирувањето со фактот дека детето е интелектуално попречено, значи разбирање на реалноста и прифаќање на детето такво како што е, и да се настојува во семејството, и надвор од него, на детето да му се обезбедат најдобри услови за развој, а при тоа родителите да не ги занемаруваат останатите членови на семејството, професионалните и социјалните обврски.

13. Активноста на родителите во врска со образованието на детето.

Активната компонента на односот на родителите кон детето мора да се покаже во активностите на родителите во врска со образованието на детето. Тоа понатаму, ќе биде утврдено во голема мера од страна на социјалните односи. Некои родители имаат тенденција сета одговорност за образованието да ја префрлат на заедницата. На овој начин покажуваат дека тие не се свесни колку е важна улогата и обврските на семејството во развојниот процес на детето.

14. Тенденцијата на родителите да се здобијат со знаења во областа на интелектуална попреченост.

Тенденцијата на родителите да се здобијат со знаења и информации за интелектуалната попреченост се третира и како активна компонента на ставот на родителите кон децата со интелектуална попреченост. Со разбирање на сериозноста и комплексноста на ситуацијата на своето дете, загрижени за иднината на детето и барајќи патишта и начини да му се помогне, со цел да се подобри неговиот развој, најверојатно, ќе резултира во потрагата по извори на информации, што значи дека ќе посетуваат предавања, ќе читаат литература и др. Родителите најчесто доаѓаат до информациите барајќи совети и насоки од професионалци од различни области.

15. Вклучување на родителите во активирање на животната средина.

Активноста на родителите во оваа област е во голема мера општествено условена. Таму каде што со општествена иницијатива се планира и се реализира образованието,

професионалното оспособување и вработување на интелектуално попречените лица нема да биде толку нагласена потребата за ангажирање на родителите. Спротивно на тоа, треба да се напомене дека активноста на родителот е неизбежно потребна во барање на решенија во областа на интелектуалната попреченост, бидејќи со тоа и самите родители признаваат дека тоа не е само нивен проблем, туку и на општеството, во целина (79).

Ставовите на родителите се одразуваат и на детето и на соработката со училиштето. Детето, сликата за себе ја создава под влијание на родителот, првиот извор на информации. Постои, исто така, поврзаност помеѓу ставот на родителот кон детето и неговиот став кон себеси. Се смета дека негативните последици од родителското одбивање предизвикуваат кај детето чувство на инфериорност (помала вредност), агресивност, хиперактивност и непослушност. Позитиван однос, напротив, помага во формирањето на "соработливи личности, љубезни, емоционално стабилни, искрени и веродостојни деца" (*Vantić-Tanjić, Nikolić*, 2010) (3).

Иако човековото однесување е условено од низа биопсихосоцијални карактеристики, ставовите заземаат важно место во однесување на лицето. Дефинирањето на ставовите, како суштински карактеристики на човековото однесување, е многу различно во зависност од науките коишто ги испитувале: педагогија, психологија, социологија.

Сите овие дефиниции ја истакнуваат еднонасоченоста на ставот кон друг предмет, објектот или ситуацијата. Меѓусебната димензија на ставот ја дава *Zvonarevic* (1985; според *Bezuk* 1993) (113), кој покрај својствата на ставот да ја насочува реакцијата "кон другиот", ја вклучува и можноста да реагира "кон себе". Истиот автор наведува дека ставот е стекнатата тенденција да се реагира било позитивно или негативно кон лицата, објектите или ситуациите надвор од нас или кон сопствените особини, идеите или постапките.

Често се случува да констатираме дека во односите во семејството нема никаков проблем, дека станува збор за загриженост на неискусни родители кои не се сигурни дали со детето го работат сето она што од нив се очекува, според *Radonić E.* (2003) (114).

На родителите е одговорноста да ги селектираат добрите или лошите стимули и на тој начин да обезбедат поволна клима и предуслови за формирање на позитивни ставови кај своите деца. Особено кога се има предвид дека лицата со умерена интелектуална попреченост вообичаено функционираат до нивото на конкретно мислење.

Неспорна е улогата на ставовите во однесување на родителите, однесувањето на родителите во формирање на ставовите кај детето и улогата на формираните ставови кај детето на неговото однесување. Кога кон сето ова ќе се додаде и фактот колку однесувањето на детето влијае врз чувството на "компетентност за родителската улога" (*Gustović-Ercegovac, 1992*) (115), се враќаме повторно на почетокот. И токму затоа овој проблем е и еден од главните цели на овој труд, со испитување на односите на семејствата кон компетентноста на возрасните лица, главно кон своите деца, да се сфати механизмот на настанокот на тој однос и да се отвори "cirkulus viciozus".

Значењето на семејството во формирањето и развојот на личноста, како и тешкотиите коишто се јавуваат во семејствата на децата со интелектуална попреченост, нужно ја наметнуваат потребата за стручна интервенција и помош на семејствата во воспитание и прифаќање на нивното дете.

Успехот за надминување на проблемите поврзани со децата со инвалидност, влијаат на некои елементи кои се заеднички за сите семејства, вклучувајќи ги социоекономскиот статус, карактеристиките на личноста на родителот, интеграцијата и тежината на оштетувањето на детето и сл. Низ процесот на решавање, односно спознавање на проблемите на детето, родителите создаваат одредени секојдневни карактеристики и однос родител – дете (116).

Периодот на адаптација во новонастанатата ситуација, кај родителите трае долго време и можеби никогаш не завршува. Сепак, семејството мора да вложи напор и да ја прифати реалноста онаква каква што е и да му овозможи на самото дете правилен раст и развој, согласно неговите преостанати можности и способности. Иднината на детето со инвалидност не треба да биде проблем само на родителите, туку и на општеството во целина (117).

Родителите на децата со пречки во развојот, треба да имаат пристап до соодветна обука која ќе им овозможи да постигнат задоволително ниво на знаење. Оваа обука ќе им помогне да живеат со своите деца што е можно поблиску до нормалниот живот (*Величковски, Чичевалиева, 2010*) (64).

5. ОДНОСОТ НА СТРУЧНИТЕ РАБОТНИЦИ КОН ЛИЦАТА СО УМЕРЕНА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ

Рехабилитацијата на лицата со умерена интелектуална попреченост, е многу сложен и долготраен процес. Во последно време во светот, се' повеќе се посветува вниманиена на истражување на професионалното оптоварување на вработените, на "синдромот на професионално согорување" - "burnout" (*Skrinjar*, 1994, стр.13) (118).

Нормализирањето на животот на лицата со интелектуална попреченост доведува до нивна деинституционализација и инклузија во локалната заедница. Според *Biklen u Knol* (*Tejlor u cop.*, 1987) (59), интеграцијата во заедницата неспоредливо е посложена од самата деинституционализација и зависи колку од лицето толку и од валидниот систем на вредности во заедницата. *Teodorovic* (1999), укажува на неопходноста од структурирен и постепен пристап и тоа:

- добро да се запознае лицето;
- да се осмисли дејствувањето;
- да се обезбеди поддршка.

Со утврдување на суштинските потреби на лицето и со давање помош во остварување на премиот на правата од институците на лицата, се отвора простор за дејствување на стручњациите. Дејствувањата коишто на прво место ќе ги стават корисникот и неговите човекови права. Давање помош во остварувањето на овие права ја вклучува и можноста на избор во сите подрачја на животот.

Активирањето на корисниците, како лица со свои потреби, значително ја менува улогата на стручњакот. Оваа улога ги брише стереотипите кај персоналот и бара креативен и динамичен асистент во реализација на желбите на корисникот.

Главната карактеристика на новата улога на персоналот е динамичност. За успешно да се согледаат социјалните, здравствените потреби и потребите за учење на лицата со интелектуална попреченост, персоналот треба да владее со многу информации и вештини, потребни поради олеснување на целосната социјална интеграција (*Knol u Ford* во *Tejlor u cop.* 1987) (59).

Со добро обмислена работа во заедницата, навреме и ефикасно информирање, можно е да се дојде до напредок во остварувањето на повеќе права за лицата со

интелектуална попреченост. Предуслов на сите права е секако и подигнување на нивото на компетенција. Учењето за дневните активности и вештините на животот во заедницата може да биде многу тешко. За лицето со умерена интелектуална попреченост да може да подготви едноставен топол оброк, потребни се низа вештини, организациски предуслови и финансиски средства (одење во продавница, средства за купување, посе-дување кујна, работа со остри предмети, рерна, соодветна книга со рецепти за подготовка на едноставни јадења) (*Teodorovic*, 1999) (119), (*Brojcin, Glumbic u Kaljaca*, 2006) (120).

Покрај наведените тешкотии, според *Snell* (1993) (121), најмалку три причини се важни за да се истрае во учењето на дневните активности:

- оптимистички очекувања од примена на учењето за дневните активности;
- можно истовремено изведување на активности;
- позитивни исходи од истражувањата и применливост на овие активности, без оглед на тежината и видот на оштетувањето.

Од стручните работници се бара свесно и одговорно да ги прифатат работните задачи, да покажат сензибилност "за потребите на децата", да го прифатат "концептот на нормализација", кој бара да се помогне на другиот, но и самите да се менуваат, да имаат многу поактивен однос, да покажат многу поголема прилагодливост и емпатичност за потребите на децата и да им стане јасно во мислите дека когнитивниот дефицит не смее да биде единствениот критериум врз кој тие треба да го насочат својот акцент во работењето, туку предмет на внимание треба да им биде менувањето и позитивното изградување на целокупната личност на лицето со умерена интелектуална попреченост.

Целта на обезбедување на поддршка и помош на лицата со умерена интелектуална попреченост е подобрување на квалитетот на нивниот живот. Поддршката не треба да се ограничува само на овозможување на побогата и стимулативна околина или на поттикнување на динамиката на нивниот индивидуален развој, но, исто така, влијае и на подобрување на квалитетот на секојдневниот живот. Од персоналот зависи степенот на активности или пасивности на овие лица на патот кон интеграција. Затоа, се препорачува моделот на "активна поддршка", кој доследно и постојано му нуди на корисникот сервис на можности за учество во активности кои одговараат на неговата возраст, како и во рамките на самата семејна заедница, така и во пошироката општествена средина. Со тоа се овозможува континуирано напредување на лицата со умерена интелектуална попреченост,

преку проширување на нивните вештини и интереси. Општо, активната поддршка се состои од четири компоненти (*Mansell et al.*, 2002; според *Brojčin, Glumbić, Kaljača*, 2006) (120):

1. На корисникот му се нудат можности за учество во секојдневните активности, во домот и заедницата, наместо детинести или специјално-терапевтски активности. Предност на користење на реални активности се: а) поголема варијабилност во секојдневниот живот; б) корисниците на услугите ги сметаат по интересни; в) помалку зависат од нагласувањето на секој чекор од страна на персоналот; г) им даваат можност на корисниците на сервисот да научат на кој начин можат да учествуваат во вообичаени активности како другите луѓе.

2. Персоналот обрнува посебно внимание на тимската работа, планира и ги координира изборите и можностите кои се нудат. Тоа подразбира воспоставување на рутини (како што ги има во животот на секој од нас) за вршење на секојдневните активности и редовното планирање (врз база на смени или секојдневно) како ќе ги распредели помеѓу корисниците, за да бидат исполнети нивните потреби.

3. Персоналот е фокусиран на помош на корисниците, за да можат тие да учествуваат во активностите минута по минута ("секој момент има потенцијал"), пронаоѓајќи делови на сложени задачи, за да можат лицата со најголеми тешкотии самостојно да направат дел од задачата, со што на секој поединечно му е загарантирано чувството на успех и задоволство. Персоналот би требало да дефинира различни категории на степен на поддршка за да биде возможно да се постигне успех, при што се земаат предвид опции, активности и видови помош, за да се смалува веројатноста на појава на проблеми во однесувањето.

4. Користејќи едноставни процедури на запишување на податоци, персоналот внимателно го следи степенот во кој корисниците учествуваат во вообичаените активности, со соодветно ниво и вид на поддршката. Редовните состаноци на персоналот овозможуваат модификација на плановите, која се презема во согласност со стекнатите искуства (120).

"Активната поддршка" го менува фокусот од традиционалната грижа или програмирани задачи, на одговорност на персоналот за вклучување на корисниците за грижа на задачите од секојдневниот живот. Иако активната поддршка се покажала како

моќна техника за подобрување на квалитетот на живот на корисниците, треба да се има предвид дека типичното ангажирање на персоналот во заедницата, уште се карактеризира со недостаток од суштинска интеракција персонал/корисник и со релативно мал директен поттик на активно учество и мотивација на корисници (*Mansell et al.*, 2002) (122).

Позитивните импликации се засновани на наодите од бројни студии, кои покажуваат дека животот во заедница е поврзан со подобрувањето на квалитетот на животот на лицата кои ги напуштиле масовните објекти за згрижување. Една од најпознатите анализи, поврзана со деинституционализацијата, е прегледот на 18 амерички емпириски студии, кои опфаќаат 1358 лица со интелектуална попреченост, сместени во заедница. Од сите 8 студии во кои ги споредиле експерименталната и контролната група, кај испитаниците во заедница е пронајдено значително повеќе подобрување во адаптивното однесување, самопомош и активностите во домаќинството. Од 10 лонгитудинални студии, половината регистрира статистички значително подобрување во адаптивното однесување (*Larson, Lakin*, 1989) (123).

Позитивни промени се јавуваат и при земајќи ги предвид субјективните мерки на квалитетот на животот. Така, кај лицата кои од институции преминале во животно и работно опкружување, засновано на животот во заедницата, забележано е зголемување на самоопределување, автономија и способност за правење избор (*Sreat, Conroy, Fullerton*, 2005) (105).

6. РЕЛЕВАНТНИ ИСТРАЖУВАЊА

1. Назив на студијата: *Социјалне компетенције особа са интелектуалним тешкокама (52).*

Цел на истражувањето: Да се утврди нивото на социјална компетенција на возрасните лица со интелектуална попреченост. Да се утврдат разликите во социјалната компетенција измеѓу лицата со интелектуална попреченост кои живеат во нивните семејства и лицата кои се сместени во институции.

Автори: Ибралик Ф. и Смајик М.

Време кога е вршено истражувањето: 2003/2004

Примерок: Лица со интелектуална попреченост од Тузла, кои се сместени и живеат во институциите во Пазарик, Баковиќима и Дрина и лица од територијата на општина Тузла кои живеат во нивните семејства, кои не се институционално згрижени.

Заклучок: Поаѓајќи од резултатите од истражувањето на социјалната компетенција на лицата со интелектуална попреченост сместени во институции и оние кои живеат со нивните семејства, видливо е дека постоечкиот институционален систем не задоволува од повеќе причини. Лицата практично се несамостојни и во наједноставните животни активности.

Евидентен напредок нема ниту кај групата која живее во своите семејства. Недостасува стручна помош на семејствата, затоа што и оваа група има потреба од вонинституционални форми на заштита.

Добиените резултати за нивото на самостојност на лицата со интелектуална попреченост од двете групи се основа за модификација на постоечките и воведување нови рехабилитациони методи и нови, вонинституционални форми на згрижување во локалната заедница.

II.
МЕТОДОЛОГИЈА
НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Од прегледот на стручната литература може да се воочи дека поради различни критериуми тешко може да се процени нивото на компетентност. Различни автори укажуваат дека успехот на адаптацијата зависи од интелектуалните капацитети и условите за живеење. Животот во институција не ги задоволува основните потреби, но исто така и животот во семејство без соодветна поддршка од родителите и животот во услови на сегрегација во установи ја оневозможува социјалната адаптација на овие лица.

Предмет на ова истражување ќе бидат разликите во ставовите на членовите на семејствата и ставовите на стручните работници во однос на потребата, знаењата, и можностите на лицата со умерена интелектуална попреченост за компетентно живеење во заедницата.

2. ЦЕЛ И КАРАКТЕР НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Основна цел

➤ Да се утврдат ставовите на родителите и стручните работници за компетенциите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост, низ три групи прашања: *дали можат*, *дали знаат* и *дали треба* самостојно или со помош, да извршуваат секојдневни активности за што посамостојно живеење во заедницата.

Посебни цели

➤ Да се утврдат разликите во ставовите за компетенциите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост, помеѓу родителите на лицата и стручните работници од дневните центри и од центрите за социјална работа.

➤ Да се направи споредба на добиените резултати.

Врз основа на претходно наведеното, истражувањето ќе има дескриптивен карактер.

3. ЗАДАЧИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

- Да се истражат ставовите и мислењата на родителите за возрасните лица со умерена интелектуална попреченост кои посетуваат дневни центри низ Република Македонија.
- Да се истражат ставовите и мислењата на стручните работници кои во дневните центри и центрите за социјална работа работат со возрасни лица со умерена интелектуална попреченост.
- Да се направи споредба на добиените резултати со други истражувања.

4. ХИПОТЕЗИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во согласност со поставените цели на истражувањето, дефинирани се следните хипотези:

Општа хипотеза

- Постои разлика помеѓу родителите и стручните работници во процената на компетентноста на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост.
- Постои разлика помеѓу родителите и стручните работници во проценувањето на *знаењата* на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.
- Постои разлика помеѓу родителите и стручните работници во проценувањето на *можностите* на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.
- Постои разлика помеѓу родителите и стручните работници во проценувањето на *потребите* кај возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.

Посебни хипотези

X1

- Родителите ја преценуваат компетентноста на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.
- Родителите ги преценуваат *знаењата* на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.
- Родителите ги преценуваат *можностите* на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.
- Родителите ја преценуваат *потребата* на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.

X2:

- Стручните работници ја потценуваат компетентноста на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.
- Стручните работници ги потценуваат *знаењата* на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.
- Стручните работници ги потценуваат *можностите* на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.
- Стручните работници ја потценуваат *потребата* на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.

5. ВАРИЈАНТИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Зависна варијанта

- Компетенциите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост прифатени во дневни центри.

Независна варијабла:

- Ставовите на родителите на возрасни лица прифатени во дневни центри;
- Ставовите на стручните работници од дневните центри и центрите за социјална работа, нивното работно место и работно искуство.

6. МЕТОДИ, ТЕХНИКИ И ИНСТРУМЕНТИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Методи

Во изработката на овој труд се употребени квантитативни методи. Бидејќи во емпириските истражувања проблемот се проучува преку мерење на појавата, како што е случај и во ова истражување, применета е квантитативната истражувачка стратегија. Квантитативниот приод е употребен при формулацијата на хипотезите, конструкциите на варијантите и анализата на односите меѓу варијантите. За таа цел, се спроведе анкета со прашалник.

- Со цел да се проверат поставените хипотези во процесот на обработката на податоците користени се следниве статистички постапки: мерки на централна тенденција, мерки на варијантност и t-тест на значајност на разликите помеѓу аритметичките средини.
- Со примената на t-тестот на значајност на разлики помеѓу аритметичките средини, се добија значајни разлики помеѓу аритметичките средини на различните групи на испитаници.
- Податоците беа обработени со помош на користење на статистичкиот програм SPSS 16 (Statistical Program for Social Sciences). Статистичката програма SPSS for Windows врши целосна обработка на податоците при што веднаш го дава коефициентот на корелација и нивото на значајност.

Техники

- Анкета која ќе се користи за собирање податоци за компетенциите на лицата со умерена интелектуална попреченост;
- Техника на анализа на документи со цел да се обезбедат податоци за структурата и организацијата на дневните центри.

Инструменти

За потребите на оваа истражување ќе се употребуваат мерни инструменти, и тоа:

- Прашалник за проценување на компетентциите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост од страна на родителите и стручните работници,
- Прашалник за општи информации за семејствата.
- Прашалник за статусот на стручните работници.

Наведените мерни инструменти се конструирани за потребите на ова истражување.

7. ПОПУЛАЦИЈА И ПРИМЕРОК НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Примерокот на испитаници е намерен примерок и се состои од две подгрупи:

- Примерок од 80 испитаници, го сочинуваат родители на возрасни лица со умерена интелектуална попреченост чии деца се прифатени во дневни центри во Тетово, Гостивар, Дебар, Кичево, Струга, Куманово, Топанско поле-Скопје.
- Примерок од 80 испитаници, го сочинуваат вработените во дневните центри и центрите за социјална работа од наведените општини во Република Македонија.

Табела 1. Образовно ниво на родителите опфатени во истражувањето

Дневен центар:	Без образование	Основно образование	Средно образование	Вишо или високо	Вкупно
Топанско поле, Скопје		4	6		10
Тетово		3	7	1	11
Гостивар	2	5	4	1	12
Дебар		7	3		10
Кичево	2	5	4	1	12
Струга					
Куманово		6	4	2	12
„Порака Наша,,		4	8	1	13
Вкупно	4	34	36	6	80

Резултатите од табела 1 покажуваат дека во истражувањето најмногу се застапени родители со средно и основно образование, на трето место се родителите со вишо или високо образование, а најмалку се оние кои се без образование.

Според националната структура, од вкупно 80 родители на лица со умерена интелектуална попреченост, опфатени во осум дневни центри, 50 (62.5 %) се Македонци, а 30 (37.5 %) се од албанска етничка припадност.

Во Центарот за социјална работа во Струга бевме информирани дека дневниот центар „Порака Нова” повеќе не функционира, па не можеме да дојдеме во контакт со родители на лица со интелектуална попреченост.

Табела 2. Застапеност на стручни работници во истражувањето

ДЦ и ЦСР	Соц.раб.	Дефектол.	Педагог	Психолог	Едукатор	Негувател	Физиот.	Вкупно
Топанско поле	1	6	-	1	-	-	-	8
Тетово	3	1	1	-	2	4	2	13
Гостивар	3	1	3	2	1	1	1	12
Дебар	4	-	3	2	-	1	-	10
Кичево	3	1	3	2	1	1	-	11
Струга	5	-	4	3	-	-	-	11
Куманово	2	1	2	2	-	-	1	10
Порака Наша	-	2	-	1	1	-	-	4
Вкупно	23	12	16	13	5	7	4	80

На стручните работници од дневните центри и центрите за социјална работа од наведените општини им понудивме прашалници на македонски и албански јазик. На овој

начин констатиравме дека 46 (или 57.5 %) испитаници се македонски, а 34 (42.5 %) се од албанска етничка припадност.

Најголем дел од испитаните стручни работници беа социјални работници, бидејќи нив ги има и во дневните центри и во центрите за социјална работа, потоа следеа педагозите, психолозите и дефектолозите.

8. ОРГАНИЗАЦИЈА И ТЕК НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Истражувањето започна со добивање на согласност од Министерството за труд и социјална политика на Република Македонија за реализирање на истражувањето во дневните центри. Следна постапка е запознавање на учесниците со целта на истражувањето.

Истражувањето се спроведуваше во осум дневни центри за возрасни лица со умерена интелектуална попреченост во Тетово, Гостивар, Дебар, Кичево, Струга, Топанско поле-Скопје и во Куманово (во државниот и во приватниот дневен центар), каде што се спроведе пополнување на прашалникот, наменет за стручни работници и за родители, општ прашалник за родители и општ прашалник за стручни работници.

Истражувањето беше реализирано во првата половина од 2014 година.

Откако беа собрани сите податоци се премина на нивна статистичка обработка и интерпретација на податоците.

9. ОЧЕКУВАНИ РЕЗУЛТАТИ

Од ова истражување очекуваме да добиеме корисни информации за структурата и организацијата на работа на дневните центри во кои се прифатени возрасни лица со умерена интелектуална попреченост. Исто така, ќе добиеме податоци за ставовите и мислењата на стручните работници и родителите на прифатените лица за компетенциите на лицата со умерена интелектуална попреченост; информации за квалитетот на услуги и квалитетот на живот што дневните центри го обезбедуваат за своите корисници;

информации за одредени проблеми со кои се соочуваат стручните работници при реализирање на своите дејности. Сите овие фактори имаат пресудно значење во креирањето на квалитетот на живот на корисниците во дневните центри. Се надеваме дека овие информации ќе помогнат да се добие реална слика за компетенциите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост, да идентификуваме и предложиме одредени мерки кои се од пресудно значење во подигнувањето на квалитетот на живот на корисниците во рамките на заедницата и кои ќе можат да се искористат во планирањето на понатамошните активности со овие лица.

10. СТАТИСТИЧКА ОБРАБОТКА НА ПОДАТОЦИТЕ

Резултатите од истражувањето имаат за цел да се проверат односно потврдат или отфрлат дефинираните хипотези. Согласно методите, техниките и инструментите кои ќе се користат во истражувањето, користени се неколку постапки за обработка на податоците.

Добиените одговори на двете групи испитаници се описно и графички претставени. Анализата на добиените резултати вклучува и пресметување аритметичка средина на добиените резултати. За да се пресмета истата одговорите се на скала од Ликертов тип и се движат од -2 до 2 и се бодирани при што: секој одговор под а) носи 2 бода, одговорите под б) 1 бод и секој одговор под в) добива 0 бодови, одговорите под г) се негативно бодирани како (-1) бод како и одговорите под д) кои се бодирани со (-2) за секој одговор.

За верификација на хипотезите, одговорите на прашањата се групирани како индикатори за докажување на секоја хипотеза поединечно. Максимална аритметичка средина за секоја од хипотезите може да биде 2 доколку сите испитаници го избрале одговорот под а) и обратно (-2) доколку сите испитаници го избрале одговорот под д). Притоа споредбата на аритметичките средини ќе ја прикаже разликата во мислењата меѓу двете групи испитаниците. Разликите меѓу групите ќе бидат пресметани со помош на t-тест за утврдување на значајност на разлики.

III.
АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА
НА РЕЗУЛТАТИТЕ

3.1 ПРИКАЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ОПШТИТЕ МИСЛЕЊА НА ИСПИТАНИЦИТЕ

Примерокот на испитаници во нашето истражување е намерен примерок и се состои од две подгрупи:

- Примерок од 80 испитаници, родители на возрасни лица со умерена интелектуална попреченост и.

- Примерок од 80 испитаници, вработени стручни лица во дневни центри и центри за социјална работа.

Родителите и стручните работници истакнаа голем број позитивни промени кај лицата со умерена интелектуална попреченост и нивните семејства, како резултат на користењето на услугите на дневните центри и тоа: зголемена комуникативност, значително вклучување во програмите за работа кои ги реализираат стручните работници, а во согласност со видот и степенот на попреченоста, самостојноста итн. Квалитетот на комуникацијата помеѓу стручните работници и родителите на корисниците на дневните центри, е на задоволително ниво.

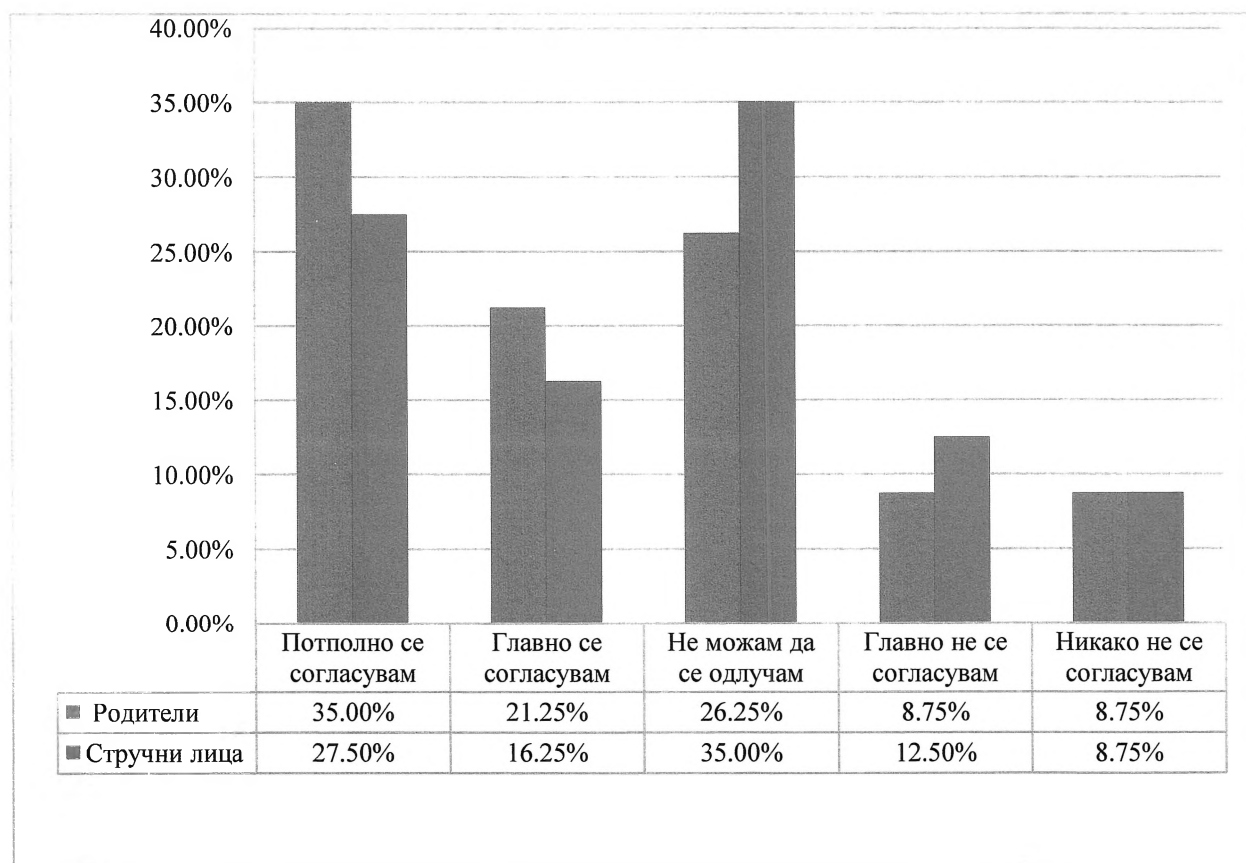
И покрај фактот што дневните центри се формирани примарно за да обезбедуваат дневно згрижување, работно производна активност, работна терапија, психосоцијална рехабилитација, реедукација, стекнување елементарни вештини и социјализација, се забележува и ангажирање на стручните работници кога ќе се процени дека со одредени корисници може да се работи индивидуално на нивна подготовка за вклучување во воспитен процес.

Со цел верификација на посебната хипотеза 1 која ги третира разликите во општата процена на компетентноста на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост меѓу родителите на возрасни лица со умерена интелектуална попреченост и стручните работници, анализирани се добиените резултати на општите прашања од Прашалникот за родители и стручни работници.

Во продолжение се дадени одговорите на испитаниците во однос на горенаведените прашања.

Табела 3. Кога во соседството би имало два маркета, дали би купувале во маркетот во кој работи лице со умерена интелектуална попреченост?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	28	35.00	22	27.50
Главно се согласувам	17	21.25	13	16.25
Не можам да се одлучам	21	26.25	28	35.00
Главно не се согласувам	7	8.75	10	12.50
Никако не се согласувам	7	8.75	7	8.75

Графикон 1. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Кога во соседството би имало два маркета, дали би купувале во маркетот каде работи лице со умерена интелектуална попреченост?

Потполно се согласувам да купувам во маркет во кој е вработено лице со умерена интелектуална попреченост - вака одговорија 35.00% од родителите и 27.50% од стручните работници. Ако кон овој број ги додадеме и групата испитаници кои одговорија дека *воглавно се согласуваат* да пазарат во маркет во кој ќе ги опслужува лице со умерена интелектуална попреченост, тогаш можиме да констатираме дека 56.25 % од родителите и 43.75% од стручните работници ги имаат прифатено овие лица во својата околина.

Она што е позитивно во овие резултати е податокот дека нема голема разлика во одговорите на двете групи испитаници кога станува збор за тоа дека *воглавно или никако не се согласувам* да купувам во маркет во кој е вработено лице со умерена интелектуална попреченост.

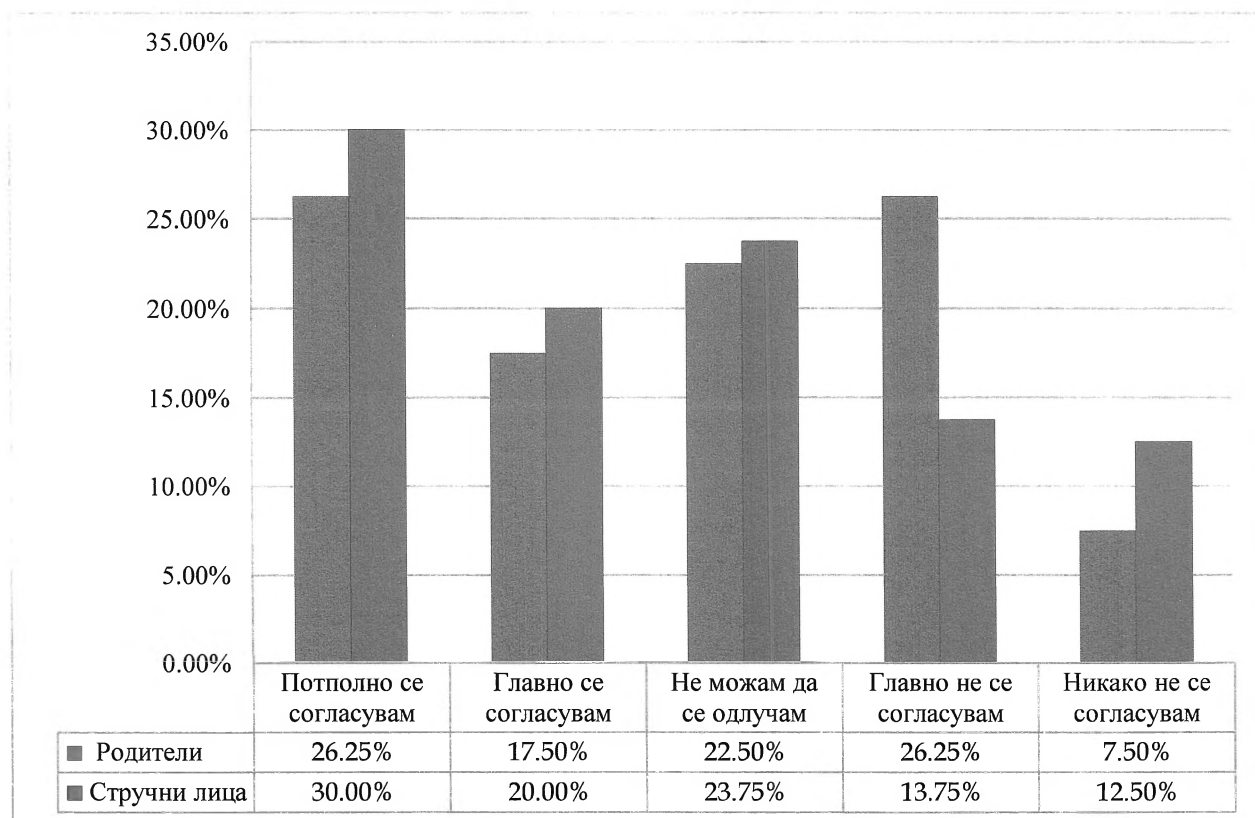
Меѓутоа, сепак забележителен е процентот на родители и стручни лица (26.25% односно 35.00%) кои *не можат да се одлучат* дали да пазарат во ваков маркет, факт кој не обврзува да работиме на ова прашање во наредниот период.

Некои родители свесни се за значењето на личната едукација за потешкотиите на своите деца, преку информирање и поддршка насочена кон задоволување на потребите и правата на лицата со интелектуална попреченост. Знаењата и искуствата за доброто на сопствените деца, подготвени се, со континуирана поддршка од стручни лица, да ги споделат со родители кои се на почетоците на разбирање на потребите на своите деца.

Во секојдневниот живот не еднаш ни се случувало на различни места да сретнеме, да бидеме во контакт со лице со интелектуална попреченост. Ги среќаваме на најразлични места, често пати и во продавници. Оттука, родителите, кои се секојдневно со своите деца со интелектуална попреченост, воопшто не се чувствуваат непријатно кога ќе ги сретнат и во маркети.

Табела 4. На лицата со умерена интелектуална попреченост најдобро би им било во кругот на семејството?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	21	26.25	24	30.00
Главно се согласувам	14	17.50	16	20.00
Не можам да се одлучам	18	22.50	19	23.75
Главно не се согласувам	21	26.25	11	13.75
Никако не се согласувам	6	7.50	10	12.50

Графикон 2. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: На лицата со умерена интелектуална попреченост најдобро би им било во кругот на семејството?

Загрижува фактот дека подеднаков е бројот на родители кои сметаат дека на лицата со умерена интелектуална попреченост би им било *подобро да живеат во кругот на своето семејство*, со оние кои не се согласуваат со фактот овие лица да бидат во кругот на семејството. Овој податок е посебно интересен во ова време, во последниве петнаесетина години, во кое се реализира процесот на деинституционализација и инклузија.

За разлика на родителите, стручните работници во најголем дел (50.00%) се произнесоа дека *потполно* или *главно* се согласуваат дека лицата со умерена интелектуална попреченост треба да живеат во нивните семејства.

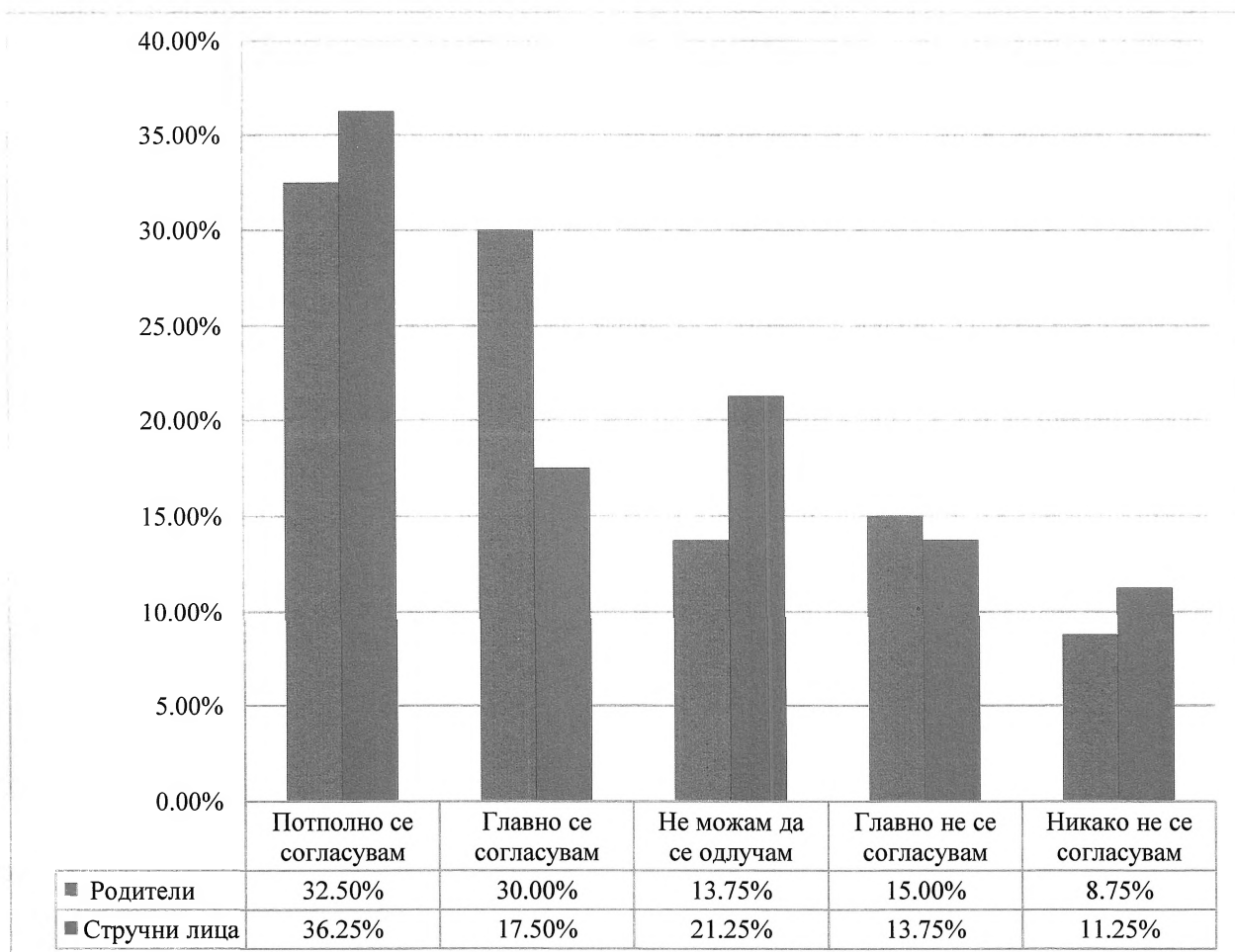
Започнувајќи од 2000-та година, во Република Македонија се спроведува процесот на деинституционализација, кој што е еден од приоритетите на реформите во системот на социјалната заштита. Набргу се наметнала потребата за посебен пристап во редефинирање на постојните мрежи на установи за сместување на деца, кој што сам по себе подразбирал и промена на нивните улоги, за да истите можат поадекватно да одговорат на потребите на заедницата преку давање на услуги во истата.

Во периодот кој што следел, направени се значајни чекори во областа на развој на услуги во локалната заедница, како што се постојните дневни центри за деца со пречки во развојот, малите групни домови за самостојно живеење со поддршка на корисниците кои што претходно претојувале во Специјалниот Завод во Демир Капија, но тие услуги не секогаш се достапни на најзагрозените категории на лица, како што се децата со тешки и најтешки пречки во менталниот развој.

Резултатите кои што Министерството за труд и социјална политика ги остварило во реформите во системот на заштитата на децата и лицата со попреченост во последните неколку години, може да се согледа на две нивоа: првото ниво се однесува на резултатите во однос на заштитата на децата со пречки во развојот, а другото ниво се однесува на системските промени како што е упатувањето во дневен центар, со што е зајакната институционалната рамка која што дава одговор на потребите и реализација на правата на децата со пречки во развојот.

Табела 5. Јас ја користам секоја можност да научам нешто за проблемите поврзани со интелектуалната попреченост?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	26	32.50	29	36.25
Главно се согласувам	24	30.00	14	17.50
Не можам да се одлучам	11	13.75	17	21.25
Главно не се согласувам	12	15.00	11	13.75
Никако не се согласувам	7	8.75	9	11.25

Графикон 3. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Јас ја користам секоја можност да научам нешто за проблемите поврзани со интелектуалната попреченост?

Колку повеќе знаат за *проблемите на лицата со интелектуална попреченост*, во толку и родителите и стручните лица ќе бидат во состојба повеќе да им помогнат. Затоа и не случајно во најголем дел и двете групи испитаници одговорија дека ја користат секоја можност да научат нешто повеќе за нив.

- 32.50 % од родителите и 36.25 % од стручните лица одговорија дека *потполно се согласуваат* да научат многу повеќе работи за лицата со интелектуална попреченост. Кон овие проценти, со право би ги додале и оние родители и стручни работници кои на ова прашање одговорија дека *воглавно се согласуваат* да научат нешто за проблемите поврзани со лицата со интелектуална попреченост, па групирајќи ги овие две групи испитаници во една, добиваме показатели дека:

- 62.50 % од родителите и 53.75 % од стручните работници ја користат секоја можност да научат нешто за проблемите на лицата со интелектуална попреченост,

- 23.75 % од родителите и 25.00 % од стручните работници воглавно или никако не се согласуваат да научат нови нешта за интелектуалната попреченост, додека

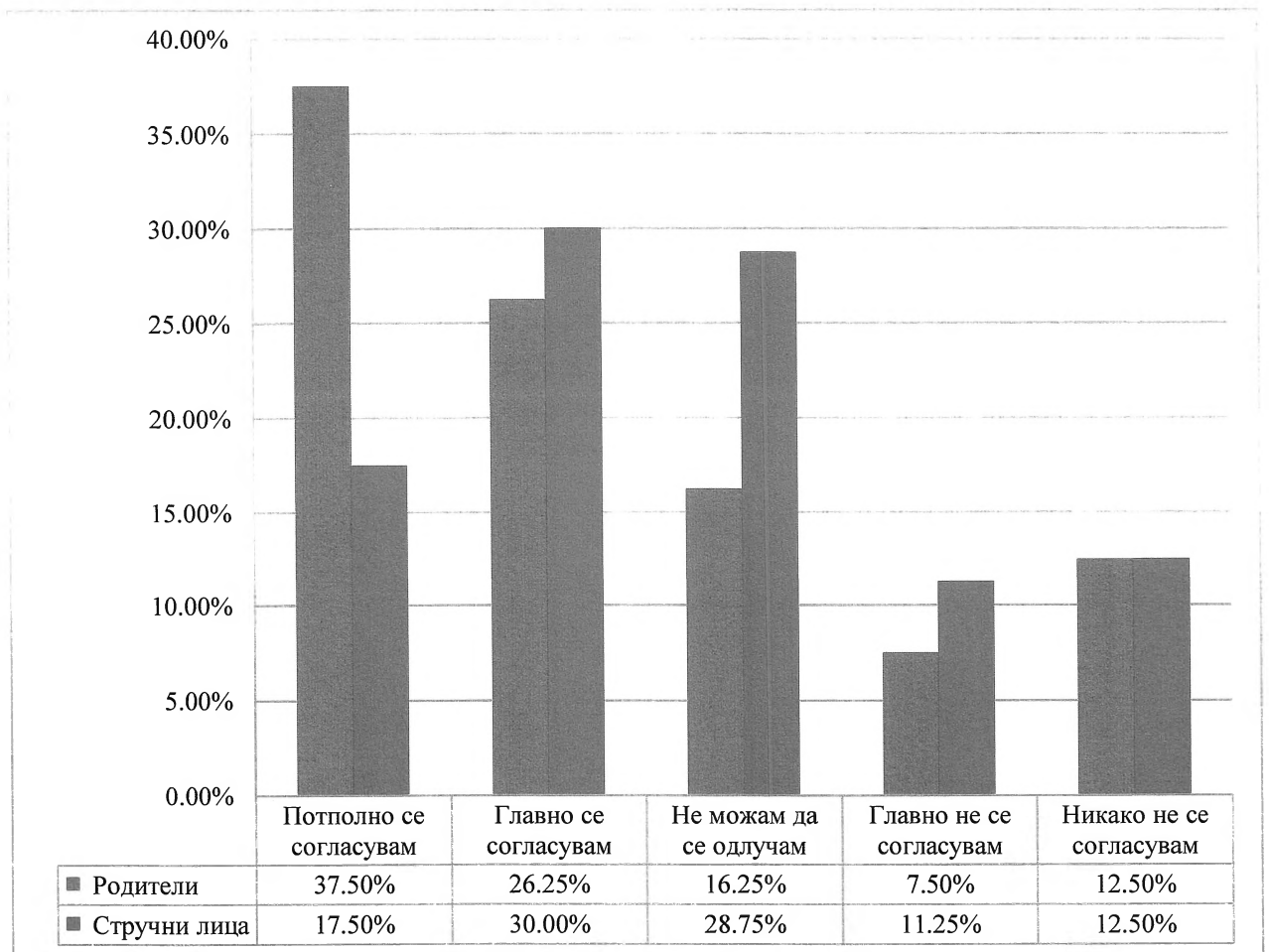
- 13.75 % од родителите и 21.25 % од стручните работници *не можат да се одлучат* дали треба да научат повеќе за проблемите на лицата со интелектуална попреченост.

Родителите истакнуваат дека им недостасува отворен, искрен, човечки разговор за проблемите. Подршката, разбирањата и изнад се, за чувството дека не се сами.

Teodorovic B. u Levandovski D. (1986) (79) за потребата родителите да научат што повеќе за лицата со интелектуална попреченост, истакнуваат: грижата за иднината на децата и потиштеноста поради оштетувањето и неговите последици по социјализацијата претставуваат природна психолошка реакција на родителите. Разбирливо е дека таквите реакции можат да се појават тогаш кога родителите ќе соберат доволно информации кои ќе им овозможат вистински да ја почувствуваат тежината на оштетувањето на детето и последиците кои можат да се појават по развојот на детето и неговата интеграција во општествената заедница. Се разбира, колку родителите повеќе го запознаат своето дете, колку повеќе се информирани за неговите проблеми, ќе бидат во состојба повеќе да му помогнат.

Табела 6. На телевизија или радио доста дознавам за постапките спрема лицата со умерена интелектуална попреченост?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	30	37.50	14	17.50
Главно се согласувам	21	26.25	24	30.00
Не можам да се одлучам	13	16.25	23	28.75
Главно не се согласувам	6	7.50	9	11.25
Никако не се согласувам	10	12.50	10	12.50

Графикон 4. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: На телевизија или радио доста дознавам за постапките кон лицата со умерена интелектуална попреченост?

Бидејќи во најголем дел од двете групи испитаници (62.50% од родителите и 53.75%) од стручните работници ја користат секоја можност да научат нешто за проблемите на лицата со интелектуална попреченост, нас не' интересираше дали јавните медиуми (телевизија и радио) се тие кои во многу придонесуваат за да ги едуцираат родителите и стручните лица.

Резултатите од истражувањето укажуваат дека јавните гласила, телевизијата и радиото, во многу допринесуваат нашите две групи на испитаници да дознаат многу повеќе за интелектуалната попреченост, а со тоа и за начинот како на најдобар начин да им помогнат на лицата со умерена интелектуална попреченост.

63.75 % од родителите и 47.50 % од стручните лица изјавија дека најмногу сознанија за интелектуалната попреченост и посебно за лицата со умерена интелектуална попреченост им биле пласирани токму од наведените медиуми.

Teodorovic B. u Levandovski D. (1986) (79) укажуваат дека голем број родители се ангажираат за активирање на околината за решавање на проблемите поврзани со децата со интелектуална попреченост и настојувањата да стекнат што повеќе знаења за истата.

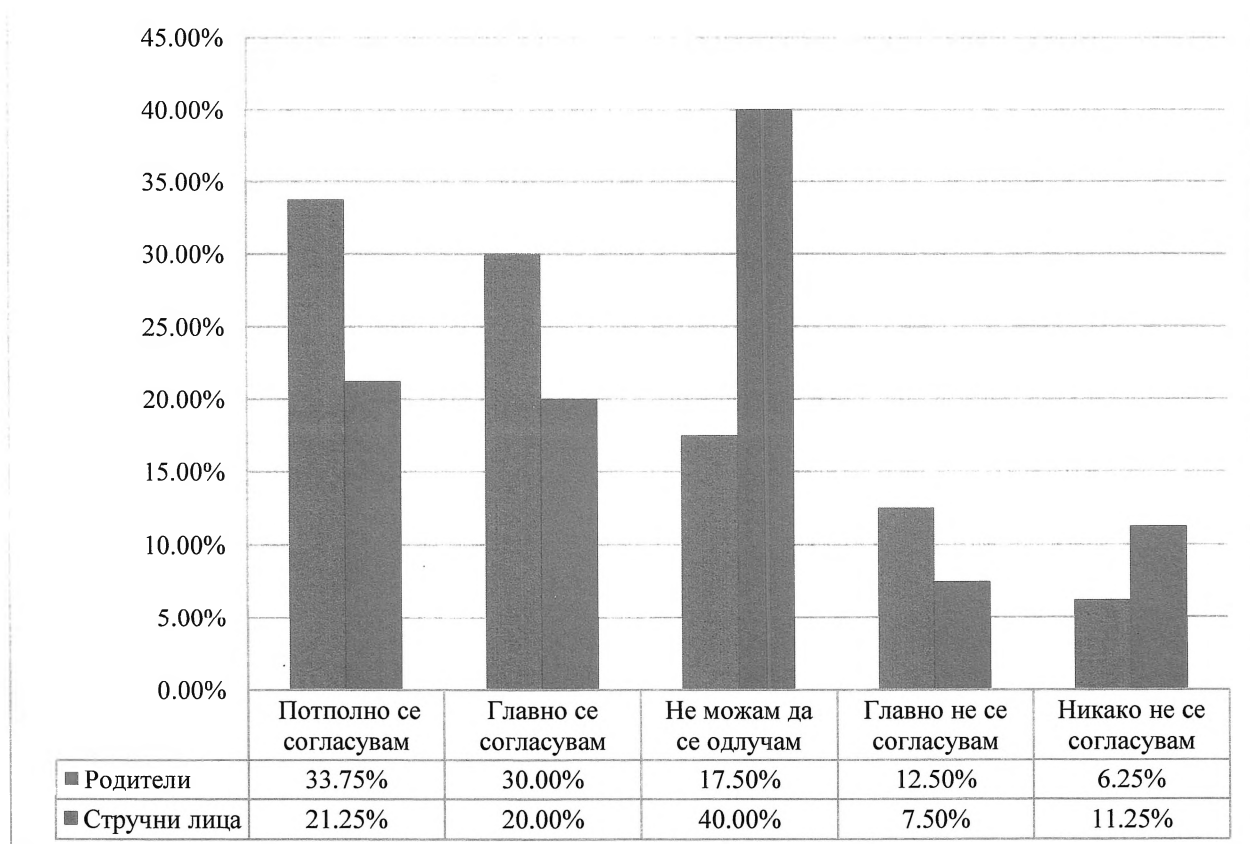
Меѓутоа, само 25 % од родителите, во нивното истражување ја читаат целокупната достапна литература од областа интелектуална попреченост и посетуваат предавања на оваа тема.

Иако овие податоци укажуваат дека мал е бројот на родители кои сакаат да читаат и слушаат за интелектуалната попреченост, авторите укажуваат дека причина за тоа, меѓу другото, е и малиот број (се работи за 1986 година) на организирани предавања и пишувана литература.

Но и покрај се, јасно е дека за остварување на правата на лицата со интелектуална попреченост на образование, оспособување, вработување итн, со своите врстници, потребна им е континуирана подршка, како на лицата со попреченост, така и на родителите, посебно подршка која произлегла од животните искуства на родителите кои успешно ги совладале потешкотиите со кои се среќаваат во животот.

Табела 7. Дали можете својата куќа/стан, на неколку дена да му ја доверите на лице со умерена интелектуална попреченост?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	27	33.75	17	21.25
Главно се согласувам	24	30.00	16	20.00
Не можам да се одлучам	14	17.50	32	40.00
Главно не се согласувам	10	12.50	6	7.50
Никако не се согласувам	5	6.25	9	11.25

Графикон 5. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали можете својата куќа/стан, на неколку дена, му ја доверите на лице со умерена интелектуална попреченост?

63.75 % од родителите *потполно или главно* се согласни својата куќа или стан на одредено време да му ја доверат на лице со умерена интелектуална попреченост, додека 18.75 % воглавно или никако не се согласуваат тоа да го направат.

Кај групата стручни работници исто така во најголем дел (41.25 %) сметаат дека би можеле куќата или станот да ја отстапат на лице со умерена интелектуална попреченост, но приближно ист е бројот (40.00 %) на оние кои *не можат да се одлучат* на овој чекор.

Со цел согледување на вкупниот избор на одговорите од испитаниците преку кои се испитува *хипотезата за нивните мислења за општите компетенции на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост* на следниот табеларен приказ се прикажани вкупните резултати од родителите односно вкупниот број фреквенции за секоја алтернатива и просечниот процентуален опфат на секоја.

Табела 8. Приказ на вкупните одговори на родителите и стручните лица на прашањата од ОПШТ ДЕЛ

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	132	33.00	106	26.50
Главно се согласувам	100	25.00	83	20.75
Не можам да се одлучам	77	19.25	119	29.75
Главно не се согласувам	56	14.00	47	11.75
Никако не се согласувам	35	8.75	45	11.25

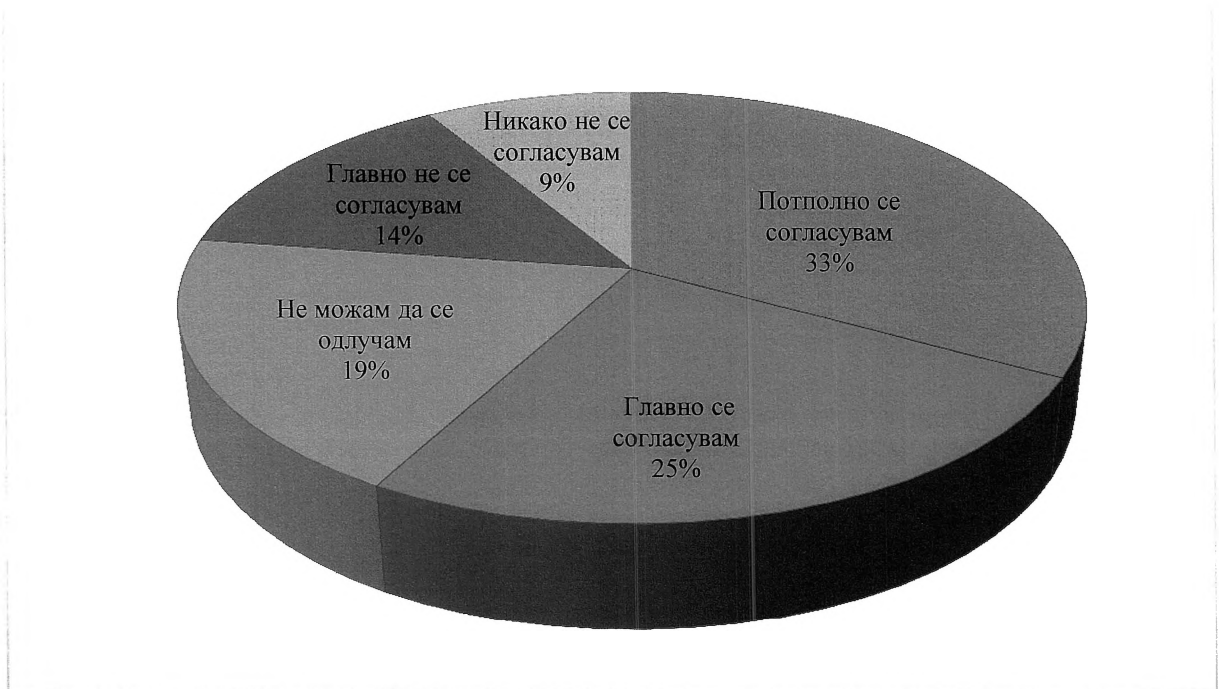
Врз основа на резултатите од сите пет прашања од општиот дел на ова наше истражување, охрабрува фактот, кај родителите и стручните лица, дека најголем дел од нив се *потполно или главно согласни* (58.00 %, односно 47.25 %):

- да пазарат во маркет во кој работи лице со умерена интелектуална попреченост,
- дека за овие лица дека би било најдобро да живеат во своето семејство,
- дека родителите и стручните лица сакаат да научат повеќе за проблемите на лицата со интелектуална попреченост,
- дека најмногу информации за овие лица добиваат од ТВ и радио,

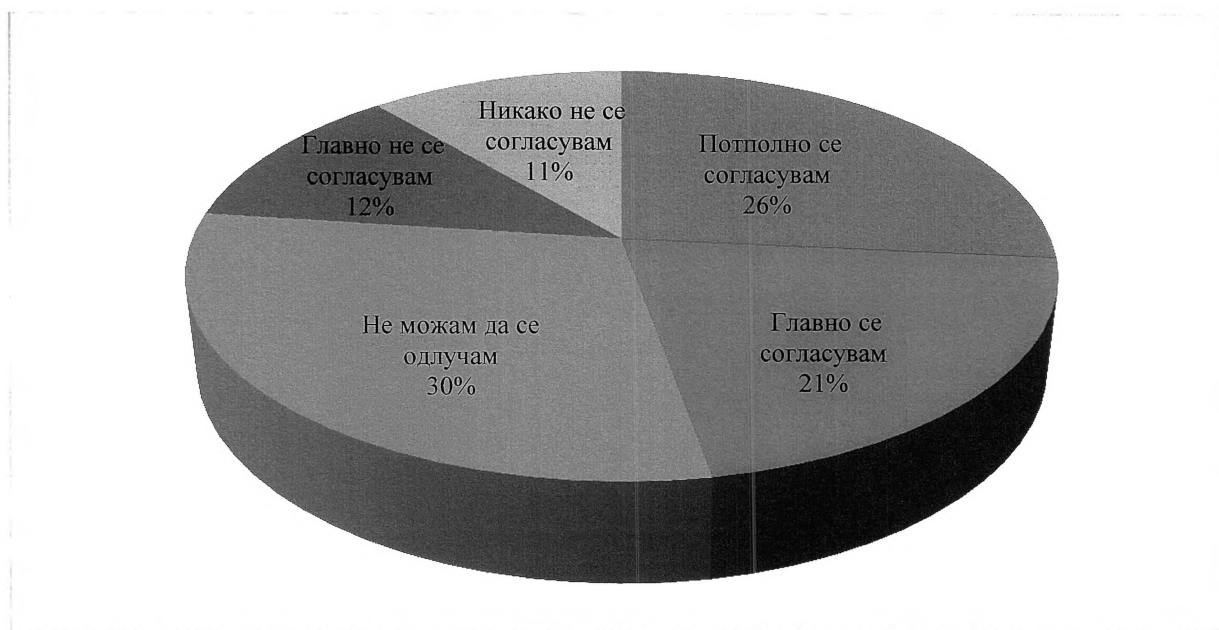
- па и тоа дека својата куќа/стан на одредено време би му ја довериле на лице со умерена интелектуална попреченост.

Меѓутоа, мораме да потенцираме дека во континуитет се појавува група, пред се' стручни лица, но и родители, кои сеуште немаат изградено свое мислење по сите прашања кои ги истражуваме, па упорно потенцираат дека *главно или никако не можат да се одлучат*.

Во продолжение е претставен и графички приказ на вкупните резултати за истата хипотеза:

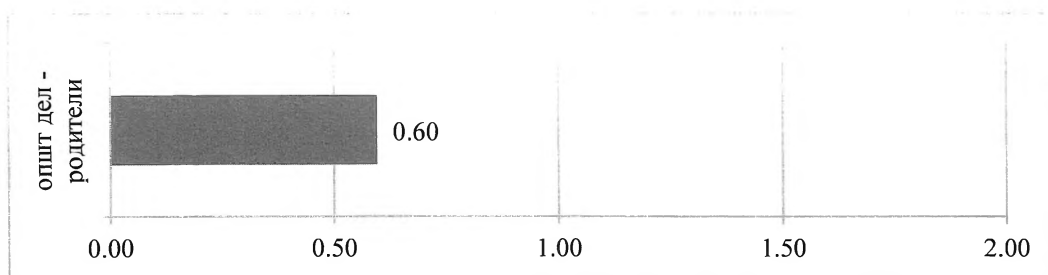

Графикон 6. Приказ на вкупните одговори на родителите

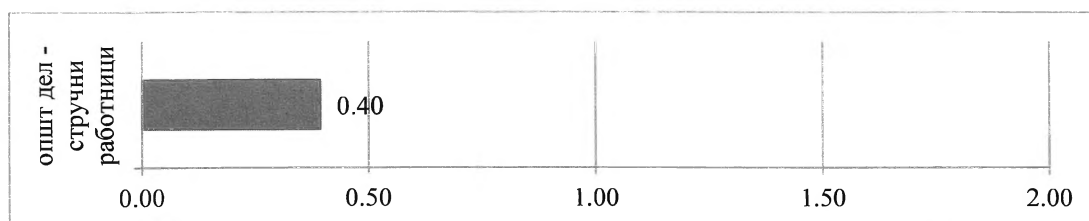

Графикон 7. Приказ на вкупните одговори на стручните лица

Во однос на хипотезата која е дефинирана во областа за општите компетенции за секојдневно живеење на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост, аритметичката средина на одговорите на прашањата изнесува 0.60 кај родителите и 0.40 кај стручните работници. На следните прикази истото графички е претставено:

Аритметичка средина на одговорите на родителите – област: општи прашања

Аритметичка средина на одговорите на стручните лица – област: општи прашања

Добиените податоци укажуваат на одредени разлики кај двете групи испитаници за подготвеноста на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за компетентно живеење. Ваквите наоди одат во прилог на тврдењето: Постои разлика помеѓу родителите и стручните работници во процената на компетентноста на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.

За да се утврди дали хипотезата се потврдува односно дали има голема разлика меѓу одговорите на родителите и стручните работници, пресметан е t-тест кој изнесува 1.268, $p > 0.1$, што значи дека хипотезата не се потврдува.

Притоа може да се забележи дека не се потврдува тврдењето дека тие разлики се големи односно иако стручните работници ги потценуваат општите компетенции кај лицата кои се третирали во овој труд исто така и родителите не ги преценуваат компетенциите на истите лица.

3.2 ПРИКАЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА МИСЛЕЊАТА НА ИСПИТАНИЦИТЕ ОД ОБЛАСТА: ЗНАЕЊАТА НА ВОЗРАСНИТЕ ЛИЦА СО УМЕРЕНА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ ЗА ИЗВРШУВАЊЕ СЕКОЈДНЕВНИ АКТИВНОСТИ ЗА ШТО ПОСАМОСТОЈНО ЖИВЕЕЊЕ

Со цел верификација на посебната хипотеза 2 која ги третира разликите во областа ЗНАЕЊА на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост меѓу родителите на возрасни лица со умерена интелектуална попреченост и стручните работници анализирани се добиените резултати на прашања од областа ЗНАЕЊА од Прашалникот за родители и стручни работници.

Во сите прашања кои ги истражувавме, констатиравме дека треба интензивно да се работи на сензибилизација на општеството и стручните лица за прифаќање на лицата со интелектуална попреченост. Истовремено да се работи на зајакнување на родителите по пат на индивидуална и групна работа, низ различни предавања и работилници.

**Табела 9. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост
знаат да отклучат/заклучат врата?**

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	37	46.25	24	30.00
Главно се согласувам	24	30.00	27	33.75
Не можам да се одлучам	11	13.75	16	20.00
Главно не се согласувам	4	5.00	5	6.25
Никако не се согласувам	4	5.00	8	10.00

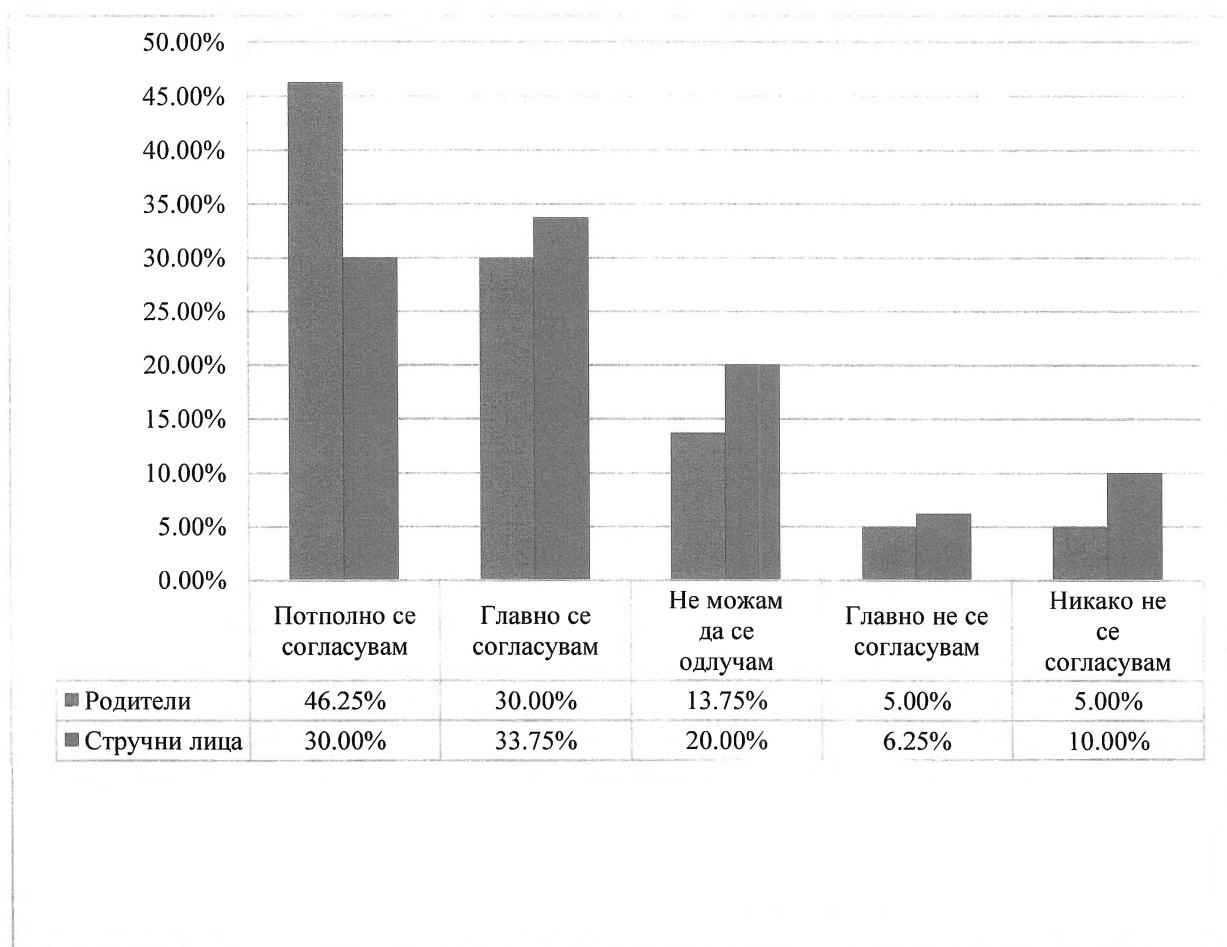
Лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да ја отклучат, односно заклучат вратата од станот, куќата, што значи дека поседуваат способности да се грижат за своето живеалиште.

Во своите одговори и родителите беа посигурни од стручните лица во однос на способностите на лицата со умерена интелектуална попреченост.

76.25 % од родителите и 63.75 % од стручните лица, согласно резултатите од табелата/графиконот, изјавија дека лицата со умерена интелектуална попреченост се *потполно или главно оспособени* сами да го отклучат/заклучат своето живеалиште.

И по ова прашање заслужува внимание неодлучноста на 20.00 % од стручните работници 13.75 % од родителите, кои се изјаснија дека *не можат да се одлучат* дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да отклучат/заклучат врата.

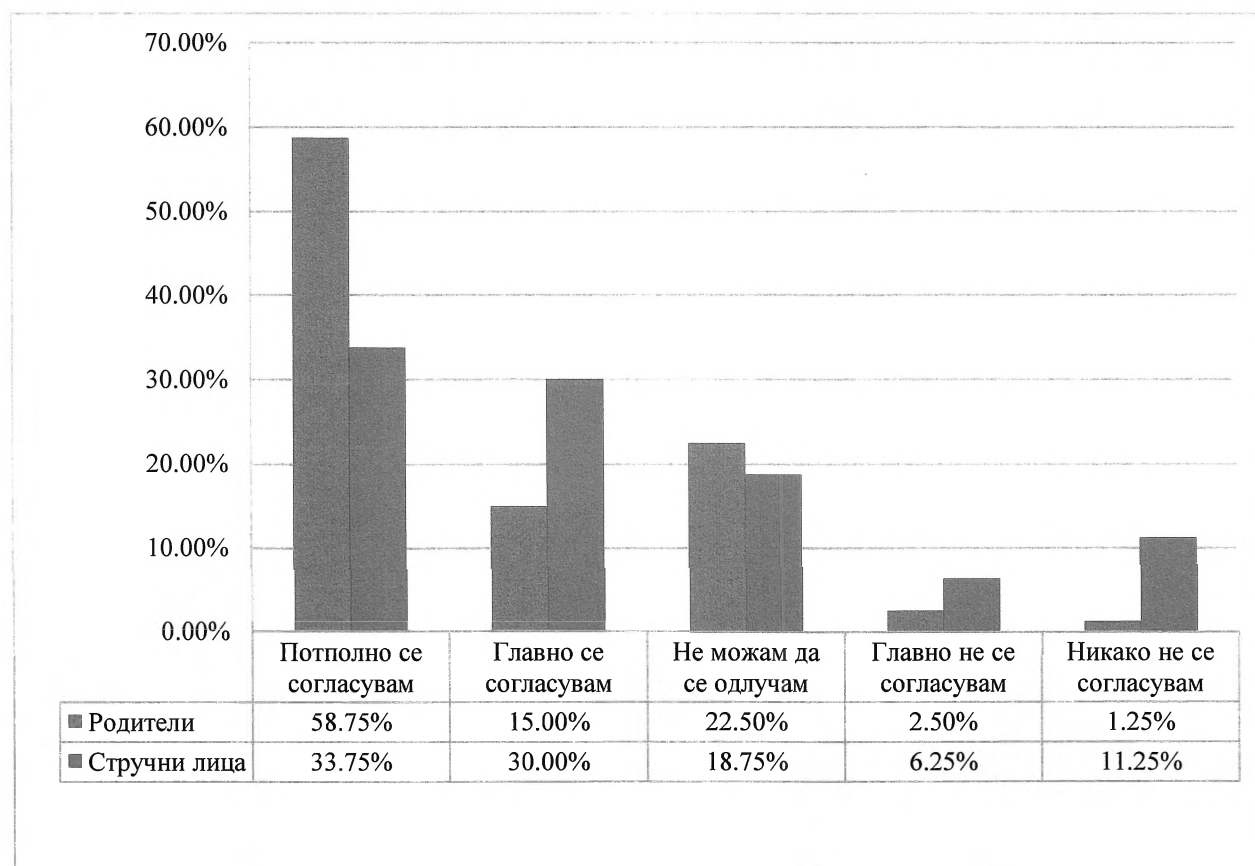
Многу е мал бројот на родителите и стручните лица кои *главно или никако не се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да заклучат/отклучат врата.

Графикон 8. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: **Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да отклучат/заклучат врата?**

Табела 10. Дали знае лицето со умерена интелектуална попреченост да се послужи со телефон?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	47	58.75	27	33.75
Главно се согласувам	12	15.00	24	30.00
Не можам да се одлучам	18	22.50	15	18.75
Главно не се согласувам	2	2.50	5	6.25
Никако не се согласувам	1	1.25	9	11.25

Графикон 9. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали знае лицето со умерена интелектуална попреченост да се послужи со телефон?

Само тројца родители, од вкупно 80 (или 3.75 %), изјавија дека *главно или никако не се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да се служат со телефон.

Бројот на стручни лица кои сметаат дека лицата со умерена интелектуална попреченост *главно или никако не знаат* да се служат со телефон е поголем од бројот на родителите и во проценти изнесува 17.50 %.

Можиме да констатираме дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да се служат со телефон. Вака изјавија 73.75 % од родителите и 63.75 % од стручните лица, со што и по однос на ова прашање констатиравме разлика во мислењата на родителите и стручните лица.

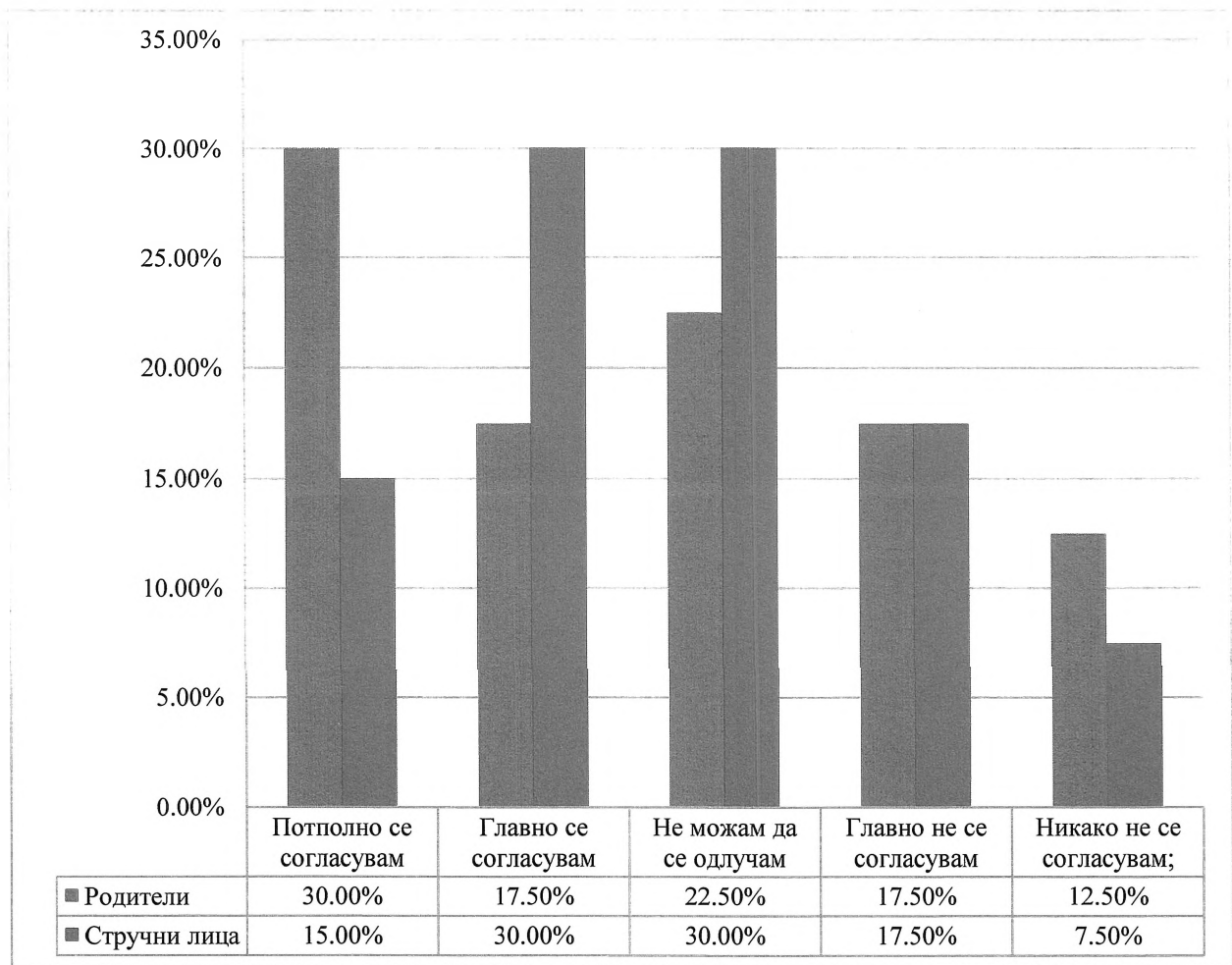
Во неколку дневни центри, во кои се прифатени возрасни лица со умерена интелектуална попреченост, како и во Заводот за рехабилитација на деца и младинци Топанско поле во Скопје, дополнително консултиравме неколкумина стручни лица за ова прашање. Не интересираше, лицата кои секојдневно доаѓаат во дневниот центар, како и екстерните случаи од заводот во Топанско поле, дали носат со себе мобилен телефон и дали разговараат со нивните семејства.

Добивме податок дека помалку од 50.00 % од лицата со умерена интелектуална попреченост доаѓаат со мобилен телефон и најчесто разговараат кога ќе бидат повикани.

Стручните лица ја подржуваат употребата на мобилни телефони и предлагаат и понатаму континуирано да се продолжи со активности од програмата за социјална писменост прилагодени за оваа возраст на лицата со умерена интелектуална попреченост.

Табела 11. Дали во случај на опасност (пожар, поплава во куќата и сл.) лицето со умерена интелектуална попреченост знае да повика помош?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	24	30.00	12	15.00
Главно се согласувам	14	17.50	24	30.00
Не можам да се одлучам	18	22.50	24	30.00
Главно не се согласувам	14	17.50	14	17.50
Никако не се согласувам	10	12.50	6	7.50

Графикон 10. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали во случај на опасност (пожар, поплава во куќата и слично) лицето со умерена интелектуална попреченост знае да повика помош?

Како би реагирале лицата со умерена интелектуална попреченост во колку во нивниот стан/куќа се случи пожар, поплава или друга непогода? Дали знаат да повикаат помош?

30.00 % од родителите се убедени дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да повикаат помош, во случај на непогода, додека стручните лица не се толку сигурни (само 15.00 % од нив сметаат дека овие лица знаат да повикаат помош).

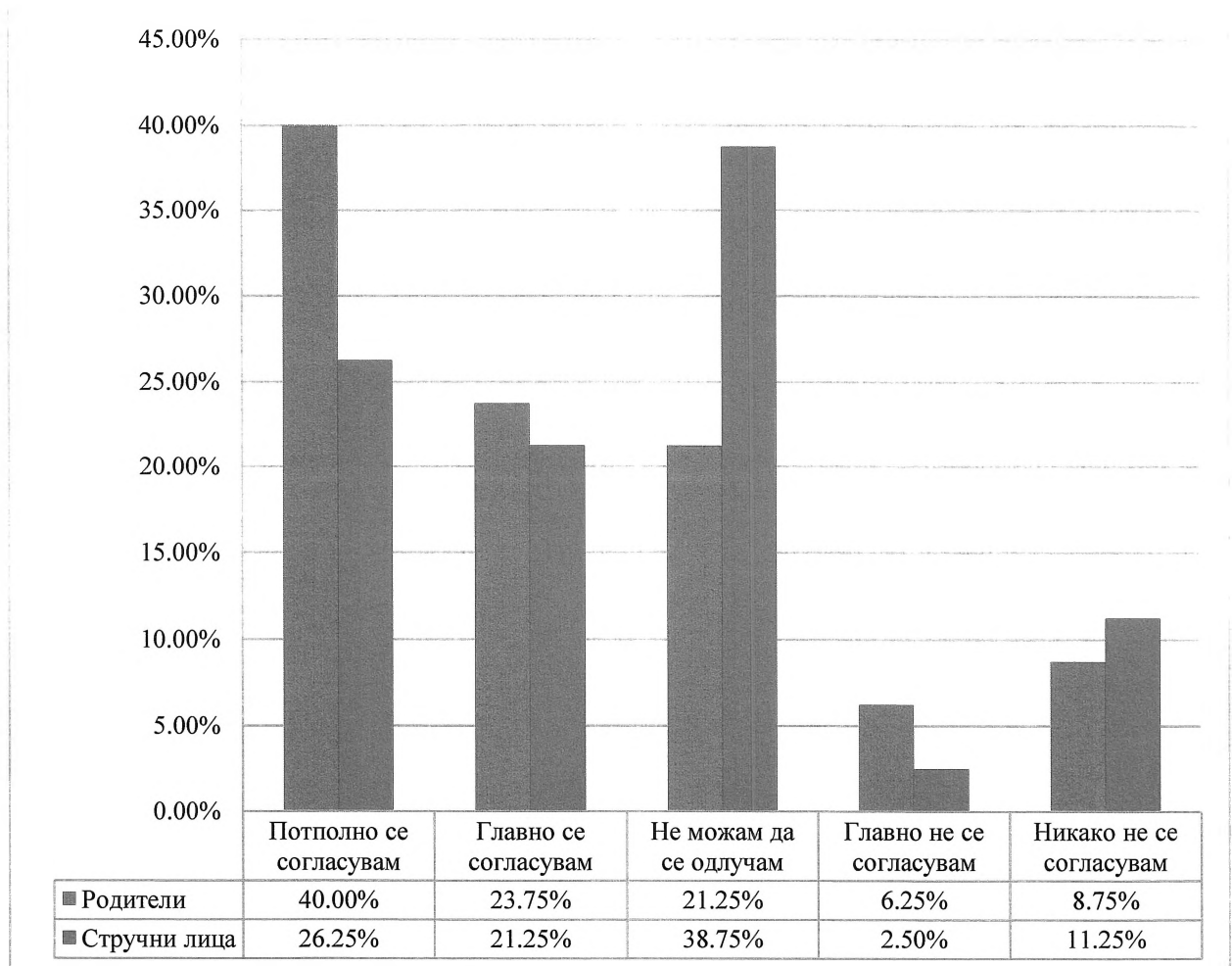
Од друга страна, голем е процентот на стручни лица (30.00 %) кои не се сигурни и не можат да се одлучат дали лицата со умерена интелектуална попреченост би знаеле да повикаат помош.

Истражувајќи го ова прашање, *Степаноска Е*, 2012 (124), доаѓа до заклучок дека преовладуваат испитаниците кои во многу мала мера избегнуваат опасни ситуации и тоа 23 испитаници од кои 14 се во Скопје и 9 се згрижени во Неготино. 16 испитаници во мала мера избегнуваат опасни ситуации од кои повеќето се згрижени во Скопје со 10 испитаници и 6 се згрижени во Неготино. Испитаниците кои во просечна мера се снаоѓаат или избегнуваат опасни ситуации се со 14 испитаници од кои 2 се во Скопје и 10 во Неготино што е доста голема разлика. Испитаниците кои во голема мера се снаоѓаат или избегнуваат опасни ситуации се 8 од кои 4 се во Скопје и 4 во Неготино. Мал е бројот на испитаници кои сосема се самостојни во избегнување на опасни ситуации и тоа само 4 испитаници.

Во најголема мера се сретнуваат оние корисници кои во многу мала мера избегнуваат опасни ситуации со 34% од вкупниот број на испитаници, зад нив се испитаниците кои во мала мера избегнуваат опасни ситуации со 27%. Според табеларниот и графичкиот приказ по однос на ова прашање може да се забележи дека се потребни многу години на интензивна работа со оваа категорија на население со цел да може да истите избегнуваат опасни ситуации или ситуации кои се штетни по нивното здравје.

Табела 12. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да купуваат: леб, млеко, ...?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	32	40.00	21	26.25
Главно се согласувам	19	23.75	17	21.25
Не можам да се одлучам	17	21.25	31	38.75
Главно не се согласувам	5	6.25	2	2.50
Никако не се согласувам	7	8.75	9	11.25

Графикон 11. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да купуваат: леб, млеко, ...?

Родителите се посигурни во способностите на лицата со умерена интелектуална попреченост во однос на стручните лица. Вака покажаа резултатите од табелата и графиконот, во однос на прашањето дали овие лица знаат да купуваат потребни артикли во најблискиот маркет.

73.75 % од родителите сметаат дека лицата со умерена интелектуална попреченост се *потполно или главно оспособени* и знаат да пазарат артикли во маркетите. Бројот на стручните лица кои вака се одлучија изнесува 47.50 %.

Голем е бројот на стручни лица (38.75 %) кои искажаа несигурност дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да пазарат во маркетите.

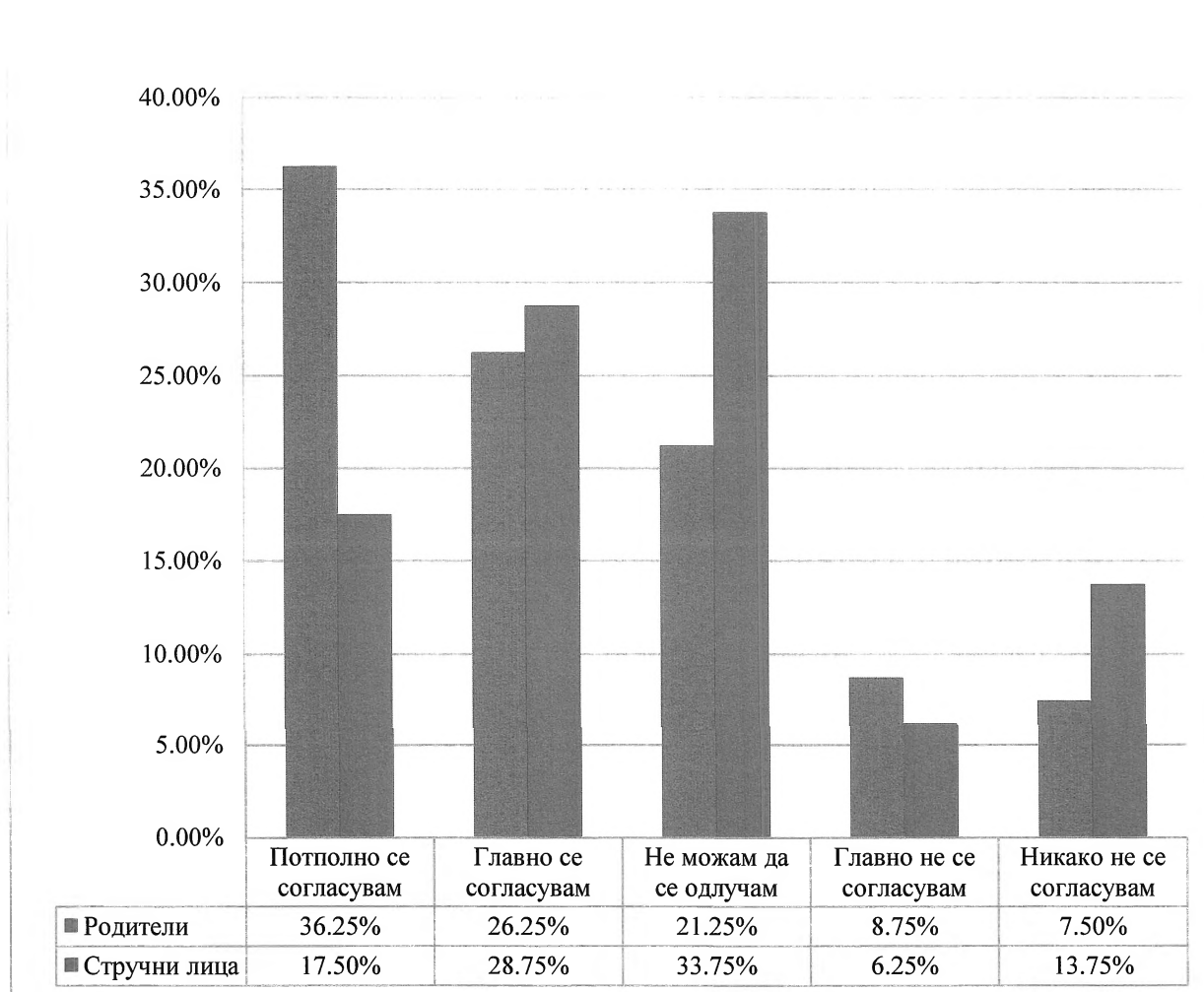
И двете испитаници, во мал број, потенцираа дека *главно или никако не се согласуваат* лицата со умерена интелектуална попреченост знаат самостојно да пазарат во маркетите (само 15.00 % од родителите и 13.75 % од стручните лица).

Симјановска М, 2014 (125), во своето истражување напоменува дека во однос на самостојноста при пазарење на лицата со инвалидност во најблиските продавници ги добила следните резултати: од вкупно 40 (100%) испитаници од општата популација, 6 (15%) од испитаниците одговориле дека лицата со инвалидност самостојно пазаруваат, 12 (30%) одговориле дека лицата со инвалидност не пазаруваат самостојно во најблиските продавници, додека пак 22 (55%) од испитаниците одговориле дека не знаат дали лицата со инвалидност самостојно пазаруваат во најблиските продавници.

Во секојдневната работа, меѓу лицата со интелектуална попреченост, често наидуваме на тешкотии во нивното социо-емоционално функционирање. Понекогаш тие потешкотии се последица на сложената фамилијарна ситуација во која лицето немало доволна поддршка за уреден социо-емоционален развој, а понекогаш се работи за трауматизираност предизвикана од недостаток на поддршка која на лицето со интелектуална попреченост му е повеќе од потребна.

Табела 13. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат просторно да се ориентираат во непосредната околина?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	29	36.25	14	17.50
Главно се согласувам	21	26.25	23	28.75
Не можам да се одлучам	17	21.25	27	33.75
Главно не се согласувам	7	8.75	5	6.25
Никако не се согласувам	6	7.50	11	13.75

Графикон 12. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат просторно да се ориентираат во непосредна околина?

Во однос на негативните мислења кај двете групи испитаници, добивме приближно исти резултати: 16.25 % од родителите и 20.00 % од стручните лица сметаат дека лицата со умерена интелектуална попреченост *главно или никако не знаат* да се ориентираат во непосредната околина.

Меѓутоа, разликите во одговорите се евидентни кога станува збор за тоа, дали овие лица знаат имаат способност за просторна ориентација во непосредната околина.

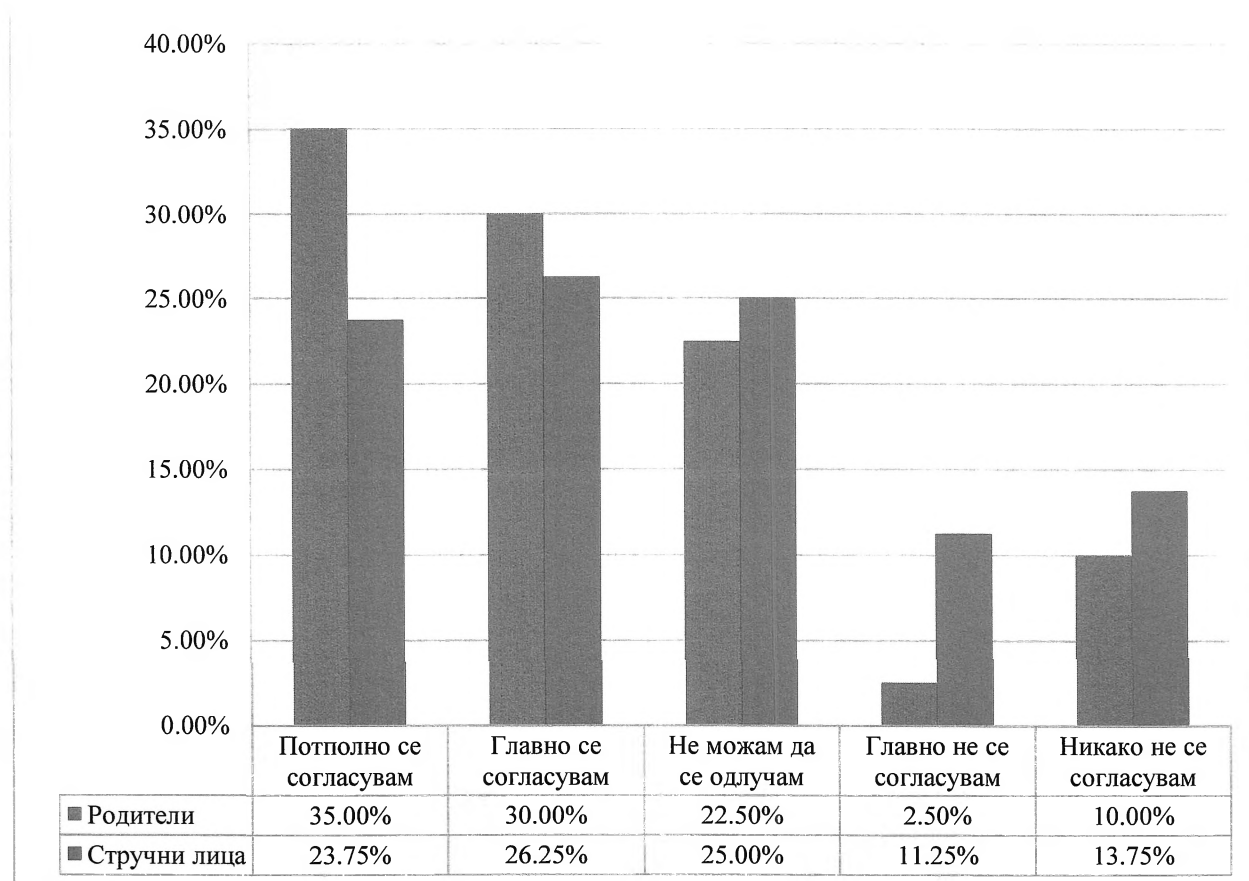
36.25 % од родителите *потполно се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат просторно да се ориентираат во околината, додека бројот на стручните лица кои вака размислуваат изнесува само 17.50 %.

Голема е разликата во одговорите на двете групи испитаници и во поглед на ставот дека *не можат да се одлучат* дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат просторно да се ориентираат во непосредната околина. Ваков став имаат 21.25 % од родителите и 33.75 % од стручните лица.

Степаноска Е. (2012) (124) истражувајќи го прашањето, како лицата со умерена и тешка интелектуална попреченост се снаоѓаат во поблиската околина, укажува на тоа дека преовладуваат испитаниците кои солидно или во голема мера се снаоѓаат во поблиската околина со 21 испитаник од кои 6 се згрижени во службата во Скопје и 15 се згрижени во службата во Неготино. Потоа следат испитаниците кои многу слабо се снаоѓаат во поблиската околина со 15 испитаници од кои 10 се во Скопје и 5 се згрижени во службата во Неготино. 12 испитаници имаат просечно снаоѓање во просторот. Мал е бројот на испитаници кои сосема солидно и без проблеми се снаоѓаат во просторот со само 6 испитаници од кои сите се згрижени во службата во Неготино. Графичкиот приказ за двете служби дава слика дека во најголема мера преовладуваат корисниците кои во голема мера се снаоѓаат во поблиската околина со 33%, зад нив се испитаниците кои во многу мала мера се снаоѓаат во просторот со 24%, потоа се испитаниците кои имаат просечни вештини за снаоѓање во просторот со 19%.

Табела 14. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да ги чуваат личните предмети?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	28	35.00	19	23.75
Главно се согласувам	24	30.00	21	26.25
Не можам да се одлучам	18	22.50	20	25.00
Главно не се согласувам	2	2.50	9	11.25
Никако не се согласувам	8	10.00	11	13.75

Графикон 13. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да ги чуваат личните предмети?

Разлика во ставовите на родителите и стручните лица се појави и во однос на прашањето дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да ги чуваат своите лични предмети.

65.00 % од родителите *потполно или главно се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да ги чуваат своите лични предмети, додека бројот на стручни лица кои вака размислуваат изнесува 50.00 %.

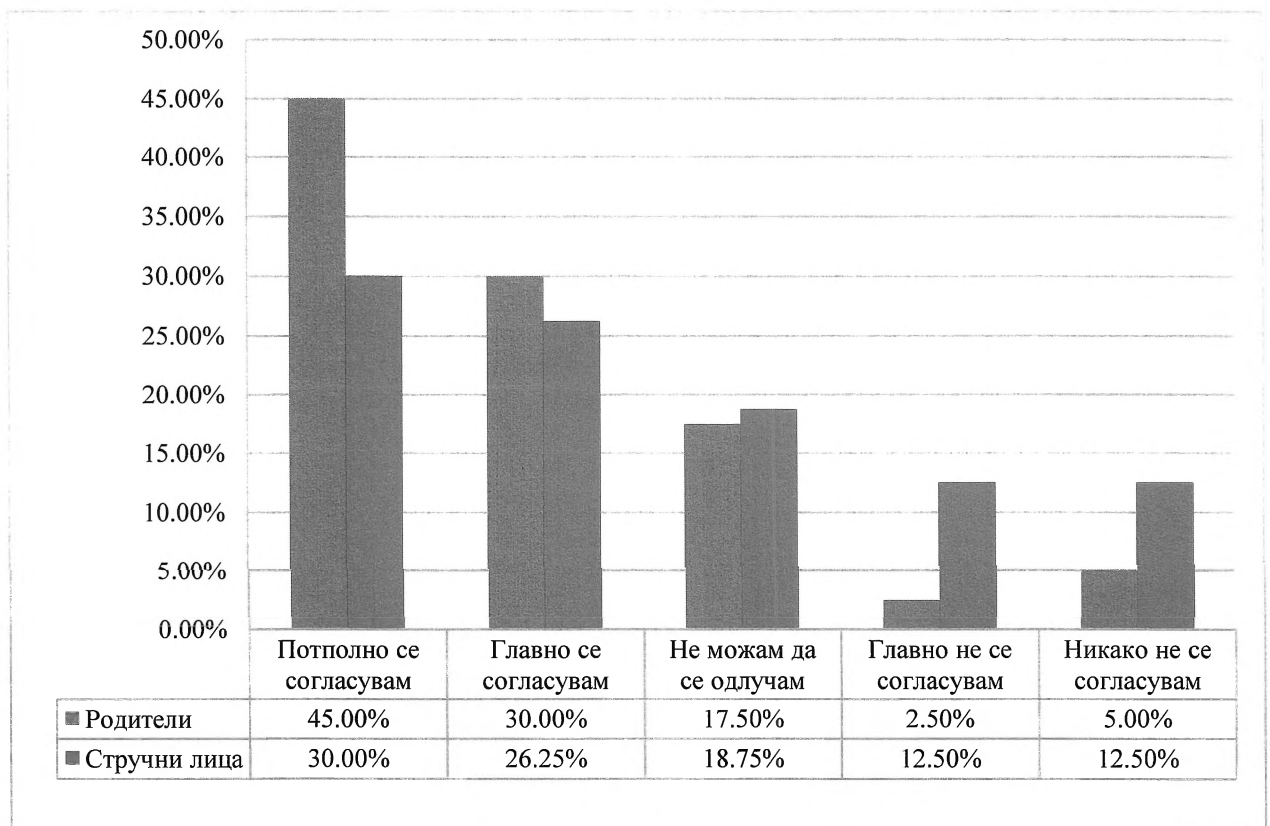
Исто така, разлика има и во однос на негативните размислувања по ова прашање. Само 12.50 % од родителите *главно или никако не се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да ги чуваат своите лични предмети, додека бројот на стручни лица кои сметаат дека овие лица *главно или никако не знаат* да ги чуваат своите предмети е двојно поголем и изнесува 25.00 %.

Не ретко се случува да ниту родителите, ниту поширокото опкружување, да не успеат соодветно да одговорат на потребите на лицата со интелектуална попреченост. Тоа кај овие лица доведува до нарушена самодоверба, неприпознавање на сопствените потенцијали и капацитети, потешкотии на планот на воспоставување социјални врски со врстниците, нарушени фамилијарни односи.

Затоа, мораме да им искажеме полна доверба на лицата со умерена интелектуална попреченост и да им обезбедиме подршка во сето она со кое се соочуваат и кое треба да го завршат, без разлика дали се работи за можностите да ги сочуваат нивните лични предмети или за други прашања.

Табела 15. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да го посочат местото на живеење?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Наполно се согласувам	36	45.00	24	30.00
Главно се согласувам	24	30.00	21	26.25
Не можам да се одлучам	14	17.50	15	18.75
Главно не се согласувам	2	2.50	10	12.50
Никако не се согласувам	4	5.00	10	12.50

Графикон 14. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да го кажуваат местото на живеење?

Од табелата и графиконот можеме да заклучиме дека 75.00 % од родителите *потполно или главно се согласни* дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да го посочат местото на живеење, што упатува на заклучок дека во случај на потреба знаат да кажат каде живеат и некој да им помогне да се вратат дома.

Меѓутоа, истото мислење (во однос на бројот) не го делат стручните лица. Само 56.25 % од нив сметаат дека лицата со умерена интелектуална попреченост со сигурност (*наполно*) или главно знаат да посочат каде живеат.

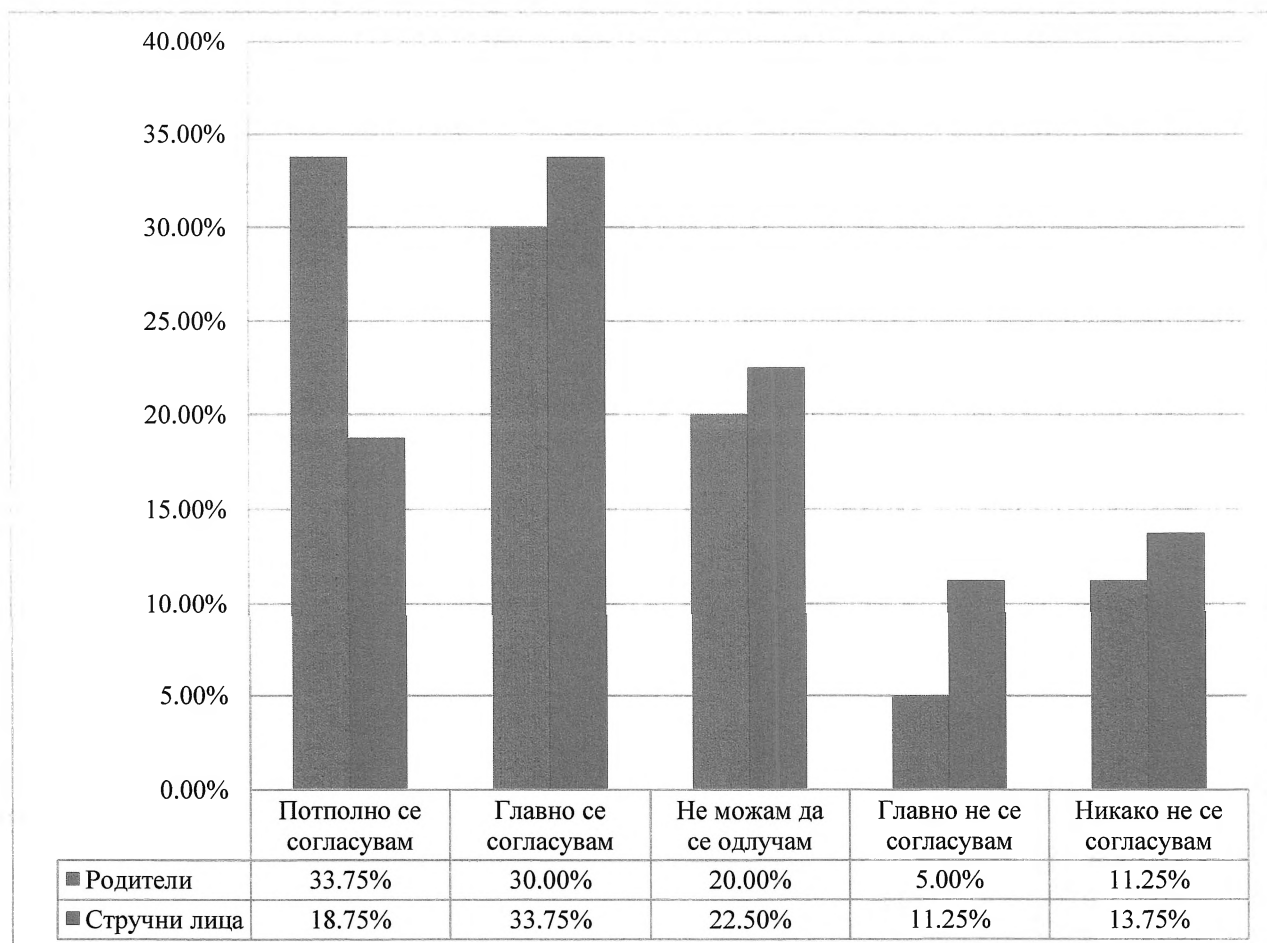
Од друга страна, 25.00 % од стручните лица *главно или никако не се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да го посочат местото на живеење. Бројот на родители кои размислуваат на овој начин изнесува само 7.50 %.

Познат е и прифатен фактот дека развојот на секое дете/лице зависи од севкупните меѓучовечки односи во семејството, од условите во кои живеат, карактеристиките на членовите на семејството, како и од односите помеѓу потесното семејство и пошироката општествена заедница. За лицата со попреченост, како и за сите деца/лица, семејството претставува темел за нивниот севкупен развој, како телесен и психички, исто така и социјалниот и духовен развој. Но самиот факт дека лицето е со интелектуална попреченост ги доведува сите членови од семејството во специфична положба, и родителските очекувања за детето/лицето се нарушени.

Нашата пракса покажа дека лицата со умерена интелектуална попреченост во голем дел знаат да се ориентираат во поблиската околина, знаат да кажат каде живеат, со кого живеат.

Табела 16. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост во случај на повреда или болест, знаат да побараат помош од други?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам;	27	33.75	15	18.75
Главно се согласувам;	24	30.00	27	33.75
Не можам да се одлучам;	16	20.00	18	22.50
Главно не се согласувам;	4	5.00	9	11.25
Никако не се согласувам;	9	11.25	11	13.75

Графикон 15. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали лицата со умерена интелектуална попреченост во случај на повреда или болест, знаат да побараат помош од други лица?

Во случај на здравствени проблеми (болест, повреда) секое лице, па и лицето со умерена интелектуална попреченост треба да побара соодветна медицинска помош. И родителите и стручните лица го делат ова мислење, но се разликуваат во нивните ставови колку лицата со умерена интелектуална попреченост се оспособени и знаат да побараат помош.

33.75 % од родителите *потполно се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да побараат медицинска помош, во однос на 18.75 % од стручните лица.

Разликата е евидентна и по поглед на убеденоста дека лицата со умерена интелектуална попреченост не знаат да побараат медицинска помош: 16.25 % од родителите и 25.00 % од стручните лица го имаат овој став.

Ваква разлика констатиравме и на прашањето дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да побарат помош во случај на елементарна непогода во станот, куќата во која живеат. И во тој случај родителите беа посигурни дека лицата со умерена интелектуална попреченост, во случај на потреба, знаат како и каде да побараат помош.

Со цел согледување на вкупниот избор на одговорите од испитаниците преку кои се испитува хипотезата за нивните мислења од областа знаат на следниот табеларен приказ се прикажани сумираните резултати од родителите односно вкупниот број фреквенции за секоја алтернатива и просечниот процентуален опфат на секоја.

Табела 17. Приказ на вкупните одговори на родителите и стручните лица на прашањата од областа: ДАЛИ ЛИЦАТА СО УМЕРЕНА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ ЗНААТ

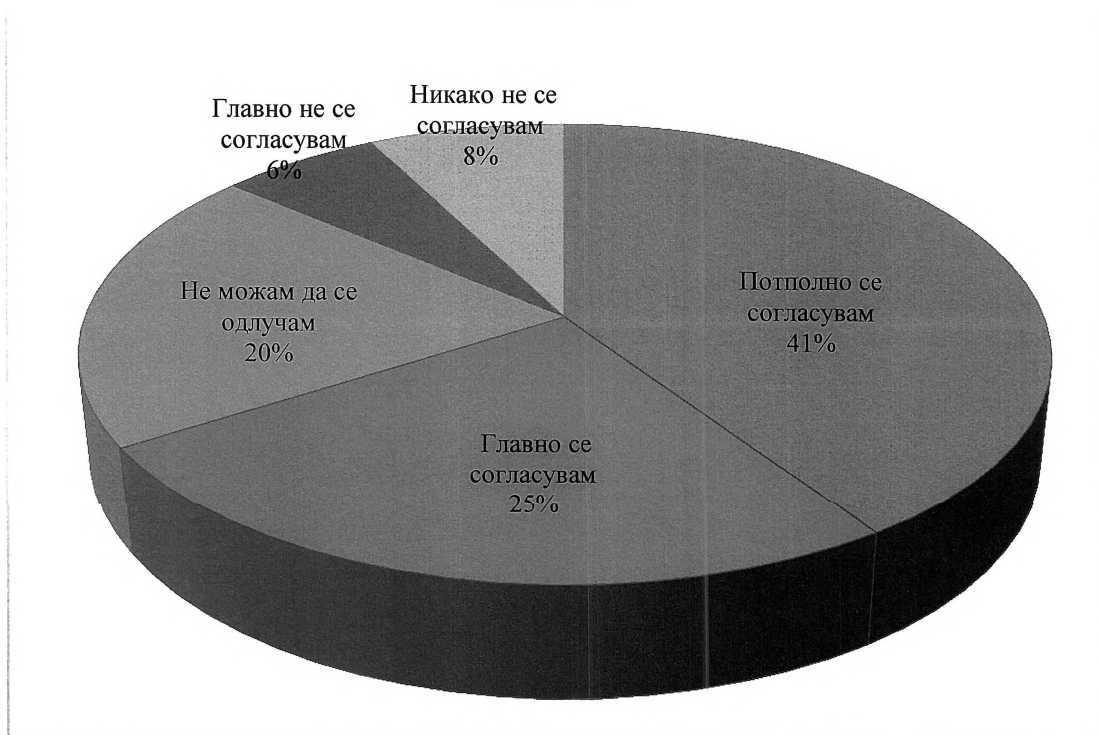
Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам;	260	40.63	156	24.38
Главно се согласувам;	162	25.31	184	28.75
Не можам да се одлучам;	129	20.16	166	25.94
Главно не се согласувам;	40	6.25	59	9.22
Никако не се согласувам;	49	7.66	75	11.72

Врз основа на резултатите од сите ОСУМ прашања од областа **ДАЛИ ЛИЦАТА СО УМЕРЕНА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ ЗНААТ**, евидентни се разликите во ставовите на родителите и стручните лица, кај сите прашања кои им беа поставени:

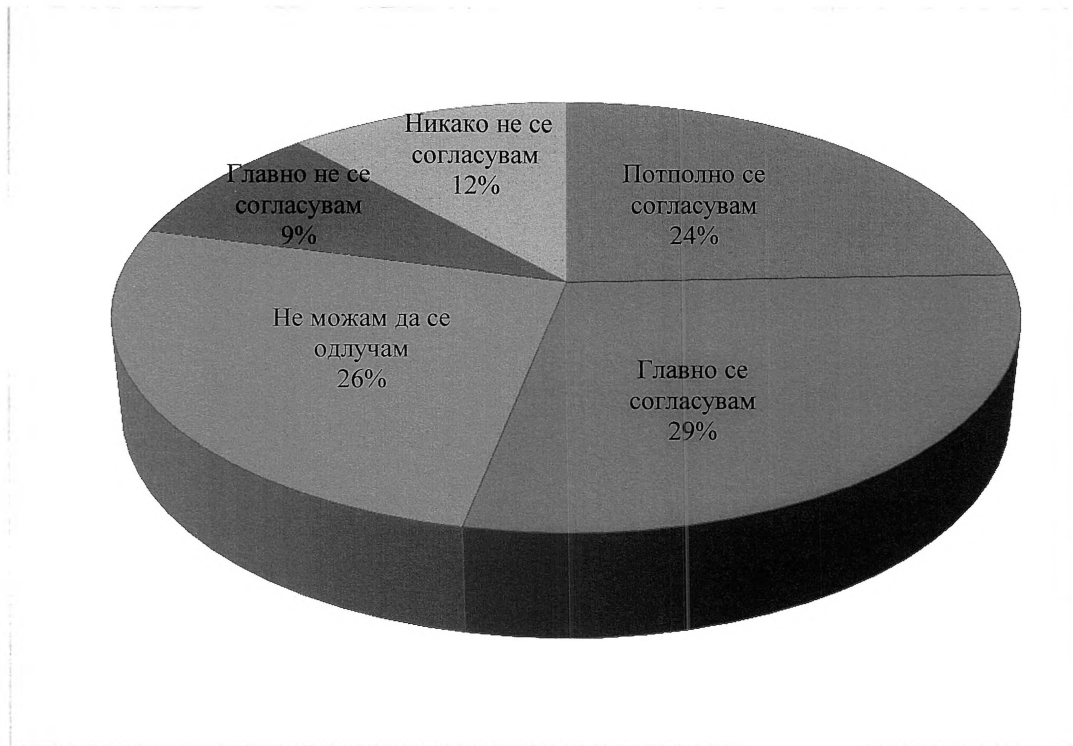
- 40.63 % од родителите изјавија дека лицата со умерена интелектуална попреченост имаат сознанија за непречено извршување на секојдневните активности за што посамостојно живеење.

- Бројот на стручните лица кои сметаат дека лицата со умерена интелектуална попреченост имаат сознанија за непречено извршување на секојдневните активности за што посамостојно живеење изнесува 24.38 %.

Во продолжение е претставен и графички приказ на вкупните резултати за истата хипотеза:

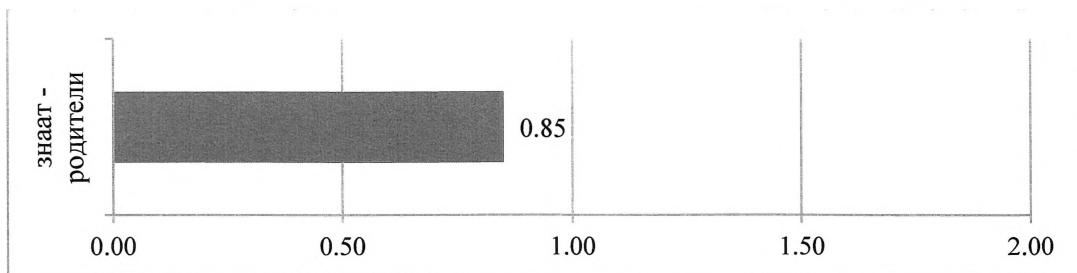

Графикон 16. Приказ на вкупните одговори на родителите
-ОБЛАСТ: ДАЛИ ЗНААТ

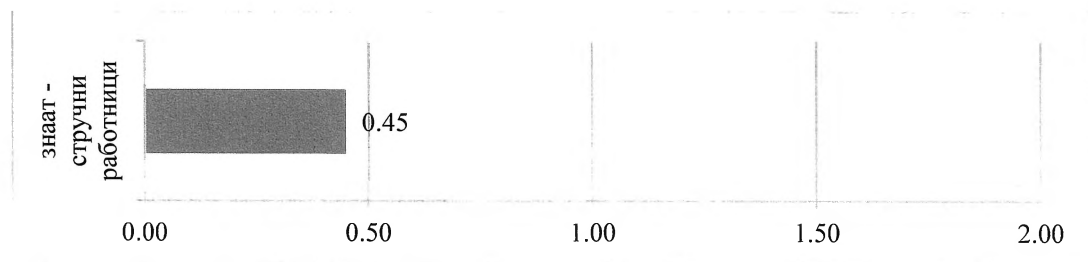

Графикон 17. Приказ на вкупните одговори на стручните работници
-ОБЛАСТ: ДАЛИ ЗНААТ

Во однос на хипотезата која е дефинирана во областа - знаења за секојдневно живеење на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост, аритметичката средина на одговорите на прашањата изнесува 0.85 кај родителите и 0.45 кај стручните работници. На следните графички прикази истото е претставено:

Аритметичка средина на одговорите на родителите – област: знаат

Аритметичка средина на одговорите на стручните работници – област: знаат

Добиените податоци укажуваат на одредени разлики кај двете групи испитаници за подготвеноста на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за компетентно живеење. Ваквите наоди одат во прилог на тврдењето: Постои разлика помеѓу родителите и стручните работници во процената на знаењата на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.

За да се утврди дали хипотезата се потврдува односно дали има голема разлика меѓу одговорите на родителите и стручните работници, пресметан е t-тест кој изнесува 6.977, $p < 0.01$, што значи дека хипотезата се потврдува.

Притоа може да се забележи дека разликите се поголеми во однос на разликите во мислењата за општите компетенции, но и со заедничка тенденција т.е. односно иако родителите повеќе веруваат во знаењата на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост во споредба со потценувањето од страна на стручните работници тоа не е со голем интензитет.

3.3 ПРИКАЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА МИСЛЕЊАТА НА ИСПИТАНИЦИТЕ ОД ОБЛАСТА: МОЖНОСТИТЕ НА ВОЗРАСНИТЕ ЛИЦА СО УМЕРЕНА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ ЗА ИЗВРШУВАЊЕ СЕКОЈДНЕВНИ АКТИВНОСТИ ЗА ШТО ПОСАМОСТОЈНО ЖИВЕЕЊЕ

Уставот на Република Македонија (56) со *член 25* на секој граѓанин му гарантира почитување и заштита на приватноста на неговиот личен и семеен живот, на достоинството и угледот. Со *членот 26* се гарантира неповредливоста на домот. Правото на неповредливост на домот може да биде ограничено единствено со судска одлука кога во прашање е откривање или спречување на кривични дела или заштита на здравјето на луѓето. *Членот 41* го гарантира правото на човекот слободно да одлучува за создавање на деца. Републиката, заради усогласен економски и социјален развој, води хумана популациона политика.

Овој *член (23)* од Законот за семејството признава правото на лицата со попреченост на брак и да основаат семејство, слободно да одлучуваат за бројот на децата кои ќе ги имаат, и да ја задржат својата плодност на еднаква основа со другите.

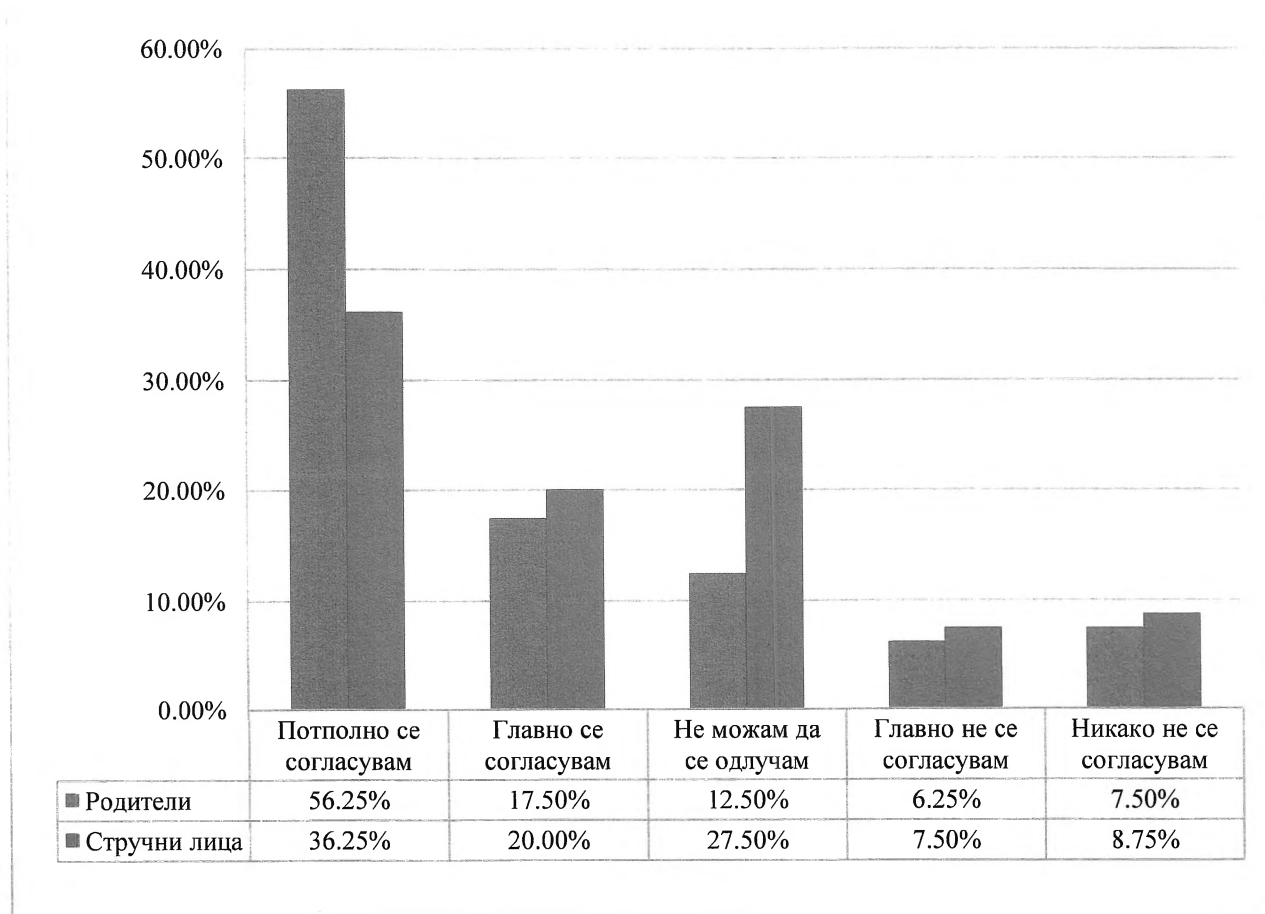
Согласно Уставот на Република Македонија, државата обезбедува посебна заштита на семејството, мајчинството, децата, малолетните лица, децата без родители и децата без родителска грижа, а воедно обезбедува заштита на бракот и семејството од нарушени односи и насилство во бракот и семејството (*член 41*). Во вака поставената уставна одредба се изоставени децата и лицата со попреченост.

Секое лице, па и лицето со умерена интелектуална попреченост, покрај ограничувањата има и свои потенцијали и тоа не смееме да го заборавиме. Во овој период често, во фокусот на вниманието, треба да си го поставуваме прашањето за *доверба*, но и *самодоверба* на родителите.

Мораме да им овозможиме на родителите подобро и со самодоверба да гледаат на можностите и потребите на нивното дете. Се случува, дел од родителите да се толку посветени на детето/лицето, па ги занемаруваат своите и неговите потреби.

Табела 18. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат/знаат да засноваат семејство?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	45	56.25	29	36.25
Главно се согласувам	14	17.50	16	20.00
Не можам да се одлучам	10	12.50	22	27.50
Главно не се согласувам	5	6.25	6	7.50
Никако не се согласувам	6	7.50	7	8.75

Графикон 18. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат/знаат да засноваат семејство?

Потполно се согласуваме дека лицата со умерена интелектуална попреченост можат да засноват семејство. Ова е одговорот на 56.25 % од испитаните родители, наспроти одговорите на стручните лица од кои за овој одговор се определија само 36.25%.

Идентични одговори од родителите и стручните лица добивме кога се определија дека *главно или никако не се согласуваат* лицата со умерена интелектуална попреченост да стапат во брак: 13.75 % од родителите и 16.25 % од стручните лица.

Двојно поголем е бројот и на стручните лица кои одговорија дека *не можат да се одлучат* дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат да засноват семејство: 12.50 % од родителите се изјаснија за овој одговор, како и 27.50 % од стручните лица.

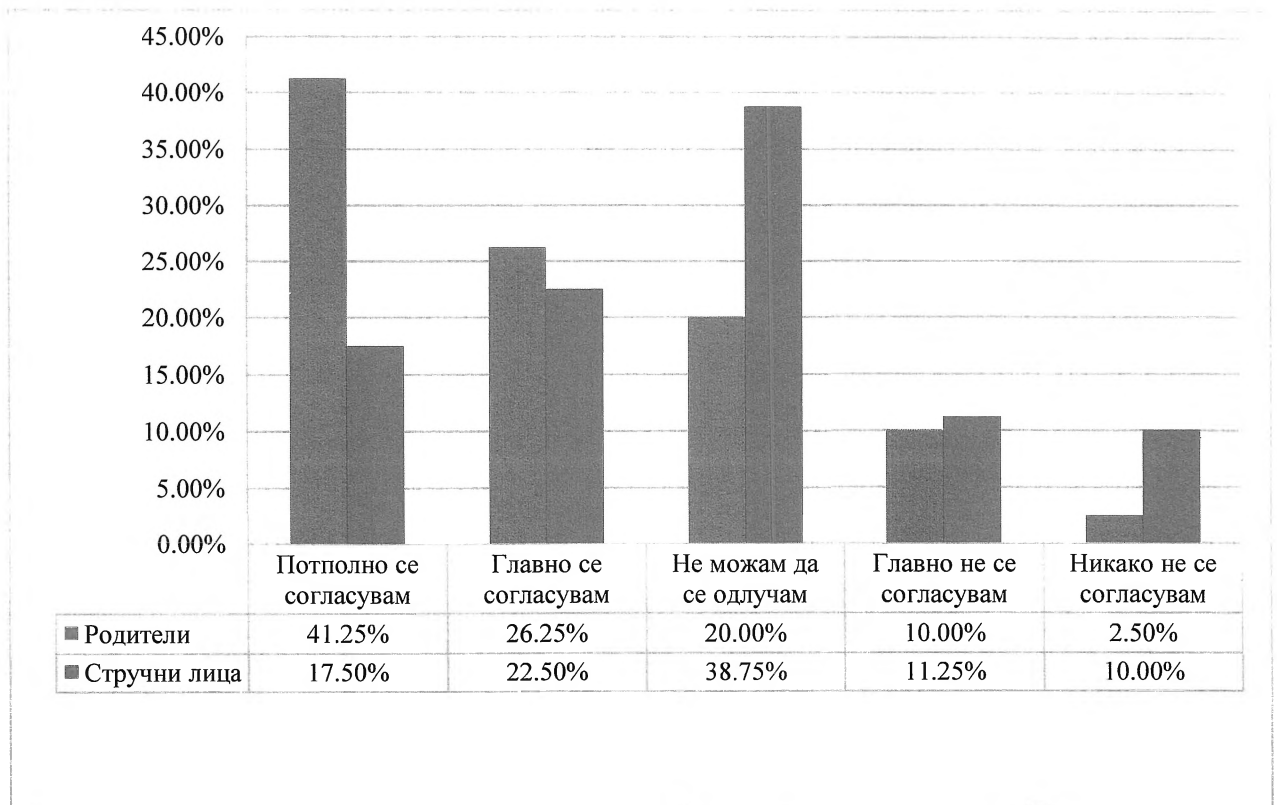
Лицата кои што се распоредени како лица со умерени пречки во психичкиот развој, или со лесни пречки во психичкиот развој, како и лица кои имаат тешки наследни заболувања во фамилијата, можат да склучат брак по претходно прибавено мислење за генетската конструкција издадено од страна на Заводот за ментално здравје на деца и младинци - Скопје или друга соодветна институција која се занимава со вршење на генетските истражувања.

Националната стратегија за изедначување на правата на лицата со инвалидност (Ревидирана) 2010 – 2018 како посебна цел има зајакнување на семејствата кои што имаат лица со попреченост низ системот на нудење и давање на адекватна поддршка од страна на соодветни институции, преку следните мерки:

- Развивање на програми за поддршка на семејствата, мобилни сервисни услуги и служби кои ќе помогнат во интеграцијата на лицата со попреченост во заедницата;
- Редовно информирање на семејствата кои што имаат лица со попреченост за нивните права и обврски;
- Развивање на програми за хабилитација и рехабилитација, примена на едукативни програми за родителите и нивно активно вклучување во истите;
- Развивање на програми и активности за дополнителна поддршка на лицата со попреченост кои што се самохрани родители, како и на семејствата кои што имаат два или повеќе членови со попреченост.

Табела 19. Дали лицето со умерена интелектуална попреченост може секојдневно да оди на работа?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	33	41.25	14	17.50
Главно се согласувам	21	26.25	18	22.50
Не можам да се одлучам	16	20.00	31	38.75
Главно не се согласувам	8	10.00	9	11.25
Никако не се согласувам	2	2.50	8	10.00

Графикон 19. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: **Дали лицата со умерена интелектуална попреченост може секојдневно да одат на работа?**

Голема е разликата во одговорите на родителите и стручните работници и по ова прашање.

- 41.25 % од родителите *потполно се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост можат секојдневно да одат на работа, наспроти 17.50 % од стручните лица кои го делат ова мислење.

- Од друга страна, дури 38.75 % од стручните лица *не можат да се одлучат* дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат секојдневно да одат на работа. Кај групата родители ова мислење го делат 20.00 %.

Родителите се наклонети кон своите деца и сметаат дека тие можат секојдневно да одат на работа. Но, размислувањата на стручните лица се во согласност со законите. Лицата со умерена интелектуална попреченост не можат да се оспособат за занимање и да се вработат на неопределено време и да работат со полно работно време. Тие се прифаќаат во центри за работно производни активности во кои им се обезбедува работно ангажирање.

Kaljaca S. (2008) (82), зборувајќи за карактеристиките на лицата со умерена интелектуална попреченост укажува дека: возрасните лица можат да се оспособат за извршување на едноставни работни операции (структурирани задачи и стручен надзор; дека ретко остваруваат самостојно живеење без надзор и помош од други лица и дека поради забавенит, недограден и често дисхармоничен когнитивен развој овие деца/лица имаат сериозни потешкотии во усвојувањето на хигиенските, работни и социјални знаења и вештини, а посебно академските способности.

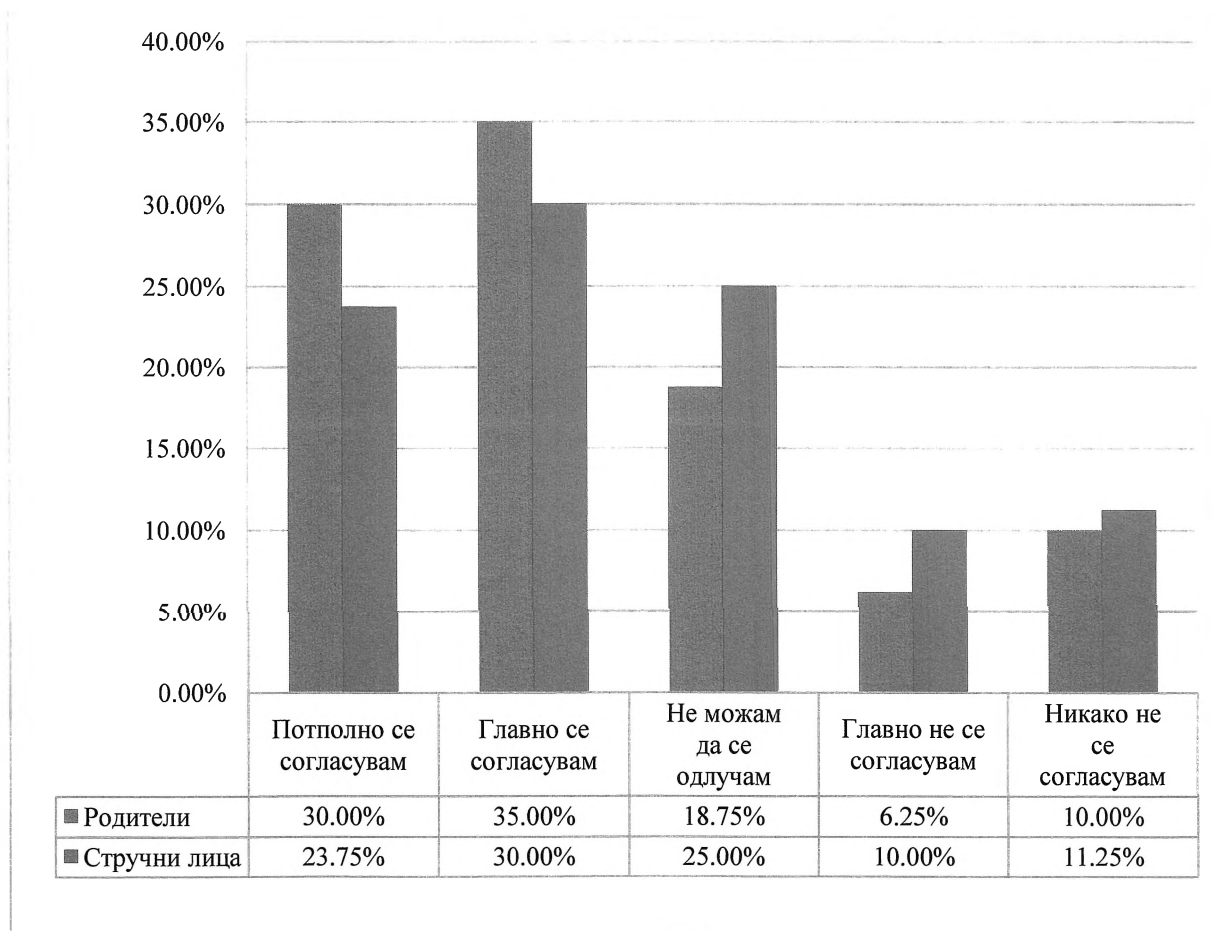
Odovic G, Rapaic D, Nedovic G., (2008) (126), реализирале истражување на тема: Развиеност на социјалните вештини на лицата со инвалидност важни за нивната интеграција на работното место, во кое опфатиле 16 лица со оштетен слух и 11 лица со интелектуална попреченост.

Во поглед на почитувањето на работната дисциплина истакнуваат дека 6 (шест) испитаници во потполност ја почитуваат работната дисциплина во поглед на редовноста и извршувањето на работните задачи. Од овој број, 14.81 % се испитаници со оштетен слух и 7.40 % со интелектуална попреченост.

Непочитувањето на работната дисциплина кај останатите испитаници е резултат на неуспешно завршените работни вештини, како и недостаток на социјалните вештини. Заслужува внимание податокот дека работната дисциплина помалку ја почитуваат лицата со оштетен слух, во однос на лицата со интелектуална попреченост.

Табела 20. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат самостојно да живеат со одредена подршка?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	24	30.00	19	23.75
Главно се согласувам	28	35.00	24	30.00
Не можам да се одлучам	15	18.75	20	25.00
Главно не се согласувам	5	6.25	8	10.00
Никако не се согласувам	8	10.00	9	11.25

Графикон 20. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат самостојно да живеат со одредена подршка?

По ова прашање, по кое исто така родителите и стручните лица се разијдуваат, нема драстична разлика.

- 65.00 % од родителите, наспроти 53.75 % од стручните лица, *потполно или главно се согласуваат* лицата со умерена интелектуална попреченост самостојно да живеат, но со одредена поддршка.

- Поголем е бројот на стручни лица кои пак, *не можат да одлучат* дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат самостојно да живеат, со поддршка.

Во Република Македонија во последните 15 години се интензивира развојот на услуги во заедницата, со посебен фокус на поддршка на семејствата и децата со пречки во развојот, со цел спречување за нивно сместување во институција. Иако овие услуги со постојниот закон за социјалната заштита се децентрализирани, тие сеуште поради недоволни средства во буџетите на локалните самоуправи, се поддржани со средства на Министерството за труд и социјална политика.

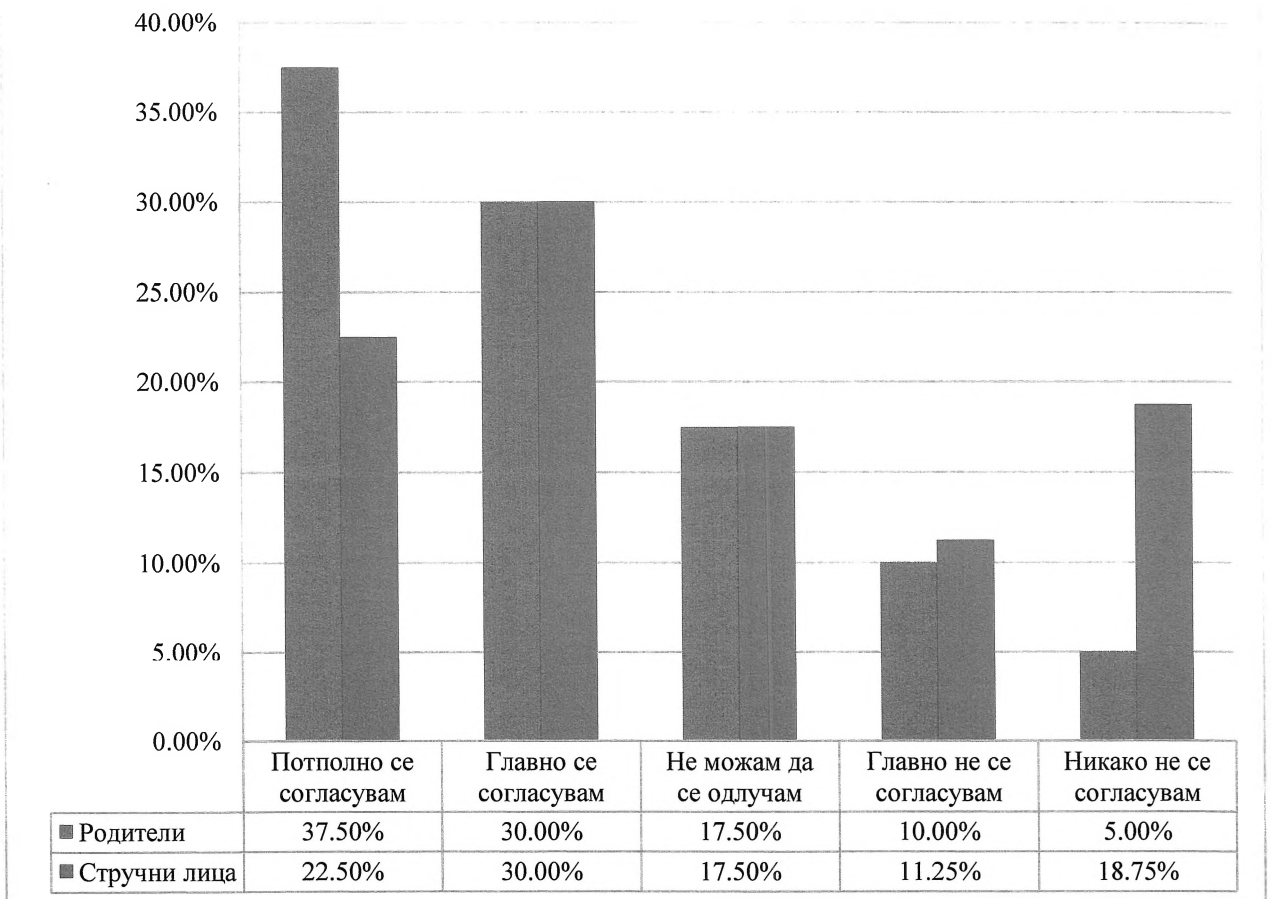
Доколку лицето со ментална или телесна попреченост нема соодветни услови за живеење, согласно Законот за социјалната заштита, истото има право на сместување во установа за социјална заштита (член 43), право на сместување во мал групен дом, право на дневно згрижување во дневен центар (член 31) право на згрижување во згрижувачко семејство (член 32).

Живеењето со поддршка во заедница всушност претставува начин на организирано живеење на лицата со интелектуална попреченост во одредена заедница, стан или куќа при што се вклучуваат во секојдневните текови на општествениот живот како и сите останати лица без никакви потешкотии. Основната цел на сите активности во процесот живеење со поддршка е членовите да се оспосободат за смостоен живот во рамки во кои можат самостојно да функционираат. Во зависност од нивните желби, тие може да напредуваат, можат да се вклучат во урбаните текови на животот и можат да живеат полно и рамноправно како и сите останати членови на заедницата.

Овој порецес во Република започна кон крајот на 2008 година и досега со него се опфатени повеќе од 60 лица, кои се сместени и со успех живеат во станбени единици во Неготино и Скопје.

Табела 21. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат да припремаат намаз на леб и чај?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	30	37.50	18	22.50
Главно се согласувам	24	30.00	24	30.00
Не можам да се одлучам	14	17.50	14	17.50
Главно не се согласувам	8	10.00	9	11.25
Никако не се согласувам	4	5.00	15	18.75

Графикон 21. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат да припремаат намаз на леб и чај?

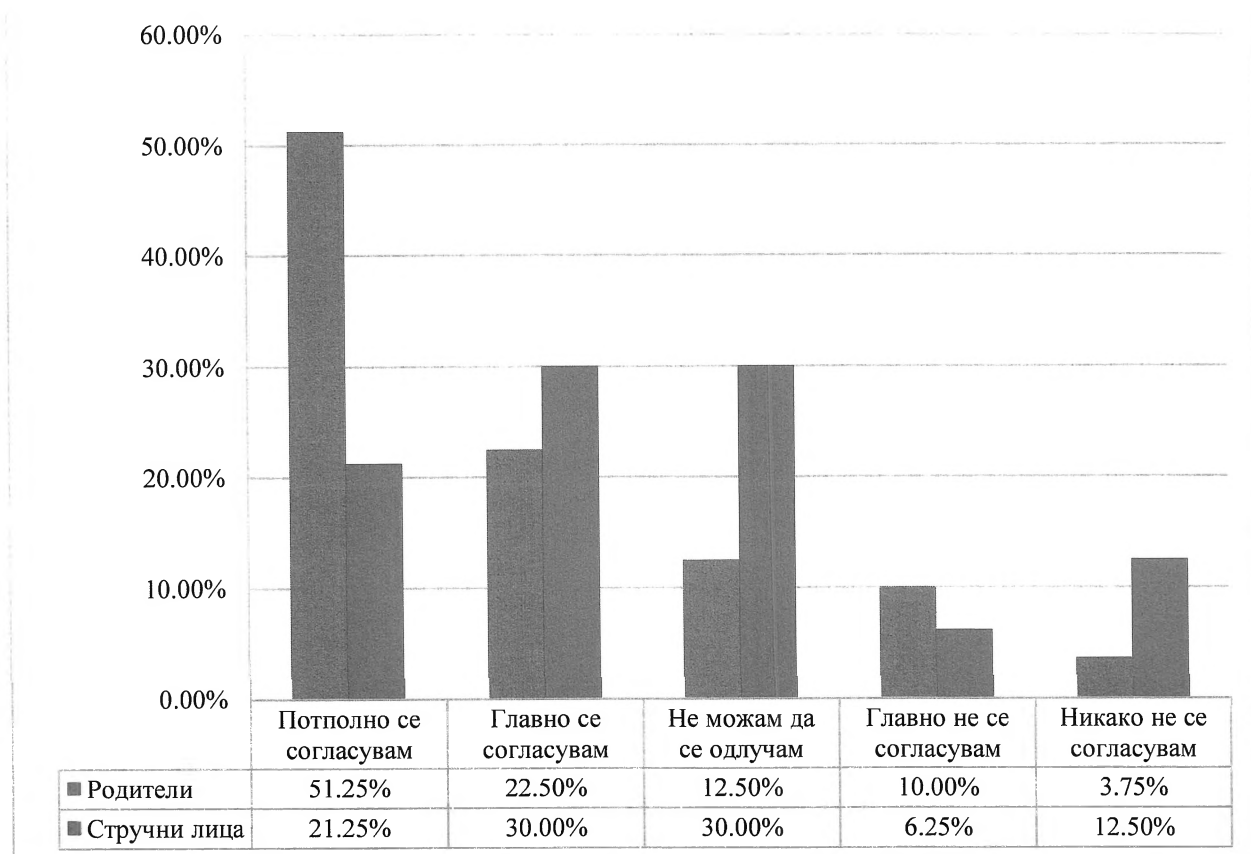
Родителите на лицата со умерена интелектуална попреченост дадоа поголема поддршка по ова прашање: 37.50 % од родителите *потполно се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост можат да подготват намаз на леб и чај. Кај стручните лица по ова прашање за позитивен одговор се определија само 22.50 %.

Исто така, негативните мислења кај стручните работници преовладуваат и во поглед на нивните ставови кога велат дека (30.00 %) *главно или никако не се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост можат да припремат намаз на леб и чај, наспроти 15.00 % од родителите кои ги поддржаа овие ставови.

Кај дел од корисниците, според кажувањата на дел од родителите и вработени во дневните центри, се забележува дека се самостојни во приготвување и на посложени оброци пр. приготвување на секојдневен ручек (грав, леќа, пржење јајца и сл). Истите корисници се самостојни и при сортирање на продуктите кои им се потребни за да го направат истиот оброк. Со цел сите корисници да бидат вклучени во овие активности, дел учествуваат во мesteње на масата за јадење и мesteње на прибор за јадење како раскренување на масата и пребришување на трошки, приготвување на топли напитки (како кафе, чај какао и сл).

Табела 22. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат (знаат) да подготват едноставен варен оброк?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	41	51.25	17	21.25
Главно се согласувам	18	22.50	24	30.00
Не можам да се одлучам	10	12.50	24	30.00
Главно не се согласувам	8	10.00	5	6.25
Никако не се согласувам	3	3.75	10	12.50

Графикон 22. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: **Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат (знаат) да подготват едноставен варен оброк?**

Различните ставови на родителите и стручните работници и по прашањето дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат да подготват едноставен варен оброк, и понатаму се присутни.

Потполно се согласувам дека можат – ова е одговорот на 51.25 % од родителите, наспроти 21.25 % од стручните работници кои го делат истото мислење. Но затоа пак, 30.00 % од стручните работници, наспроти 12.50 % од родителите изјавија дека *не можат да се одлучат* дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат да подготват едноставен варен оброк.

Никако не се согласувам дека лицата со умерена интелектуална попреченост можат да подготват едноставен варен оброк. Ова се одговорите на 12.50 % од стручните лица и на 3.75 % од родителите.

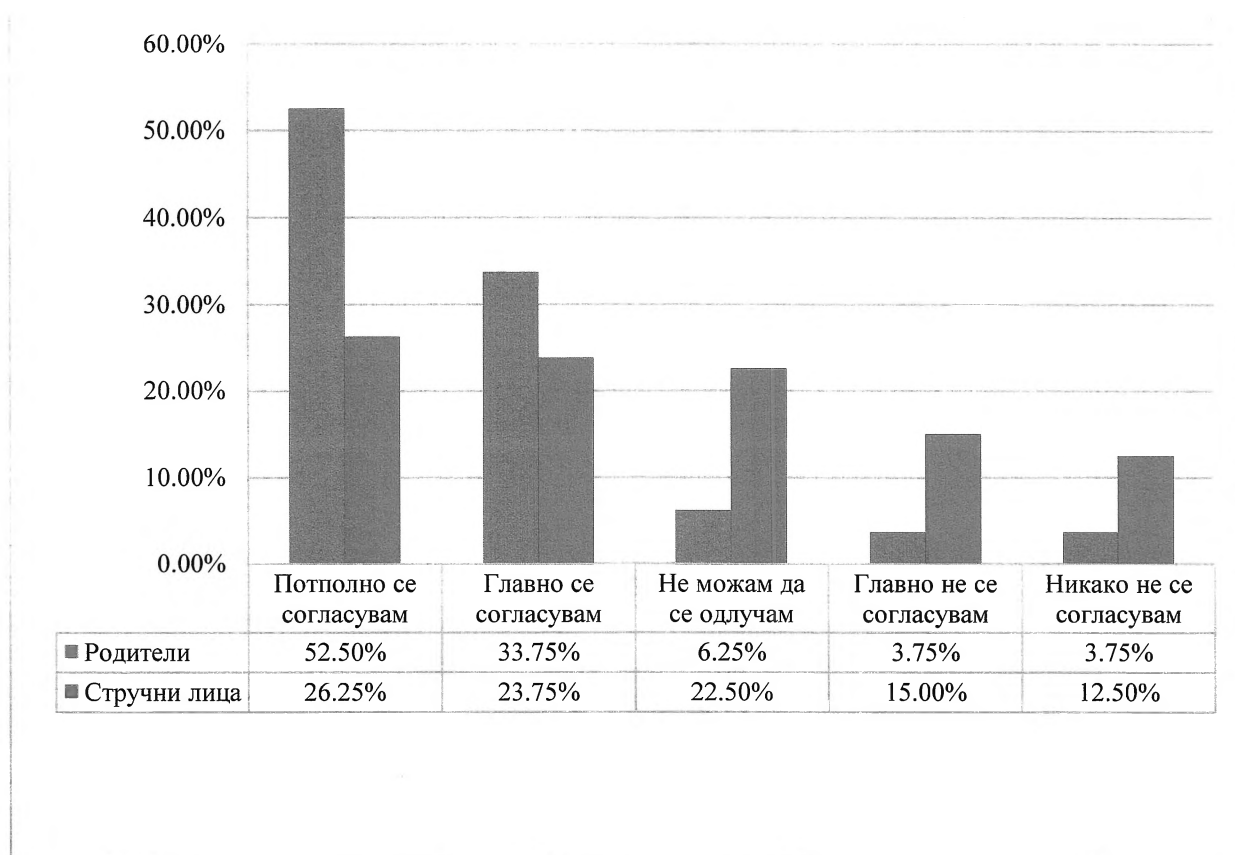
Степаноска Е, (2012) (124), елаборирајќи го прашањето дали лицата со умерена и тешка интелектуална попреченост учествуваат во приготвување на храна во станбените единици во кои се прифатени низ призмата Самостојно живеење со поддршка, укажува дека преовладуваат корисници кои во многу мала мера учествуваат во приготвувањето на храна (доручек, ручек вечера, приготвување на истата).

Мал е бројот на корисници кои самостојно приготвуваат храна, од кои 4 се во Скопје и 4 се во Неготино. Графичкиот приказ за двете служби прикажува дека на прво место се оние испитаници кои во многу мала мера учествуваат во приготвување на секојдневните оброци во заедниците каде се сместени со над 39% од вкупниот број на испитаници.

Дел од корисниците пред се, имаат интерес активно да учествуваат во приготвување на секојдневните оброци а има и корисници кои пак само учествуваат пр. во поставување на масата и раскревање на истата по послужениот оброк, варење на кафе или чај и сл.

Табела 23. Дали можат/знаат лицата со умерена интелектуална попреченост, храната за еден ден, да ја распоредат во два-три оброци?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	42	52.50	21	26.25
Главно се согласувам	27	33.75	19	23.75
Не можам да се одлучам	5	6.25	18	22.50
Главно не се согласувам	3	3.75	12	15.00
Никако не се согласувам	3	3.75	10	12.50

Графикон 23. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали можат/знаат лицата со умерена интелектуална попреченост храната за еден ден, да ја распоредат во два- три оброци ?

Потполно или главно се согласуваме дека лицата со умерена интелектуална попреченост можат храната во текот на денот да ја распоредат во два-три оброка, изјавија 86.25 % од родителите и само 50.00 % од стручните работници.

Одговорите од овој тип на стручните работници се појавија и при искажувањето на нивните ставови дека *главно или никако не се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост знаат храната за еден ден да ја распоредат во два-три оброци. Вака сметаат 27.00 % од стручните работници, наспроти 7.50 % од родителите.

Карактеристично е и размислувањето на групата стручни работници, кои во 22.50% случаи кажаа дека *не можат да се одлучат* и да кажат дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат храната во текот на денот да ја распоредат во два-три оброка.

За ова и неколку други прашања, за кои не успеавме да најдеме соодветни резултати од истражувања во богатата литература, се обравивме за мислење кај неколкумина дефектолози од Заводот за рехабилитација во Топанско поле кој е наменет за заштита и рехабилитација на деца и младинци со умерена интелектуална попреченост.

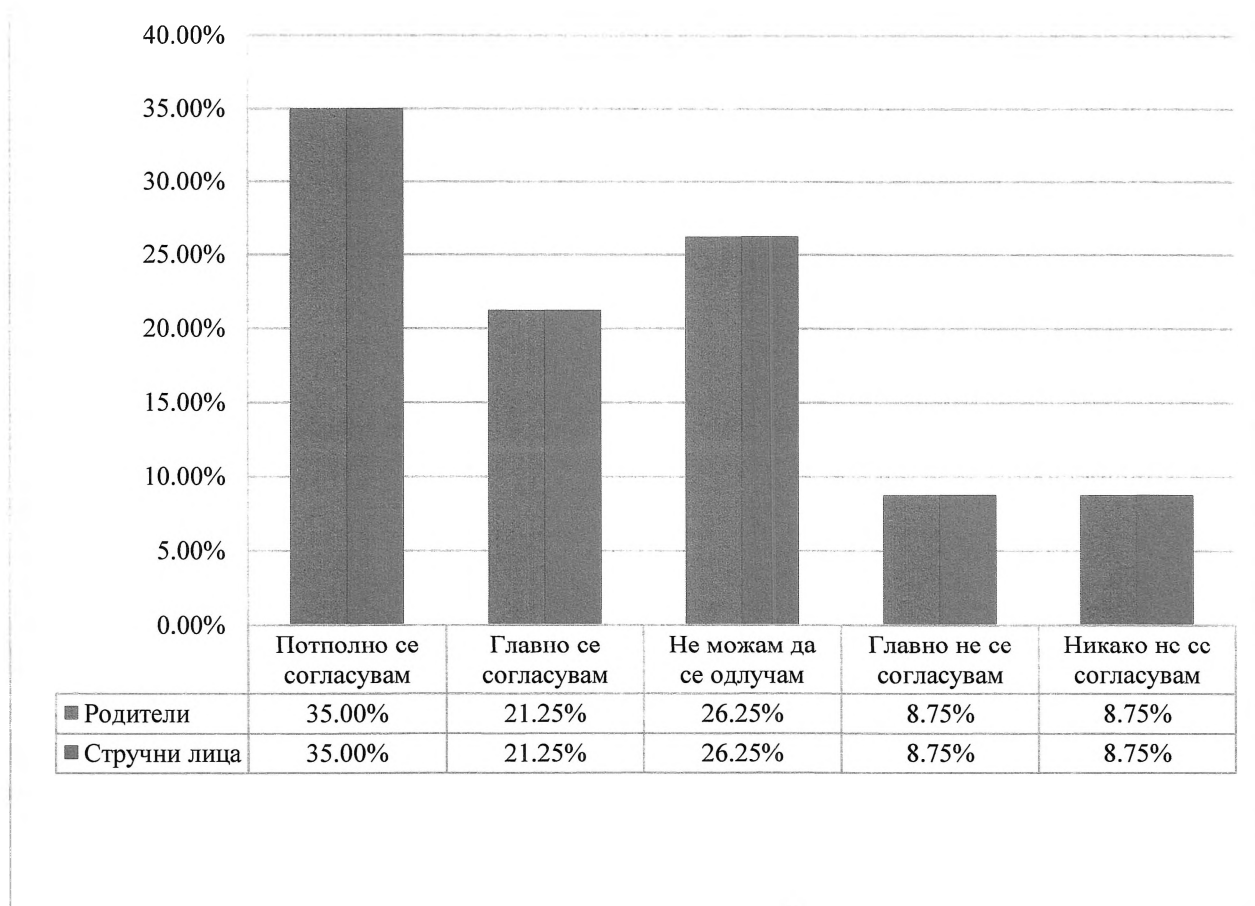
Според мислењето на **Петрова В.**² Децата/лицата со умерена интелектуална попреченост, согласно програмата за работа, се вклучуваат во извршување на секојдневните активности во установата. Согласно распоредот, повозрасните лица, под надзор на дежурното стручно лице ги сервираат оброците во трпезаријата и потоа го распремаат приборот и просторијата ја доведуваат во чиста состојба за следниот оброк.

Најголем дел од децата/лицата, посебно од погорните воспитни групи, самостојно се опслужуваат за време на оброците, без разлика дали се тоа готвени јадења или намаз (маргарин, мармалад итн.) на леб.

²Петрова Верица, е дефектолог со 35 години работно искуство, целокупно поврзано со работа со деца и младинци со интелектуална попреченост. Била вработена 4 години во Специјалниот завод во Демир Капија, 15 години во посебни паралелки во Кавадарци и 16 години во заводот во Топанско поле во Скопје.

Табела 24. Дали можат лицата со умерена интелектуална попреченост сами да се облемуваат?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	28	35.00	28	35.00
Главно се согласувам	17	21.25	17	21.25
Не можам да се одлучам	21	26.25	21	26.25
Главно не се согласувам	7	8.75	7	8.75
Никако не се согласувам	7	8.75	7	8.75

Графикон 24. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали можат лицата со умерена интелектуална попреченост сами да се облемуваат?

По ова прашање: Дали можат лицата со умерена интелектуална попреченост сами да се облекуваат, добивме апсолутни исти одговори од двете групи испитаници.

И родителите и стручните работници *потполно или главно се согласуваат* дека (56.25 %) лицата со умерена интелектуална попреченост можат сами да се облекуваат.

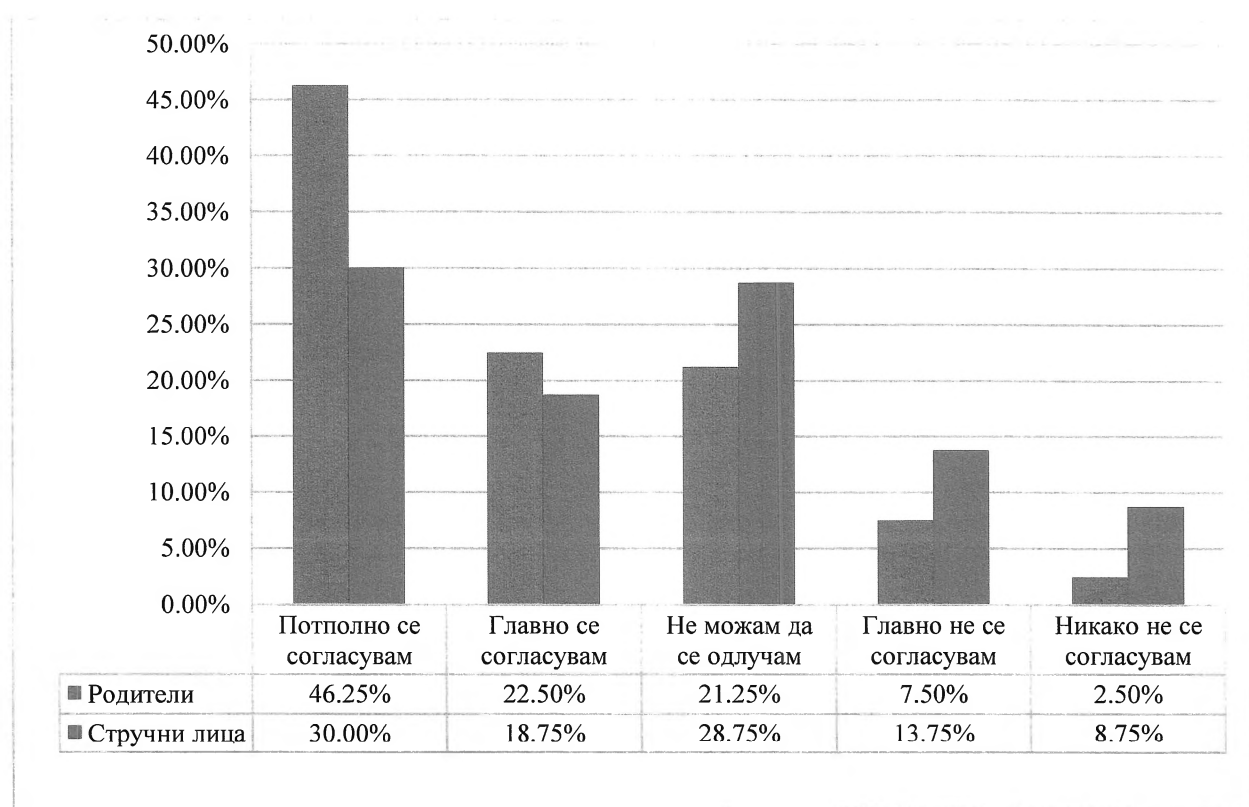
Стојанова С., (2012) (127), истражувајќи ги способностите за самопослужување кај корисниците од дневни центри во Република Македонија, доаѓа до заклучок дека 58.33 % од испитаниците со умерена интелектуална попреченост самостојно се облекуваат и соблекуваат, додека 22.22 % тоа го прават со потсетување. Според успехот, на второ место се лицата со комбинирана попреченост, од кои 29.41 % самостојно се облекуваат и соблекуваат, а 11.76 % тоа го прават со потсетување.

Согласно добиените резултати, како што прикажува **Стојанова С.**, можеме да заклучиме дека постои статистички значајна разлика во нивото на развиеност на способноста за самопослужување во оваа област - Облекување и обување, на ниво на значајност $p > 0,01$ помеѓу испитаниците со умерена, тешка интелектуална попреченост и лицата со комбинирани пречки во развојот.

Исто така, **Стојанова С.** го истражуваше и нивото на развиеност на способноста за самопослужување во областа: одржување на облеката и обувките. и доаѓа до заклучок дека 27.77 % од испитаниците со умерена интелектуална попреченост самостојно се облекуваат и соблекуваат, додека 22.22 % тоа го прават со потсетување. Според успехот, на второ место се лицата со комбинирана попреченост, од кои 20.58 % самостојно се облекуваат и соблекуваат, а 11.76 % тоа го прават со потсетување.

Табела 25. Дали можат лицата со умерена интелектуална попреченост да го подготват местото за спиење?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	37	46.25	24	30.00
Главно се согласувам	18	22.50	15	18.75
Не можам да се одлучам	17	21.25	23	28.75
Главно не се согласувам	6	7.50	11	13.75
Никако не се согласувам	2	2.50	7	8.75

Графикон 25. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали можат лицата со умерена интелектуална попреченост да го подготват местото за спиење?

Во поглед на ова прашање, дали можат лицата со умерена интелектуална попреченост да го подготват местото за спиење, добивме различни одговори од родителите и стручните лица.

Во 68,75 % случаи родителите *потполно или главно се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост можат да го подготват местото за спиење, наспроти 48.75 % од стручните работници.

Во поголем дел, стручните работници, во однос на родителите (28.75 % наспроти 21.25 %) сметаат дека *не можат да се одлучат* дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат да го подготват местото за спиење. Слични ставови искажаа кога потенцираа дека *главно или никако не се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост можат да го подготват местото за спиење (22.50 %, наспроти 10.00 %).

Костиќ В., (2014) (128) во нејзината докторска дисертација го истражува квалитетот на живот кај возрастни лица со интелектуална попреченост од различни животни услови. На прашањето дали самиот/самата одлучуваш како ќе ја уредиш својата соба, потврдно одговориле 70,8 % од испитаниците, во однос на 29.2 % кои истакнале дека не одлучуваат сами како ќе биде уредена нивната соба.

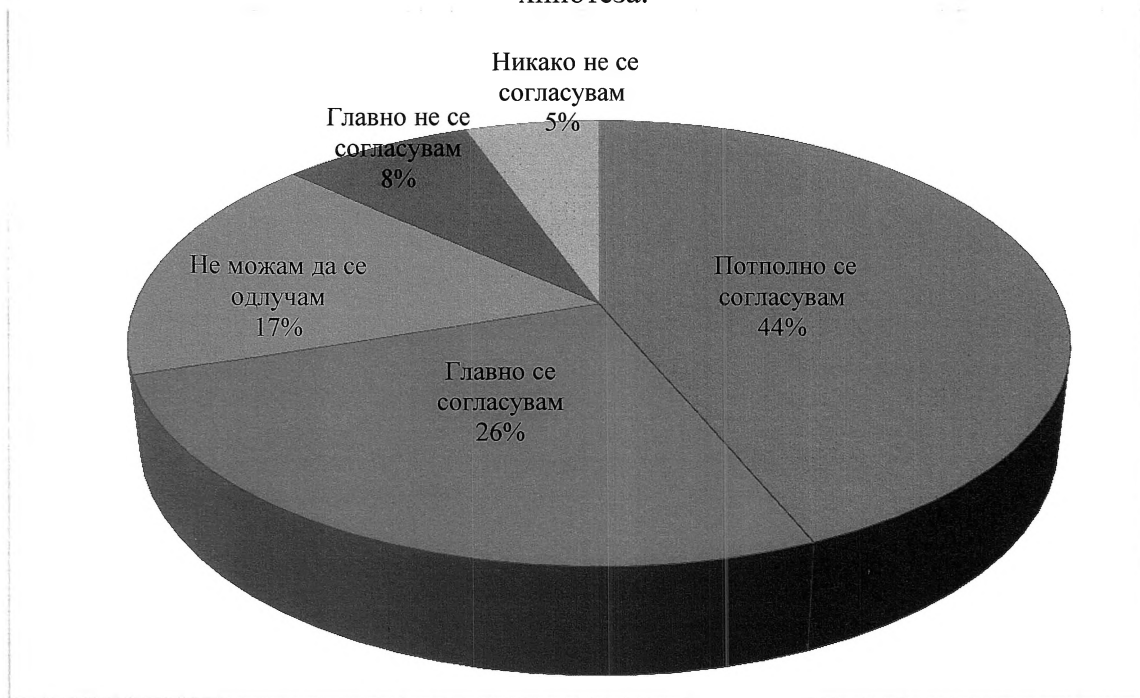
Исто така, на прашањето дали сам/сама одлучуваш кога ќе одиш на спиење, 83.8 % од лицата со умерена интелектуална попреченост истакнале дека самите одлучуваат, додека 16.2 % потенцирале дека тие не одлучуваат кога ќе треба да одат на спиење

Со цел согледување на вкупниот избор на одговорите од испитаниците преку кои се испитува хипотезата за нивните мислења од областа можат на следниот табеларен приказ се прикажани сумираните резултати од родителите односно вкупниот број фреквенции за секоја алтернатива и просечниот процентуален опфат на секоја.

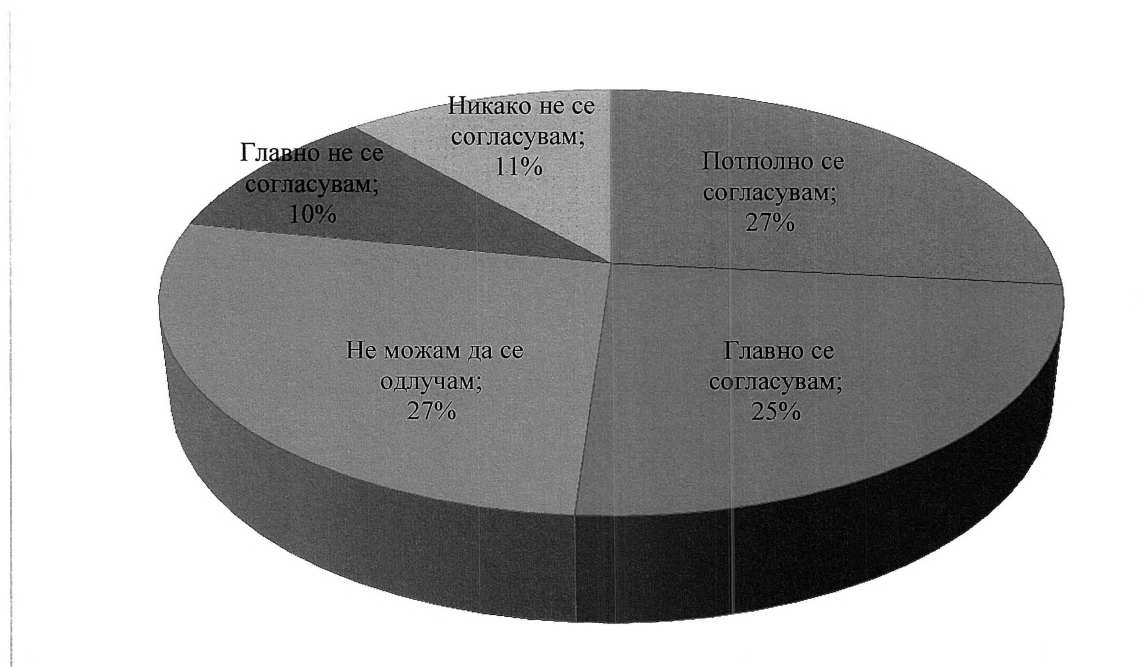
**Табела 26. Приказ на вкупните одговори на родителите и стручните лица
ОБЛАСТ: ДАЛИ МОЖАТ**

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	280	43.75	170	26.56
Главно се согласувам	167	26.09	157	24.53
Не можам да се одлучам	108	16.88	173	27.03
Главно не се согласувам	50	7.81	67	10.47
Никако не се согласувам	35	5.47	73	11.41

Во продолжение е претставен и графички приказ на вкупните резултати за истата хипотеза:

Графикон 26. Приказ на вкупните одговори на родителите
-ОБЛАСТ: ДАЛИ МОЖАТ

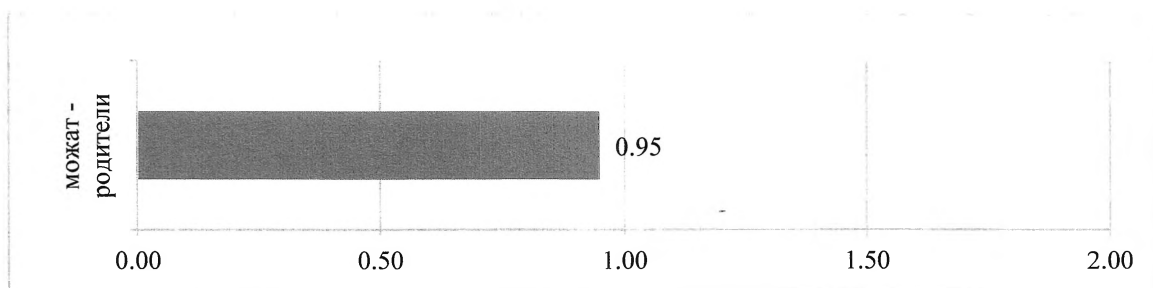
Графикон 27. Приказ на вкупните одговори на стручните работници
ОБЛАСТ: ДАЛИ МОЖАТ

Разликите во ставовите на родителите и стручните лица се евидентни скоро во сите прашања од областа *Дали можат лицата со умерена интелектуална попреченост...*

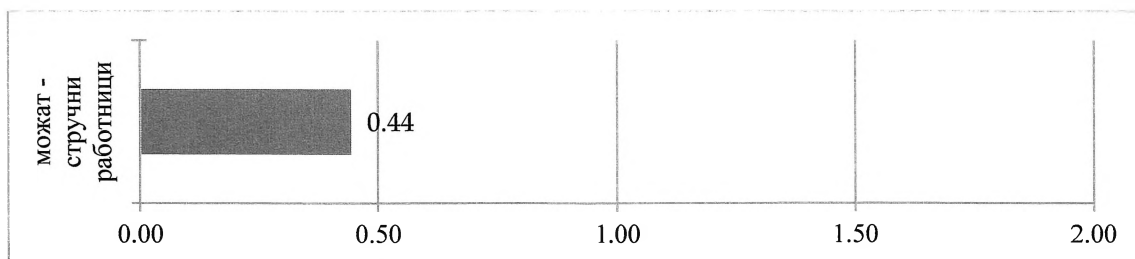
На најголем број од прашањата, родителите (во 69.84 %) *потполно или главно се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост можат да ги извршуваат поставените задачи.

Во поголем број случаи, 27.03 % стручните работници, наспроти 16.88 % од родителите *не можат да се одлучат*, додека и во поглед на негативните ставови, стручните работници во 21.88 % случаи, наспроти 13.28 % од родителите, *главно или никако не се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост можат да извршуваат голем дел од поставените задачи.

Во однос на хипотезата која е дефинирана во областа – можностите за секојдневно живеење на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост, аритметичката средина на одговорите на прашањата изнесува 0,95 кај родителите и 0,44 кај стручните работници. На следните графички прикази истото е претставено:

Аритметичка средина на одговорите на родителите – област: можат

Аритметичка средина на одговорите на стручните работници – област: можат

Добиените податоци укажуваат на поголеми разлики кај двете групи испитаници за можностите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за компетентно живеење. Ваквите наоди одат во прилог на тврдењето: Постои разлика помеѓу родителите и стручните работници во процената на можностите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.

За да се утврди дали хипотезата се потврдува односно дали има голема разлика меѓу одговорите на родителите и стручните работници, пресметан е t-тест кој изнесува 9,123, $p < 0,01$, што значи дека хипотезата се потврдува.

Притоа може да се забележи дека разликите се повторно поголеми во однос на разликите во мислењата за општите компетенции, но и со различна тенденција во однос на областа - знаења. Може да се констатира дека родителите повеќе веруваат во можностите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост во споредба со зголеменото потценување од страна на стручните работници во оваа област.

3.4 ПРИКАЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА МИСЛЕЊАТА НА ИСПИТАНИЦИТЕ ОД ОБЛАСТА: ПОТРЕБАТА НА ВОЗРАСНИТЕ ЛИЦА СО УМЕРЕНА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ ЗА ИЗВРШУВАЊЕ СЕКОЈДНЕВНИ АКТИВНОСТИ ЗА ШТО ПОСАМОСТОЈНО ЖИВЕЕЊЕ

Во последните дваесетина години во Република Македонија се повеќе се води грижа за остварување на правата на лицата со попреченост и благодарение на тоа се поголем број од нив успеваат да се образуваат и стручно оспособат со цел да ги развијат своите сочувани способности и да го ублажат својот недостаток за рамноправно вклучување во општеството како активни и самостојни членови.

Во поново време донесени се многу декларации, конвенции и нормативни акти на меѓународно право кои ги обврзуваат земјите да донесат соодветни законски решенија и да ги регулираат правата на лицата со попреченост како и истите да ги применат во практика. Сите овие нормативни акти, конвенции и декларации тргнуваат од фактот дека правата на човекот се еднакви за сите, како за лицата без попреченост, така и за оние кои имаат попреченост во било која област.

Споменатите постигнувања претставуваат предуслов и фундамент за доградување и усовршување на сложениот систем, во кој се опфатени фазите на превенција, детекција, дијагностика, континуирано следење на предучилишното, основното, средното и високото образование, како и социјализацијата и интеграцијата во општествената задница.

Законот за ратификација на ОН Конвенцијата за правата на лицата со попреченост кој што заедно со Факултативниот протокол беше едногласно донесен од страна на Собранието на Република Македонија на 5-ти декември 2011 година и истите официјално стапија на сила на 22-ри декември 2011 година, ја обврзаа Република Македонија да продолжи со засилени активности за унапредување на законската рамка и во областите како што се пристапност, слобода од експлоатација, насилство и злоупотреба, почитување на приватноста, домот и семејството и правото на здравствена заштита, наметнувајќи ги како неопходни промени за унапредување на правата и заштитата на лицата со попреченост.

Уставот на Република Македонија (56) со член 25 на секој граѓанин му гарантира почитување и заштита на приватноста на неговиот личен и семеен живот, на достоинството и угледот. Согласно член 11 од Уставот на Република Македонија,

физичкиот и моралниот интегритет на секој граѓанин се неприкосновени. Со ова лицата со попреченост се заштитени од експерименти, вклучувајќи ги и нивните тела во полза на медицинската наука или во корист на други лица. Со членот 26 од Уставот на Република Македонија се гарантира неповредливоста на домот. Правото на неповредливост на домот може да биде ограничено единствено со судска одлука кога во прашање е откривање или спречување на кривични дела или заштита на здравјето на луѓето. Членот 41 го гарантира правото на човекот слободно да одлучува за создавање на деца. Републиката, заради усогласен економски и социјален развој, води хумана популациона политика.

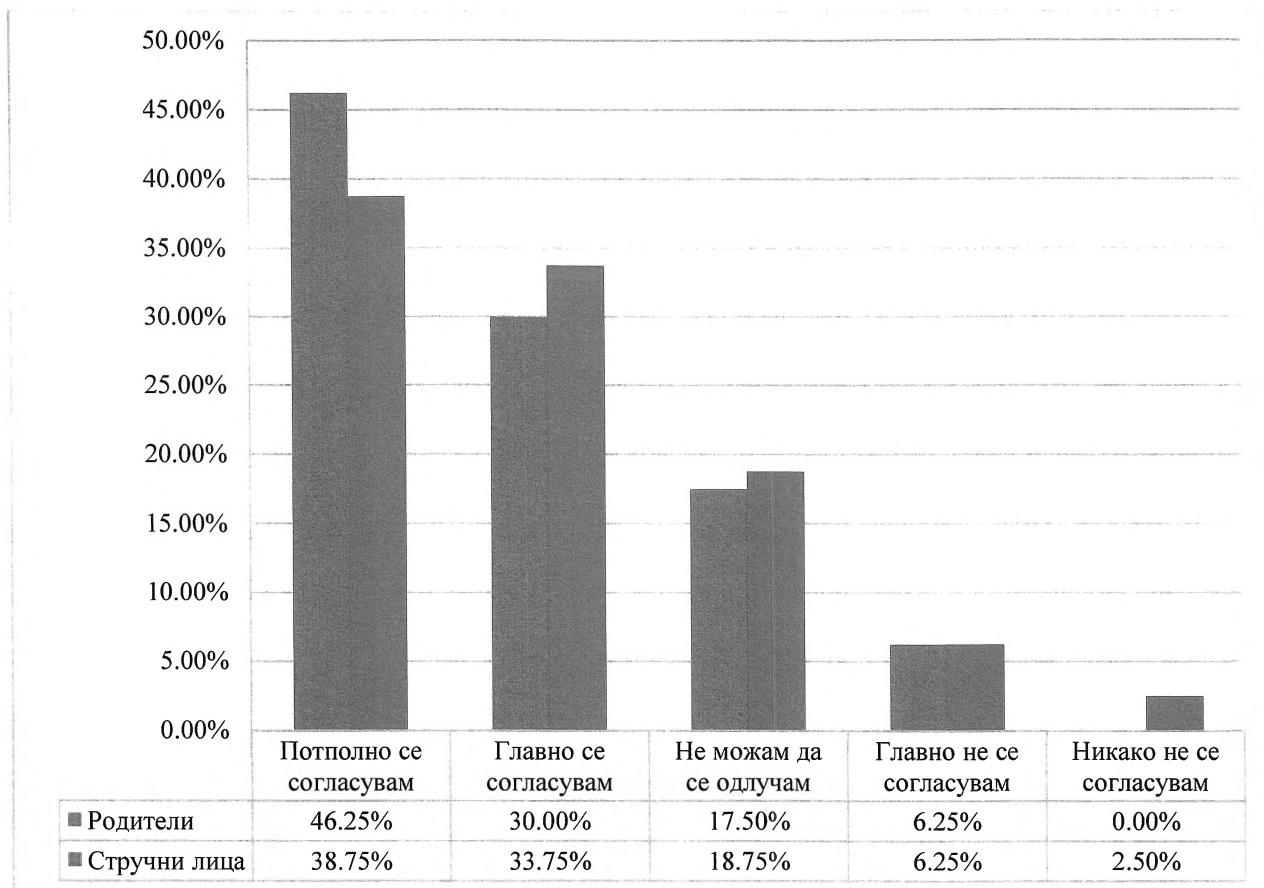
Табела 27. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост треба да ги имаат истите права како и секој друг?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	37	46.25	31	38.75
Главно се согласувам	24	30.00	27	33.75
Не можам да се одлучам	14	17.50	15	18.75
Главно не се согласувам	5	6.25	5	6.25
Никако не се согласувам	0	0.00	2	2.50

Во член 35, *Уставот на Република Македонија* (56) укажува на заштитата на лицата со попреченост: "Републиката им обезбедува посебна заштита на инвалидните лица и услови за нивно вклучување во општествениот живот".

Во член 26 *Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост* (57), стои обврската на државата: "да овозможи лицата со попреченост да стекнат и да ја задржат максималната самостојност, целосната физичка, ментална, социјална и стручна способност и целосно да се вклучат и учествуваат во сите аспекти на животот... "

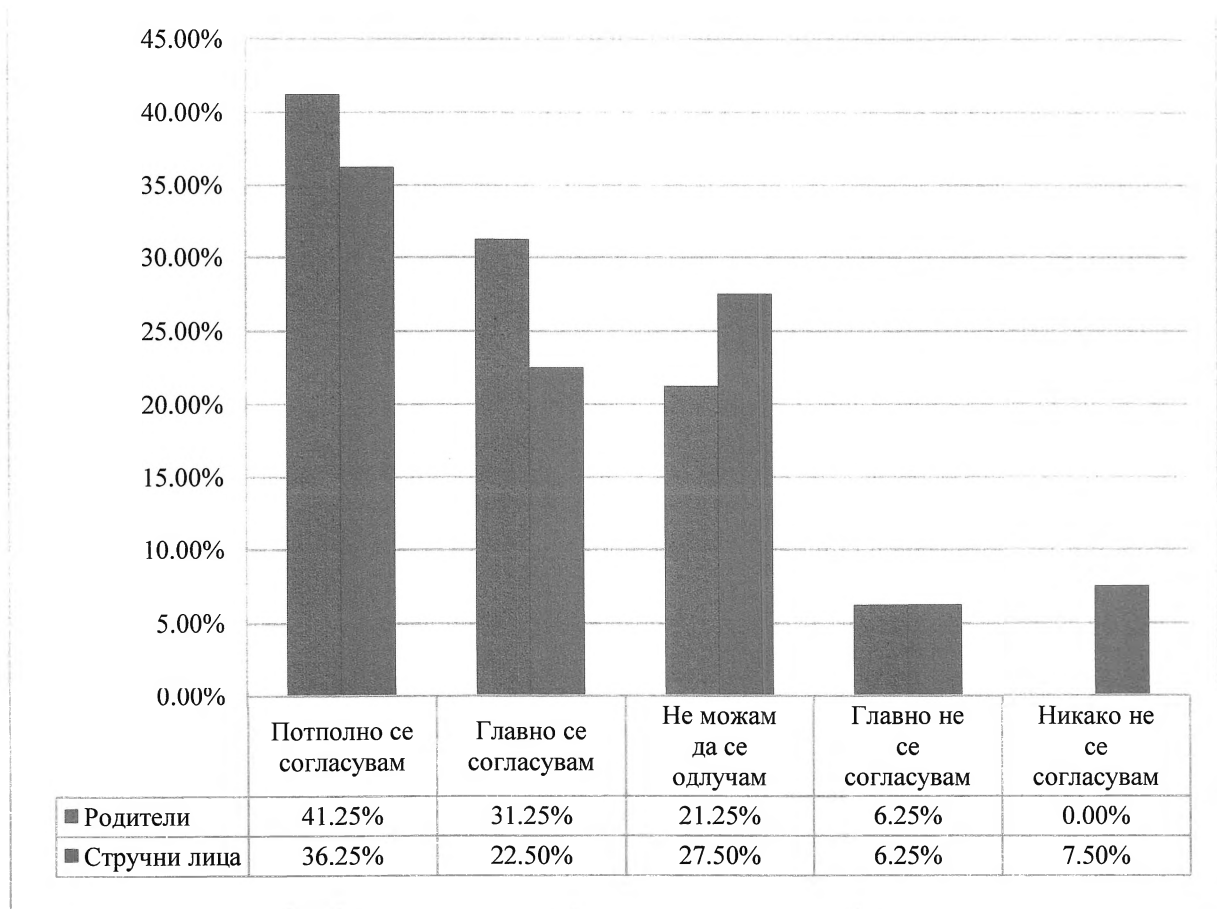
Сметаме дека и родителите и стручните лица го имаа во обзир сето она што е зацртано во меѓународните документи и домашното законодавство: 76.25 % од родителите и 74.50 % од стручните лица, *наполно или главно се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост треба да ги имаат истите права како и секој друг граѓанин на Република Македонија.

Графикон 28. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: **Дали лицата со умерена интелектуална попреченост треба да ги имаат истите права како и секој друг?**

Табела 28. На евентуални грешки во работата, средината треба да биде потолерантна кон лицата со умерена интелектуална попреченост?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	33	41.25	29	36.25
Главно се согласувам	25	31.25	18	22.50
Не можам да се одлучам	17	21.25	22	27.50
Главно не се согласувам	5	6.25	5	6.25
Никако не се согласувам	0	0.00	6	7.50

Графикон 29. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: На евентуални грешки во работа, средината треба да биде потолерантна кон лицата со умерена интелектуална попреченост?

Родителите бараат и *потполно и, главно, се согласуваат* средината да биде потолерантна кон лицата со умерена интелектуална попреченост воколку направат евентуални грешки во текот на активностите. Овој нивни став го поткрепуваат со 72.50 %, додека за истиот став се определува 58.75 % од стручните лица, што значи дека и по ова прашање има различни ставови кај родителите и стручните лица.

Ниту еден родител не се определи за ставот: *никако не се согласувам* средината да биде потолерантна кон лицата со умерена интелектуална попреченост воколку направат евентуални грешки во текот на реализацијата на активностите, додека од групата на стручни лица 7.50 % се определува за истиот.

Дали лицата со попреченост наидуваат на проблеми при воспоставувањето на комуникација и извршување на елементарни работните задачи:

- 15.2 % сметаат дека имаат проблеми при воспоставување на комуникацијата и извршувањето на работните задачи, додека 84,8 % изјавиле дека не наидуваат на вакви проблеми.

- 96.2 % сметаат дека се еднакво третирали на работното место како и останатите работници.

- 98.1 % сметаат дека се прифатени од колегите на нивното место.

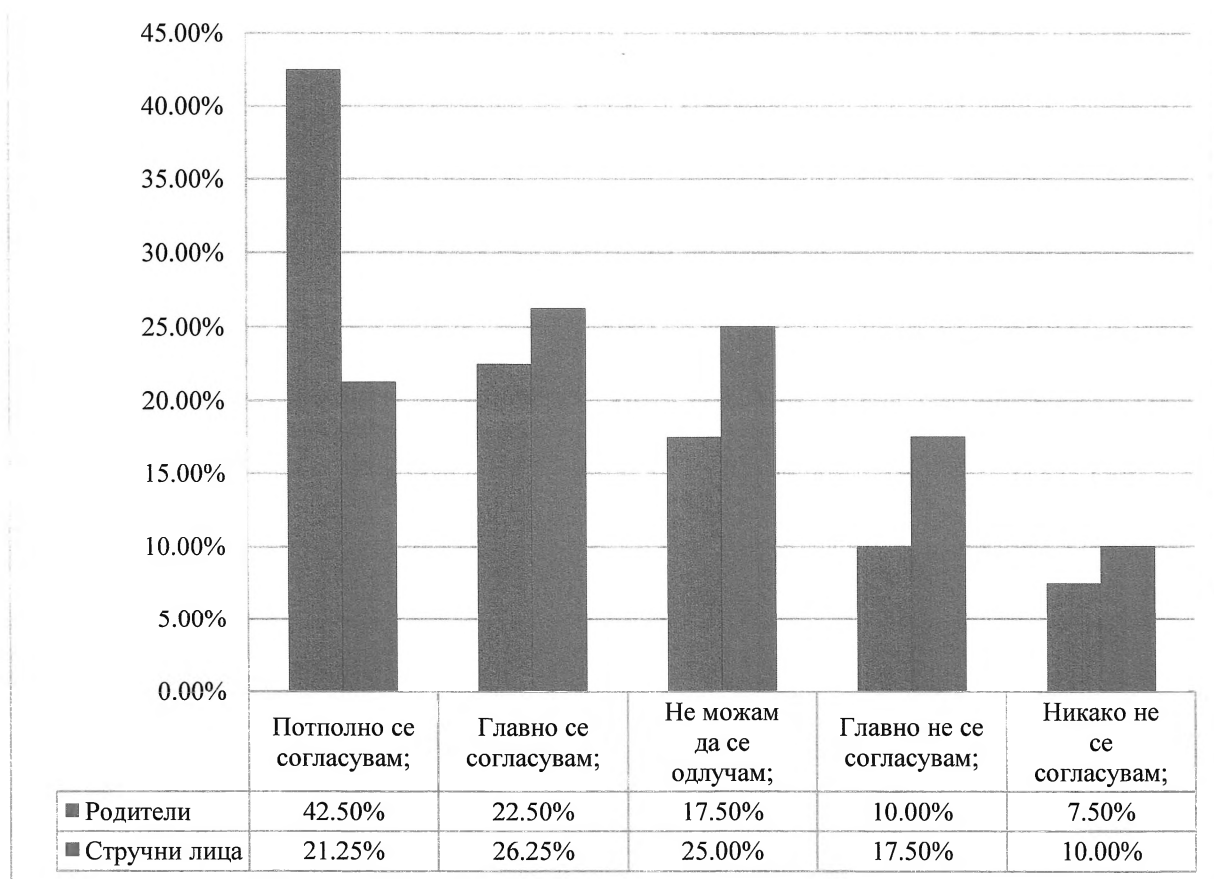
- Само 6.6 % од лицата со попреченост сметаат дека се дискриминирани за време на реализацијата на работните активности од страна на другите колеги (*Симоновска Ф.*, 2014) (129).

Во истражувањето за социјално прифаќање на лица со интелектуална попреченост прифатени во станбени единици (*Златанова Д.*, 2014) (131), се обидовме да добиеме одговор на прашањето: Дали и колку граѓаните ги охрабруваат лицата со пречки во развојот?

- најголем број од граѓаните се изјасниле дека *понекогаш* ги охрабруваат лицата со попреченост (68.00 %), додека 21.00 % изјавиле дека многу често го прават тоа.

Табела 29. Дали треба лицата со умерена интелектуална попреченост да употребуваат остри предмети во домаќинството: нож, ножици, игла, прибор за бричење, ...?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Наполно се согласувам	34	42.50	17	21.25
Главно се согласувам	18	22.50	21	26.25
Не можам да се одлучам	14	17.50	20	25.00
Главно не се согласувам	8	10.00	14	17.50
Никако не се согласувам	6	7.50	8	10.00

Графикон 30. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали треба лицата со умерена интелектуална попреченост да употребуваат остри предмети во домаќинството: нож, ножици, игла, прибор за бричење...?

Родителите на лицата со умерена интелектуална попреченост во 42.50 % случаи се *потполно согласни* овие лица да употребуваат остри предмети во домаќинството: нож, ножици, игла, прибор за бричење, наспроти 21.25 % од стручните лица.

Во 25.00 % случаи на стручните лица, наспроти 17.50 % на родителите, стручните лица *не можат да се одлучат* дали овие лица да употребуваат остри предмети во домаќинството: нож, ножици, игла, прибор за бричење.

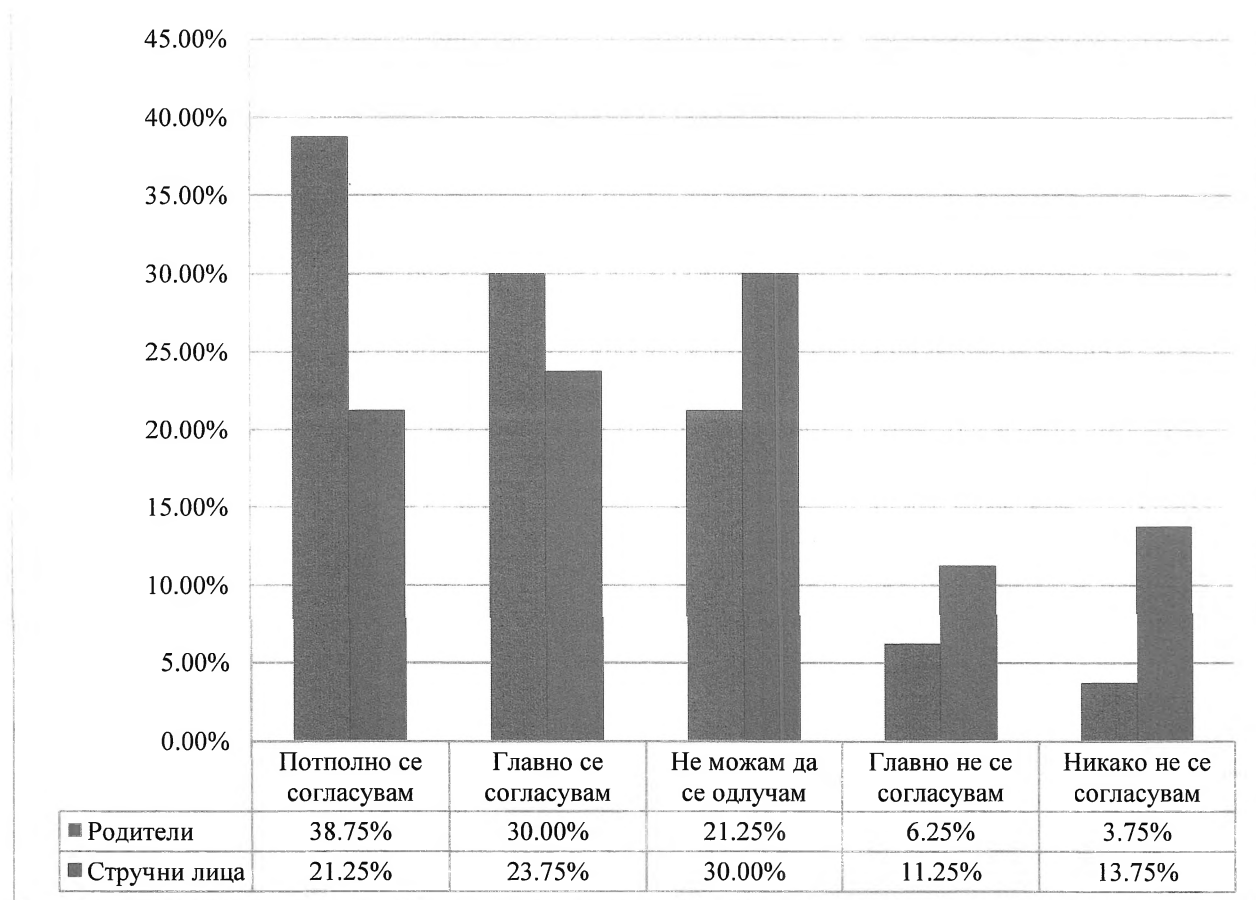
Исто така, негативни одговори преовладуваат кај стручните лица, кога во 27.50 % случаи, наспроти 17.50 % кај родителите се определија дека *главно или никако не се согласуваат* лицата со умерена интелектуална попреченост да употребуваат остри предмети во домаќинството: нож, ножици, игла, прибор за бричење.

Според резултатите од истражувањето на *Стојанова С. 2012*, (127), за можностите лицата со интелектуална попреченост да користат кујнски прибор, доаѓа до констатација дека 55.55 % од лицата со умерена интелектуална попреченост самостојно користат прибор во кујната, додека 22.22 % од нив тоа го прават без надзор но со потсетување.

На второ место се лицата со комбинирана попреченост, со 33.33 % самостојна успешност а во 17.64 % случаи, тоа го прават со потсетување.

Табела 30. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат/треба самостојно да употребуваат тоалет?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Наполно се согласувам	31	38.75	17	21.25
Главно се согласувам	24	30.00	19	23.75
Не можам да се одлучам	17	21.25	24	30.00
Главно не се согласувам	5	6.25	9	11.25
Никако не се согласувам	3	3.75	11	13.75

Графикон 31. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат/треба самостојно да употребуваат тоалет?

Разликата во ставовите на родителите и стручните работници продолжува и по ова прашање.

45.00 % од стручните лица *потполно или главно се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост треба самостојно да употребуваат тоалет. Кај родителите, овој број изнесува 68.75 %. Родителите сметаат дека лицата со умерена интелектуална попреченост треба самостојно да употребуваат тоалет.

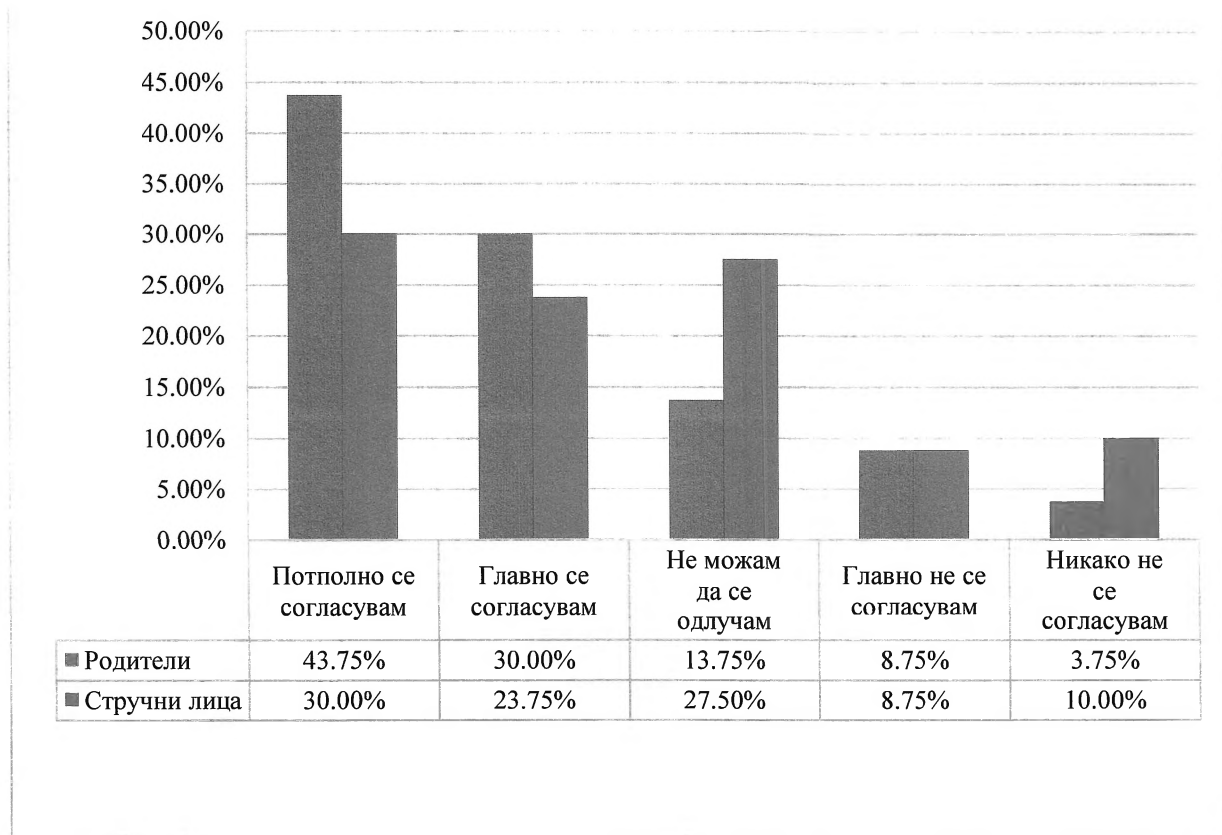
21.25 % од родителите се определија за ставот дека *не можат да се одлучат* дали лицата со умерена интелектуална попреченост треба самостојно да употребуваат тоалет, наспроти 30.00 % од стручните лица.

И по ова прашање, разликата е евидентна и во поглед на ставот дека *главно или никако не се согласуваат* лицата со умерена интелектуална попреченост самостојно да употребуваат тоалет. По овој став се изјаснија 25.00 од стручните лица и само 10.00 % од родителите.

Teodorovic B. u Levandovski D. (1986) (79) сметаат дека 96.00 % од родителите мислат дека нивното дете ќе стекне основни културно хигиенски навики, дека ќе може да се оспособи за извршување на едноставни работи и дека ги поседуваат оние облици на однесување кои ќе им помогнат успешно да бидат социјализирани во потесната и пошироката средина

Табела 31. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат/треба да мијат садови?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Наполно се согласувам	35	43.75	24	30.00
Главно се согласувам	24	30.00	19	23.75
Не можам да се одлучам	11	13.75	22	27.50
Главно не се согласувам	7	8.75	7	8.75
Никако не се согласувам	3	3.75	8	10.00

Графикон 32. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат/треба да мијат садови?

Зошто лицата со умерена интелектуална попреченост не би требало да мијат садови?

Родителите сметаат дека можат и треба да мијат садови. За овој став *потполно или главно* се определија 73.75 % од родителите, наспроти ставовите на стручните лица кои за овој став се определија со 53.75 %.

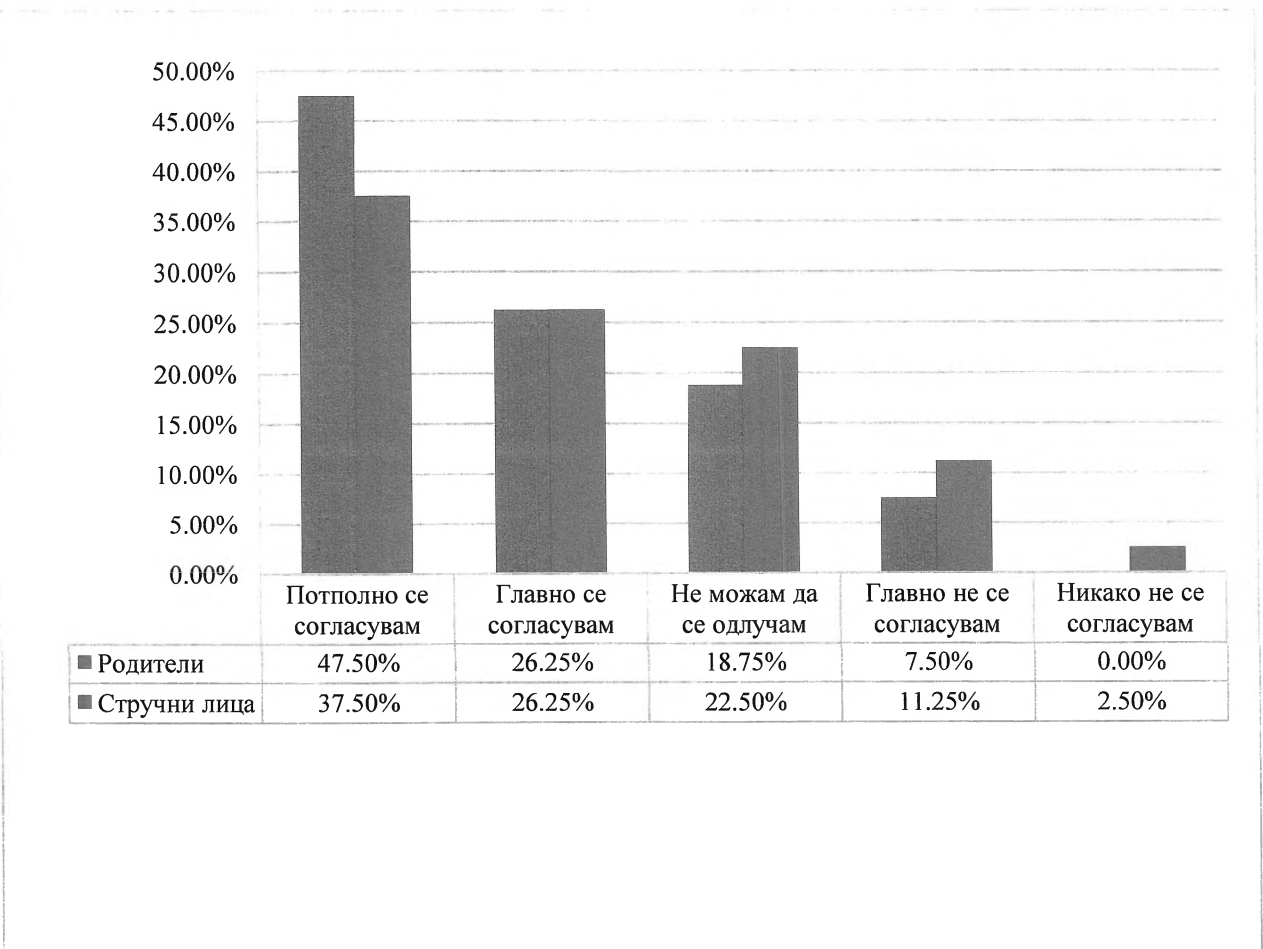
Разликата во ставовите е присутна и во следните делови од ова прашање. 27.50 % од стручните лица, наспроти 13.75 % од родителите, *не можат да се одлучат* дали лицата со умерена интелектуална попреченост треба да мијат садови или друг да ги мие наместо нив.

Никако не се согласувам лицата со умерена интелектуална попреченост да мијат садови е одговорот на 10.00 % од стручните лица, наспроти 3.75 % од родителите.

Стојанова С., 2012, (127) истражувајќи ја способноста на лицата со интелектуална попреченост за *миење садови*, истакнува дека најдобри резултати покажале лицата со умерена интелектуална попреченост, од кои 58.33 % самостојно мијат садови, на второ место се лицата со комбинирана попреченост, од кои 29.41 % самостојно мијат садови, додека кај лицата со тешка интелектуална попреченост, самостојно мијат садови 6.25 %.

Табела 32. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост треба да ги одржуваат цвеќињата на терасата?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	38	47.50	30	37.50
Главно се согласувам	21	26.25	21	26.25
Не можам да се одлучам	15	18.75	18	22.50
Главно не се согласувам	6	7.50	9	11.25
Никако не се согласувам	0	0.00	2	2.50

Графикон 33. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Дали лицата со умерена интелектуална попреченост треба да ги одржуваат цвеќињата на тераса?

Разлика постои и по ова прашање, иако не е драстична.

Поголем дел од родителите (73.75 %, наспроти 63.75 % од стручните лица) *потполно или главно се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост треба да одржуваат цвеќиња на тераса.

И во овој случај збунуваат одговорите и на двете групи испитаници, кога велат дека (18.75 % од родителите и 22.50 % од стручните лица) не можат да се одлучат дали лицата со умерена интелектуална попреченост би знаеле да ги одржуваат цвеќињата на тераса.

Бидејќи во литературата не најдовме на други истражувања во врска со ова прашање, без разлика што одговорот ни беше сосема јасен, ќе ги наведеме размислувањата на менторот на овој труд *Петров Р.*³

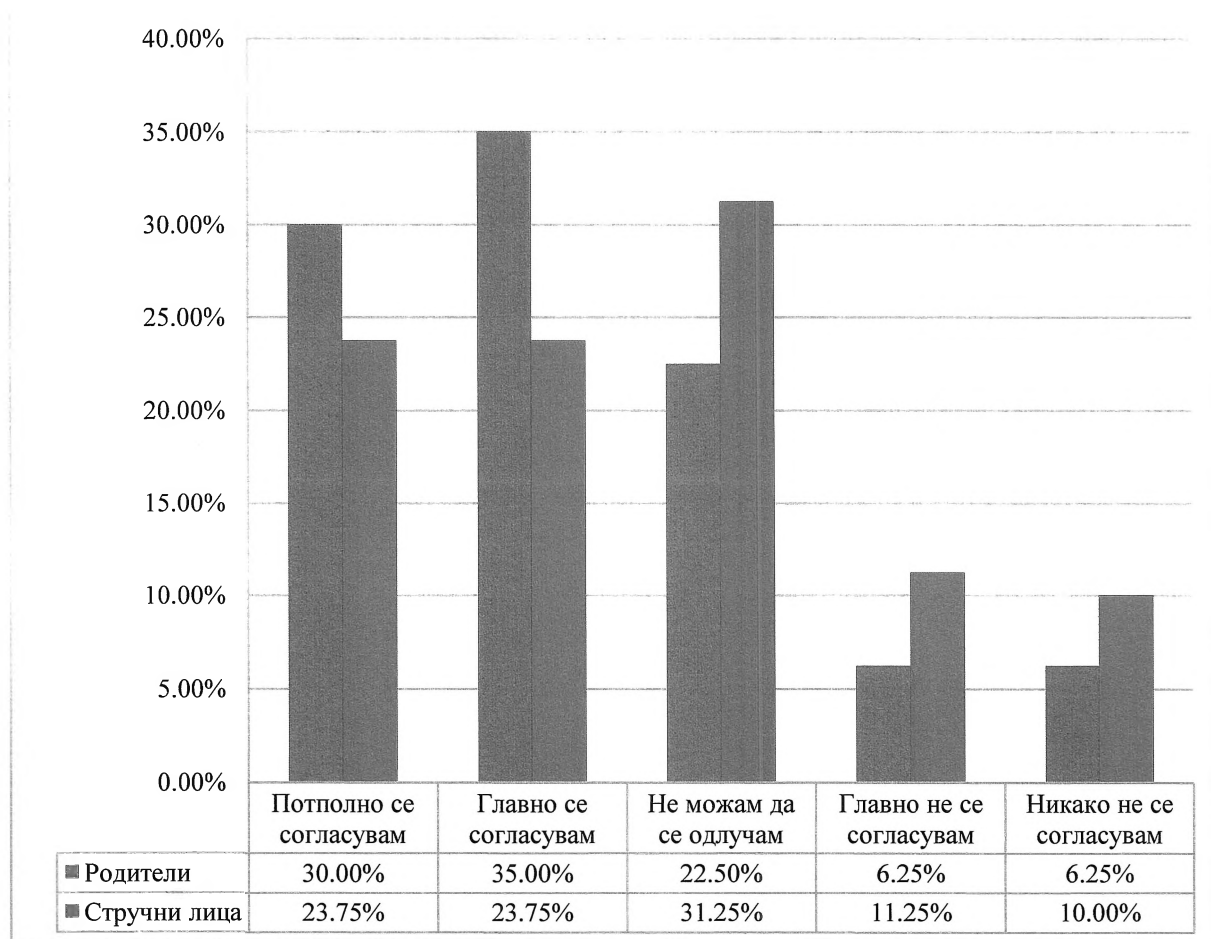
Интенција на вработените стручни кадри во рамките на институционалните или вонинституционалните форми на заштита е, лицата со интелектуална попреченост да бидат вклучени во реализација на сите активности во институцијата.

Во конкретниов случај, дали треба да ги одржуваат цвеќињата на тераса, мојот одговор е *Да*. И во мојата севкупна пракса, не само во Демир Капија, корисниците на установите во најголем дел се грижат за цвеќињата и зеленилото.

³Петров Ристо, професор во пензија, со 42 години работно искуство, од кои 25 години во Специјалниот завод во Демир Капија и 17 години како професор на Институтот за дефектологија при Филозофскиот факултет во Скопје.

Табела 33. Мислам дека лицата со умерена интелектуална попреченост се во можност да извршуват активности во локалната заедница?

Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	24	30.00	19	23.75
Главно се согласувам	28	35.00	19	23.75
Не можам да се одлучам	18	22.50	25	31.25
Главно не се согласувам	5	6.25	9	11.25
Никако не се согласувам	5	6.25	8	10.00

Графикон 34. Приказ на одговорите на родителите и стручните работници на прашањето: Мислам дека лицата со умерена интелектуална попреченост се во можност да ги вршат следниве активности во локалната заедница?

Потполно или главно се согласуваме дека лицата со умерена интелектуална попреченост се во можност да извршуваат одредени активности во локалната средина. За овој став се определија 65.00 % од родителите и 47.50 % од стручните лица.

Разликата во ставовите и понатаму е присутна. 31.25 % од стручните лица, наспроти 22.50 % од родителите, *не можат да се одлучат* дали лицата со умерена интелектуална попреченост се во можност да извршуваат одредени активности во локалната средина.

Исто така, 21.25 % од стручните лица, наспроти 12.50 % од родителите, воглавно или никако не се согласуваат лицата со умерена интелектуална попреченост да се вклучат во извршување одредени активности во локалната средина.

Kaljaca S. (2008) (82), упатува дека на лицата со умерена интелектуална попреченост им се нуди можност да земат поголемо учество во секојдневните активности во домот и во заедницата. Предностите за користење на ваквите активности се: поголема варијабилност во секојдневниот живот; за лицата со интелектуална попреченост тие се интересни; не се присутни постојаните прекорувања или насочувања како во ситуации кога се во дневниот центар, дома или во институција, тука имаат поголема слобода; набљудувајќи ги и работејќи со другите, имаат поголема слобода во своето изразување.

Со цел согледување на вкупниот избор на одговорите од испитаниците преку кои се испитува хипотезата за нивните мислења од областа, треба на следниот табеларен приказ се прикажани сумираните резултати од родителите, односно вкупниот број фреквенции за секоја алтернатива и просечниот процентуален опфат на секоја.

**Табела 34. Приказ на вкупните одговори на родителите и стручните лица
-ОБЛАСТ: ДАЛИ ТРЕБА**

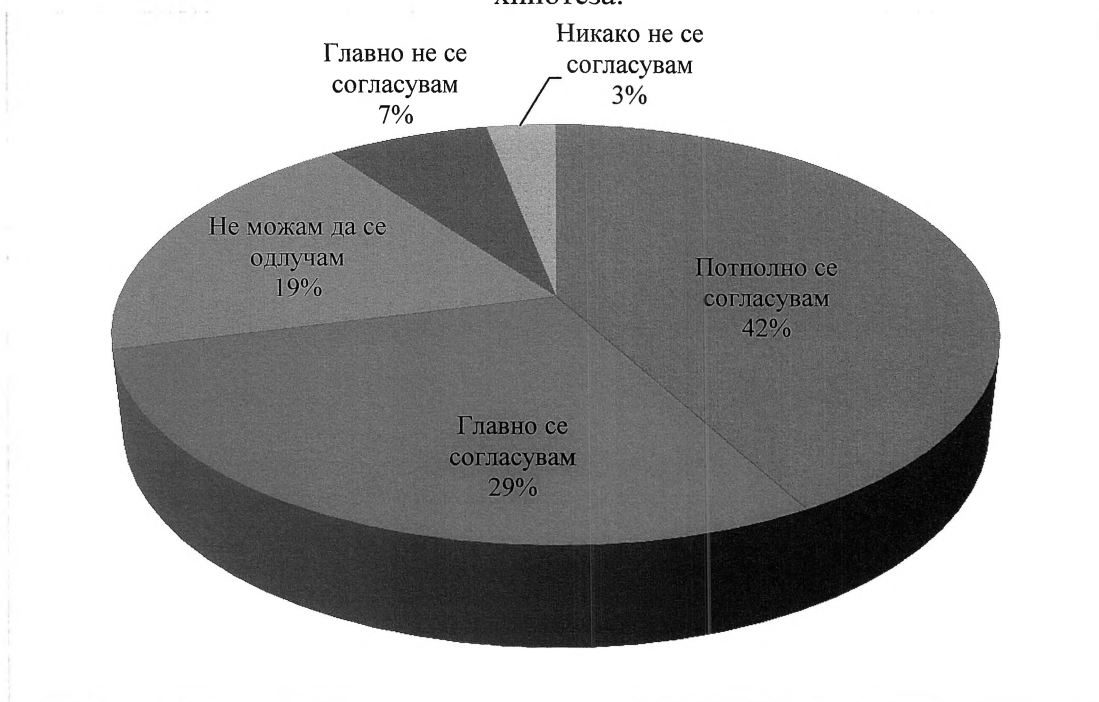
Алтернативни одговори	Родители		Стручни лица	
	f	%	f	%
Потполно се согласувам	232	41.42	167	29.81
Главно се согласувам	164	29.27	144	25.71
Не можам да се одлучам	106	18.92	146	26.06
Главно не се согласувам	41	7.31	58	10.35
Никако не се согласувам	17	3.02	45	8.02

Сумирајќи ги резултатите од областа дали треба лицата со умерена интелектуална попреченост...повторно можеме да констатираме дека постојат разлики во ставовите на родителите и стручните лица.

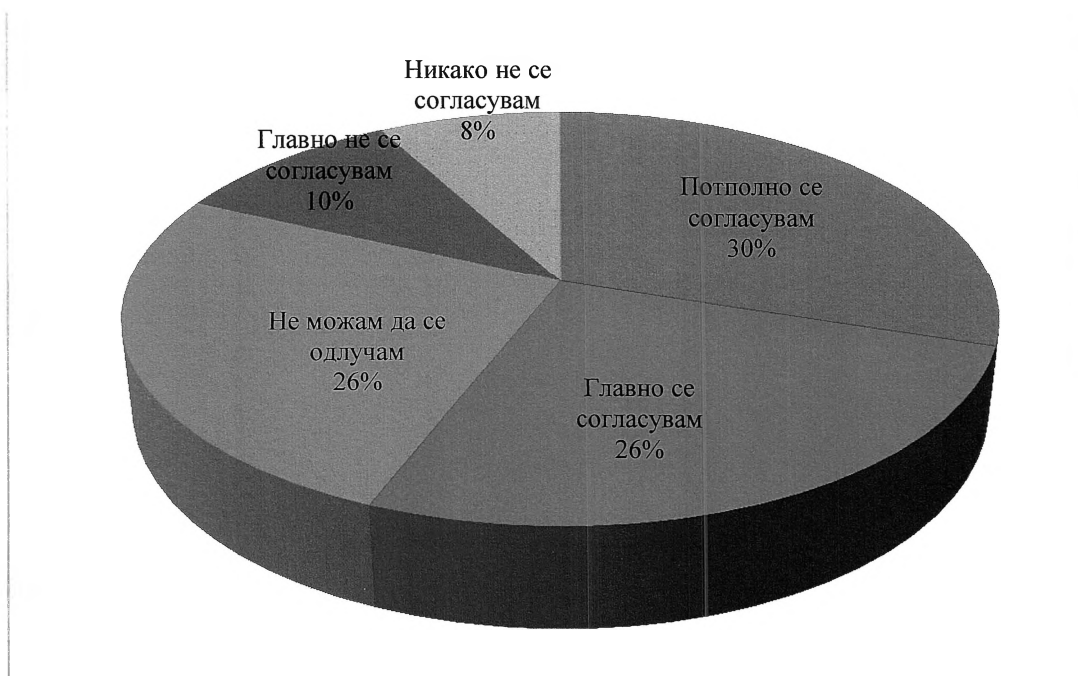
Во 70.69 % случаи родителите *потполно или главно се согласуваат* дека лицата со умерена интелектуална попреченост треба да бидат прифатени како активни членови на заедницата, дека треба да ги уживаат истите права како и останатите граѓани итн. Бројот на стручните лица кои на овој начин се определија изнесува 55.52 %.

Главно или никако не се согласувам, е став за кого се определија 10.33 % од родителите, наспроти 18.37 % од стручните лица.

Во продолжение се претставени и графички прикази на вкупните резултати за истата хипотеза:

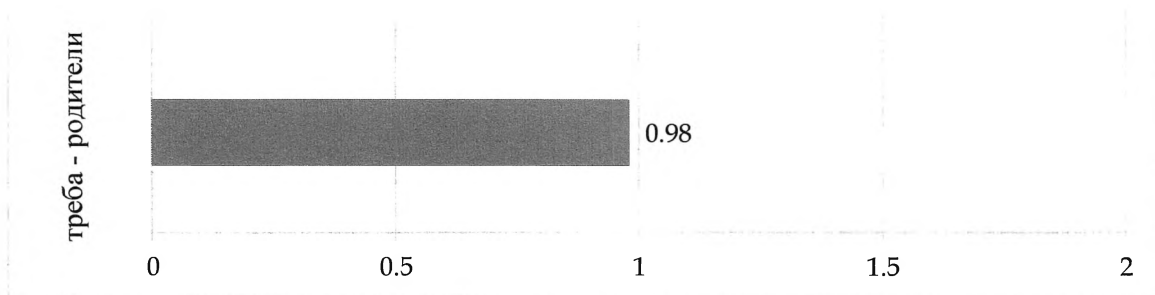

Графикон 35. Приказ на вкупните одговори на родителите
-ОБЛАСТ: ДАЛИ ТРЕБА

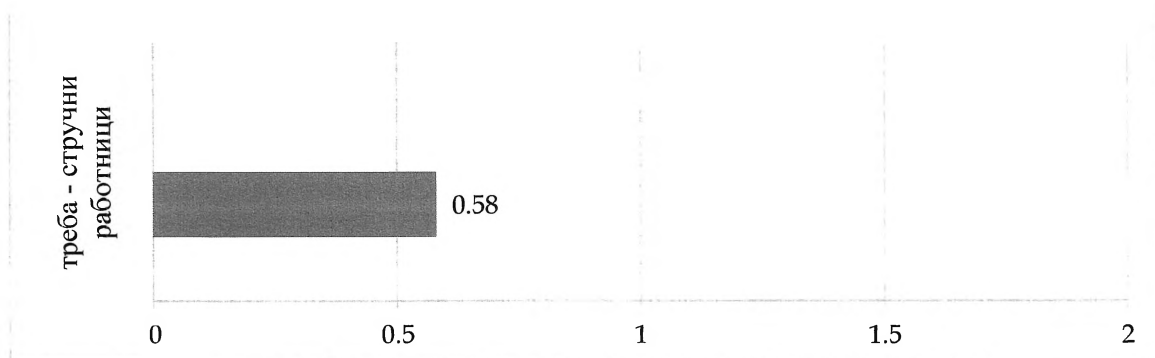

Графикон 36. Приказ на вкупните одговори на стручните работници
ОБЛАСТ: ДАЛИ ТРЕБА

Во однос на хипотезата која е дефинирана во областа – потребите за секојдневно живеење на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост, аритметичката средина на одговорите на прашањата изнесува 0.98 кај родителите и 0.58 кај стручните работници. На следните графички прикази истото е претставено:

Аритметичка средина на одговорите на родителите – област: треба

Аритметичка средина на одговорите на стручните работници – област: треба

Добиените податоци укажуваат на разлики кај двете групи испитаници за можностите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за компетентно живеење. Ваквите наоди одат во прилог на тврдењето: Постои разлика помеѓу родителите и стручните работници во процената на потребите на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење.

За да се утврди дали хипотезата се потврдува односно дали има голема разлика меѓу одговорите на родителите и стручните работници, пресметан е t-тест кој изнесува 6.619, $p < 0.05$, што значи дека хипотезата се потврдува.

Добиените наоди покажуваат дека разлики секако постојат меѓу различните групи испитаници. Оттука, може да се констатира дека постои разлика помеѓу родителите и стручните работници во процената на компетентноста на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост и тоа како во општите компетенции на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење со најмал интензитет така и во нивните знаења, можности и потреби и тоа со се поголем интензитет во редоследот во кој се прикажани одговорите. Може истовремено да се забележи дека нецелосно се потврдени тврдењата дека стручните работници ги потценуваат овие лица во поглед на нивното самостојно извршување на секојдневните активности иако тие низ своите одговори покажаа поголема умереност во нивниот избор на понудените алтернативи во споредба со изборот на родителите. Исто така и родителите иако покажуваат поголема доверба кон лицата во поглед на нивното самостојно опстојување и тие не покажуваат преголема преценетост на знаењата, можностите и потребите на лицата со интелектуална попреченост за вршење самостојни активности.

IV. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕДЛОЗИ

Трудот разгледува повеќе аспекти за проценката на лицата со умерена интелектуална попреченост од страна на стручни лица и родители на лицата со попреченост, за нивно самостојно живеење. Во овој поглед ние се уште сме сведоци дека и ден денес луѓето се склони да донесуваат површни заклучоци за компетентноста на оние кои не се "нормални", развиваат предрасуди и стереотипи, како што е систематски оневозможување на луѓето да ги покажат своите способности. Присуството на интелектуална попреченост не оправдува било каква форма на дискриминација.

- За да се потврди компетентноста на лицата со умерена интелектуална попреченост потребно е да се согледаат ставовите за нивните компетенции од страна на оние кои се нивни поддржувачи во нивното секојдневие. Првата посебна хипотеза токму тоа го докажуваше. Тргувајќи од претходно наведеното дека постојат разлики помеѓу родителите и стручните работници во процената на компетентноста на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост, и двете групи испитаници јасно ги прикажуваат сопствените позиции во поглед на тоа.

- Во поглед на проценката на *знаењата* на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење родителите искажаа свои ставови кои позитивно укажуваат на претпоставките наведени во втората посебна хипотеза односно родителите ги преценуваат знаењата на лицата со умерена интелектуална попреченост во споредба со ставовите на стручните лица. Имено, родителите сметаат дека лицата располагаат со знаење кое им овозможува посамостојно живеење додека стручните лица имаат поголем скептицизам во однос на истото.

- *Можностите* за самостојно живеење исто така различно се перцепираат од страна на различните групи испитаници. Првата група односно родителите се стремат кон поголемо осамостојување на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост, и спротивно на нив стручните лица ги негираат во најголем дел можностите на овие лица за самостојно живеење. Токму ваквите ставови се во насока на потврдување на разликите меѓу двете групи испитаници од аспект на можностите на лицата со умерени

интелектуални способности за посамостојно живеење. Примената на подеднакви стандарди не е својствено при споредбата на овие податоци.

- Четвртата посебна хипотеза укажува на тоа дека постојат разлики во процената на *потребата* на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост за извршување секојдневни активности за што посамостојно живеење. Притоа забележително е дека и во овој случај родителите сметаат дека потребата за поддршка на членовите на нивните семејства кои се со умерена интелектуална попреченост не е голема односно тие треба да преземаат повеќе акции за што посамостојно живеење. При споредбата со ставовите на стручните лица забележително е дека истите се насочени кон поголем степен на поддршка на лицата со умерена интелектуална попреченост при потребата за реализирање на некои активности од секојдневното живеење.

Генералниот заклучок кој произлегува од спроведеното истражување е дека постојат разлики во сите третиранни аспекти меѓу родителите и стручните работници. Ваквите согледувања укажуваат на потреба од воспоставување на квалитетни комуникациски релации меѓу нив, а тие се одразуваат на подобрувањето на третманот на лицата со умерена интелектуална попреченост, што пак ќе се рефлектира на соодветно живеење на овие лица во средината во која опстојуваат. Токму ефективната комуникација и подобрената соработка ќе придонесат за зголемен квалитет на живот на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост. Пристапно живеење во заедницата значи постоење на услови кои на лицата со интелектуална попреченост ќе им овозможи да го остварат своето право на избор и квалитетот на сопствениот живот, што е предуслов за нивно самостојно живеење. Лицата со интелектуална попреченост имаат право да им бидат обезбедени сите можности да можаат сами да избираат каде и со кого ќе живеат, а не да живеат во наметнати услови и начин на живот. Во таа смисла, неопходно е да се обезбеди широк спектар на квалитет на поддршка во заедницата за да им помогне на лицата со интелектуална попреченост, да им се овозможи слобода на избор и да се обезбеди соодветен квалитет на живот во заедницата. Тоа вклучува достапна животна средина - згради, јавни места, сообраќај, услуги, комуникации, информации, технологија и многу повеќе. Исто така, тоа го вклучува образованието, активности и кампањи за подигнување на свеста на сите учесници во заедницата, како и усогласување на терминологијата усвоена од страна на движењето на лицата со интелектуална попреченост на меѓународно ниво.

V. ЛИТЕРАТУРА

1. Ivković, M. (2003), *Sociologija obrazovanja*, Knjazvac: DIP "NOTA".
2. Ајдински, Г., Киткањ, З., Ајдински, Љ. (2007), *Основи на дефектологијата*, Куманово: Македонска Ризница.
3. Vantić-Tanjić, M., Nikolić, M. (2010), *Inkluzivna praksa, od segregacije do inkluzije*, Tuzla: OFF-SET.
4. Димкова, М. (2012), *Дневни центри за лица со пречки во менталниот развој во Република Македонија*, Магистерски труд, Скопје: Филозофски факултет.
5. Čudina, M., Obradović, J. (1975), *Psihologija*, Zagreb: Panorama.
6. Kretch, D., Crutchfield, R. S., Balachey, L.(1972), *Pojedinac u društvu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
7. Fulgosi-Masnjak, R. (1989a), "Ispitivanje stavova roditelja prema integraciji učenika usporenog kognitivnog razvoja u redovnu osnovnu školu", Zagreb: *Defektologija*, 25 (2):195-204.
8. Rot, N. (1980), *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
9. Kretch, D., Crutchfield, R.S. (1969), *Elementi psihologije*, Beograd: Naučna knjiga.
10. Penington, D. (1997), *Osnovi socijalne psihologije*, Zagreb: Naklada slap.
11. Zvonarević, M. (1985), *Socijalna psihologija*, Zagreb: Školska knjiga.
12. Newcomb, T. M. (1991), *Dyadic balance as a source of clues about interpersonal attraction*. In: B. I. Murstein (ed.), *Theories of Attraction and Love*, New York: Springer.
13. Norman, R. (1975), *Affective Cognitive Consistency, Attitudes, comformity and Behavior*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32 (1): 83-91.
14. Stančić, V. (1991), *Priručnik za ispitivanje stavova i vrijednosti u djece niže osnovne školske dobi*, Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.
15. Stančić, V., Kovačević, V., Mejovšek, M., Novosel, M. (1981), *Utjecaj dodatnog informiranja na promjenu stavova prema invalidima i mentalno retardiranim u grupama radnika iz neposredne proizvodnje, administracije i rukovodstva*, Zagreb: *Defektologija*, 19 (1-2).

16. Petrović, S., Magdalenić, I. (1977), *Elementi socijalne psihologije*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
17. Rot, N. (1980), *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
18. Kovačević, V., Mejovšek, M., Novosel, M., Stančić, V. (1980), Povezanost karakteristika ličnosti i stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima, *Defektologija*, 16 (1-2): 67-88.
19. Marvin-Cavor, Lj. (1981), *Komparativna analiza strukture stavova roditelja prema polaznicima škole za mentalno retardiranu djecu i djeca bez somatopsihičkih oštećenja*. Doktorska disertacija. Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.
20. Hatibović, Ć. (2002), *Kongruencija latentne strukture stavova prema odgojno-obrazovnoj integraciji djece s teškoćama u razvoju*. Doktorska disertacija. Defektološki fakultet Univerziteta u Tuzli.
21. Dalić Pavelić, S. (2002), *Uticaj programa strukturiranih igara na promjenu položaja učenika s posebnim potrebama u uvjetima integracije*. Magistarski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
22. Tamm, M., Prellwitz, M. (2001), 'If i had a friend in a wheelchair': children's thoughts on disabilities, *Child: Care, Health and Development* 27(3):223-240.
23. Arijes F., (1989), *Vekovi detinjstva*, Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, Beograd.
24. Sretenov, D., (2000), *An evaluation of attitudes of pre-school teachers from different social and cultural milieu in Yugoslavia towards inclusion of children with mild learning difficulties in regular pre-school*, (magisterska rabota), The University of Birmingham
25. Nedović, G., Rapaič D., Milenović, M., (2002), *Procena opterećenosti učenika u specijalnoj školi*, Dani defektologa Jugoslavije, Herceg Novi: Zbornik rezimea, str. 107-108.
26. Rapaič, D., Ilanković, V., Nikolič, S., Čukič, R., Nedović, G., Odović, G., Ilić-Stošović, D., Ilić, S., Eminović, F., (2005), *Školovanje dece sa motoričkim poremećajima*, Katedra za somatopediju Defektološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
27. Šarenac, O. (1997), *Razvoj specijalnog školstva Bosne i Hercegovine*. Tuzla.
28. Uzelac, M., Radovančić, B., (1993), *Stavovi prema odgojno-obrazovnoj integraciji učenika s oštećenim sluhom*, Zagreb: Defektologija, str. 13-33.

29. Kovačević, V., Stančić, V., Mejovšek, M. (1988), *Osnove teorije defektologije*. Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.
30. *Defektološki leksikon* (1999), Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
31. Stančić, V. (1982), *Odgojno-obrayovna integracija djece s teškoćama u razvoju. Teoriski problemi i istraživanja*. Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.
32. Affleck, J. Q., Madge, S., Adams, A., Lowenbraun, S. (1988), *Intergrated Classroom. Versus Resource Model: Akademic Valiability and Effectiveness*. Exceptional Children.
33. Stančić, V. (1985), *Djeca s teškoćama u razvoju u redovnoj školi*. Savez slijepih SR Hrvatske i Savez SIZ-a odgoja i osnovnog obrazovanja SR Hrvatske, Zagreb.
34. Dervišbegović, M. (1997), *Socijalna pedagogija s andragogijom*. Studentska štamparija Univerziteta Sarajevo.
35. Janzen, L., Willgosh, L., McDonald, L. (1995), *Experiences of clasroom teachers integrating student with moderate and severe disabilities*. Developmental Disabilities Bulltein, Vol 23.1. www.ualberta.com.ca
36. Horne, M. D. (1998), *Socijalna integracija – društvene i političke perspektive u stručnoj praksi. Zbornik radova 2. Međunarodnog seminara “Mentalno zdravlje osoba s teškoćama socijalne integracije”*, Varaždin-Trakošćan, 4.-7. Svibnja 1998.
37. Idol, L. (1997), Key questions related to building collaborative and inklusive schools. *Journal of Learning Disabilities*, 30 (4): 384-394.
38. Skalar, V. (1991), Integracija kao inovacija I alternative. *Pregled problema mentalno retardiranih osoba*, 27 (3-4): 103-107.
39. Stančić, Z. (2001), *Učenici s posebnim potrebama u redovnoj osnovnoj školi*. Poruke, Podanašenje hrvatskog školstva-aktualni zadatak životnog trenutka (materijali sa XI križevačkih pedagoških dana), Križevci, str. 81-94.
40. Mustać, V., Vicić, M. (1996), *Rad s učenicima s teškoćama u razvoju u osnovnoj školi*. Priručnik za prosvjetne djelatnike. Zagreb: Školska knjiga.
41. Bayliss, P. D. (1995), *Segregation, integration, exclusion, inclusion: Frameworks and rationales*. Special Education Gent, 7: 4-26.
42. Ljubić, M. (2002), *Stavovi nastavnika srednjih škola prema integraciji djece usporenog kognitivnog razvoja*. Magisterski rad. Edukacisko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

43. Fulgosi-Masnjak, R. (1989), *Efekti različitih modela integracije djece usporenog kognitivnog razvoja-stavovi učenika i roditelja*. Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
44. Suzić N. (2008), *Uvod u inkluziju*, Banja Luka: XBS.
45. Zovko, G. (1983), Opće didaktičko-metodičke napomene, važne za rad s djecom s teškoćama u razvoju u uvjetima odgojno-obrazovne integracije. Okrugli stol: " *Odgojno-obrazovne integracija djece s teškoćama u razvoju*". Stručni savjet Društva defektologa Hrvatske, Zagreb.
46. Whittaker, P. (1994), Mainstream Students talk about Integration. *British Journal of Special Education*, 17 (1): 13.16.
47. Rieser, R. (1994), "An Oportunitie not to be missed, Inklusive School Policies", *New Learning Together Magasine*, 1:8-13.
48. Mišić, D. (1995), "Uključivanje (inkluzija), Korak dalje od integracije djece s teškoćama u razvoju", *Časopis za unapređenje psihičkog života „psiha“*, 1 (4): 28-30.
49. Lazor, M., Marković, S., Nikolić, S. (2008), *Priručnik za rad sa decom sa smetnjama u razvoju*. Novosadski humanitarni centar. Novi Sad, str.8.
50. Roach, V. (1995), "Supporting inklusion: Beyound the rretoric", *Phi Delta Kappan*, 77(4),295-299.
51. Rajović V., (2004), *Psiho-socijalne determinante razvoja i učenja mentalno retardirane dece*, Institut za Psihologiju, Beograd.
52. Ibralic F, Smajic M, (2007), *Osobe sa intelektualnim teskocama*, Edukacijsko rehabilitacijski fakultet, Tuzla
53. Ilić, M. (2009), *Inkluzivna nastava*. Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo.
54. Milenovic Z., (2011), *Vaspitanje i obrazovanje ucenka sa telesnim smetnjama u i nkluzivnoj nastavi*. Zbornik na trudovi, međunarodna konferencija: Unapredjenje kvaliteta zivota djece i mladih. Udruzenje za podrsku i kreativni razvoj djece i mladih i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli, str.371-380.
55. Петров Р, Копачев Д, Такашманова Т., (2004), *Деинституционализација на деца со тешка ментална ретардација*, Скопје: Филозофски факултет.
56. *Устав на Република Македонија*, Скопје.

57. ООН, 2006, *Конвенција за правата на лицата со инвалидност*.
58. Cooper, D, Hersov, J. (1988), *We Can Change the Future – A staf training resource on self – advocacy for people with learning difficulties*, London: National Bureau for Handicapped Students.
59. Taylor, S.J., Biklen, D., Knoll J. (1987), *Community Integration with Severe Disabilities*, Nigel Malin.
60. George, S., Baroff, J., Gregory, O. (1999), *Mental retardation: Nature, Cause, and management*; Philadelphia: Third Edition; BRUNNER/MAZEL.
61. Петров, Р., Ѓурчиновска, Л., Станојковска Трајковска, Н. (2008), *Заштита и рехабилитација на лица со инвалидност*, Скопје: Филозофски факултет.
62. Petrov, R., Stepanoska, E., Stanojkovska-Trajkovska, N., Misovska-Stojkovska T. (2013), *Samostalni zivot sa podrskom za lica sa smetnjama u intelektualnom razvoju u R.Makedoniji*, Medjunarodna konferencija: Unapredjenje kvalitete zivoda djece I mladih, Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Tuzla I Udruzenje za podrshku I kreativni razvoj djece I mladih, Zbornik radova, Tuzla.
63. Teodorovic, B, (1997). "Suvremeno poimanje drustevnog položaja osoba s mentalnom retardacijom", *Nash prijatelj*, br.1-2, str. 4-9, Zagreb
64. Величковски, Р., Чичевалиева, С. (2010), *Деца со пречки во развојот во Република Македонија –Анализа-*. Скопје: Министерство за здравство на Република Македонија.
65. Димовска, В., Крстовски, В., Гацоска, М. (2013). *Правата на лицата со интелектуална попреченост во Република Македонија*. Извештај од истражување за состојбите во однос на имплементација на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост. Скопје: Дата Понс.
66. Ајдински, Г. (2000). *Карактеристики во развојот на лесно ментално ретардираните ученици*, Куманово: Македонска ризница.
67. Петрова-Ѓурчиновска, Л. (2007). *Деинституционализација како предуслов за интеграција во општествената заедница за децата со тешка ментална ретардација*. Магистерски труд, Филозофски факултет, Скопје.
68. Јакулиќ, С., (1993). *Медицинске основи менталне ретардације*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
69. Петров, Р., (2007), *Лица со инвалидност*, Скопје: Филозофски факултет.

70. Ајдински, Љ., (1982). *Интегрална рехабилитација на ментално ретардираните лица*, Београд: ЈКСД.
71. Софијанов, Н., (1985). *Заболување на нервниот систем во детската возраст*. Скопје: Македонска книга.
72. Забрамна, С. Д., (1988). *Отбор умствено отсташих детеи в специалние увреждениа*, Москва.
73. Goldberg, D., Bendjamine, C., Creed, F. (1992), *Психијатрија в медицинската практика*, Софија.
74. Добрев, З, (1995). *Умствено изостанали деца*, Софија
75. ICD 10, (1992). *Klasifikacija mentalnih poretesaja I poretesaja ponasanja*, Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva.
76. *Правилник за оцена на специфичните потреби на лицата со пречки во физичкиот или психичкиот развој*, Сл. Весник на РМ број 30/2000.
77. Ајдински, Г. (2007). *Олигофренологија*, Скопје: Филозофски факултет.
78. AAMR-American Association on Mental Retardation, (2002). *Mental Retardation-Definition, classification and system of support*, Washington DC
79. Teodorovic, B, Levandovski, D. (1986). *Odnos roditelja prema djetetu s mentalnom retardacijom*, Zagreb: Fakultet za defektologiju.
80. Hrnjica, S, (2011), *Dete kao vrednost (dete I njegove potrebe) u: Deca sa smetnjama u razvoju, potrebe I podrshka*, Beograd.
81. Трајковски, Е.В., (2008). *Медицински основи на инвалидноста*, Скопје: Филозофски факултет.
82. Kaljasa, S., (2008). *Umerena intelektualna ometenost*, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju I rehabilitaciju.
83. Sokolovski, Z., (1997). *Tretman umereno mentalno retardiranih lica*, Beograd: SDMNRO.
84. Kaljasa, S., (1999). *Odnos razvijenosti praktognostickih sposobnosti, leksikona i ponasanja umereno mentalno retardirane dece*, Magistarski rad, Beograd: Defektoloski fakultet.
85. Loveland, K., Tunali-Kotoski, B. (1997), *Development of adaptive behavior in persons with mental retardation*, in *Handbook of Mental Retardation and Development* edc: Burack J., Hodapp R., Zigler E., Cambridge: University Press.

86. Glumbic, N., Kaljaca, S. (2001). "Socijalna zrelost autisticne dece sa umerenom I teskom mentalnom retardacijom", *Beogradska defektoloska skola*, broj 2-3 DDJ, str.81-87, Beograd.
87. Sekušak-Galašev, S., *Bio-psiho-socijalne karakteristike adolescenata s mentalnom retardacijom* Available from URL: <http://www.udrugapuz.hr/mentalnaretardacija.htm>
88. Teodorovic, B., Levandovski, D., Misic, D. (1993). "Kompetentnost odraslih osoba s mentalnom retardacijom", *Defektologija*, broj 30, str 67-81, Zagreb.
89. Levandovski, D., Teodorovic, B., Misic, D. (1996), *Igre za odrasle osobe s mentalnom retardacijom*, Zagreb: Fakultet za defektologiju.
90. *Stanuvanje u zaednjici uz podršku za osobe sa intelektualnim teškoćama : proces deinstitucionalizacije*, Društvo za pomoć osobama sa Down sindromom Srbije. Dostapno na URL: http://www.institutionwatch.ca/cms-filesystem-action?file=pdf/brosura_ovo.pdf
91. Петров, Р. (1999). *Третман на тешко ментално ретардирани лица*, Неготино.
92. Bojanin, S. (1985). *Neurepsikologija razvojnog doba i opšti reedukativni metod*, Beograd: ZUNS.
93. Ѓорѓевиќ, Д. (1982), *Психологија МЗЛ*, Београд,.
94. Bala, J., Novak, J. (1991), *Karakteristike razvoja i psihološka procena mentalno zaostale dece*, u knjizi Hrnjica I saradnici: *Ometeno dete*, Beograd: Zavod za udzbenike I nastana sredstva.
95. "Inkluzija-Mit, Stvarnost i potreba", (2012). *Linker* broj 9. Resursni centar za osobe sa invaliditetom Ekumenske humanitarne organizacije.
96. Zic, A., (1995), *Efekti primjene integrativne gestalt terapije u socijalizaciji djece s lakom mentalnom retardacijom*, Zagreb: Fakultet za defektologiju.
97. Bilić, M., Bratković, D. (2004), "Neki pokazatelji subjektivnog doživljaja kvalitete življenja odraslih osoba s mentalnom retardacijom smještenih u domu za samostalno stanovanje", *Zbornik radova sa skupa „Dobra edukacijsko-rehabilitacijska praksa za 21. stoljeće“*, Trakošćan, Hrvatska, str. 257-266.
98. Gunzberg, H. (1973), *Procjena sposobnosti kod umereno i teže retardirane djece*, Zagreb.
99. Gresham, F., Macmillan, D. L. (1997). *Social Competence and Affective Characteristics of Students with Mild Disabilities*, Review of edukational research.

100. Truss, T.J. (1988), *Learning Disabilities Processedings of the National Conference*, York Press/Parkton, Maryland, Editent by James F. Kavanagh.
101. Kaljaca, S. (2002), "Socijalna kompetencija dece sa umerenom mentalnom retardacijom lisene roditeljskog staranja", *Istrazivanja u defektologiji*, CIDD, str. 107-111, Beograd.
102. Luckason, et. al. (1992): *Mental Retardation: Definition Classification and Systems of Supports* 9th edition, Amerikan Association on Mental Retardation, Washington D.C.
103. AAMR (2004). *Supports Intensity Scale*, American Association for Mental Retardation, Washington D.C.
104. Thompson, J. (2004): *Supports Intensity Scale*, Amerikan Association on Mental Retardation, Washington D.C.
105. Sreat, S., Conroy, J., and Fullerton, A. (2005): "A cost-benefit analysis of community and institutional placements for persons with mental retardation in Oklahoma", *Research in Developmental Disabilities* 26, 17-31.
106. Grujić D., (2005), *Porodični smeštaj dece više od roditeljstva*. Beograd: JP "Službeni glasnik".
107. Трајковски, Д., (1998). *Семејството во системот на социјална заштита во Република Македонија*. Скопје.
108. Трајковски, Д., Динева, М. (2005), *Детска заштита во Република Македонија*. Скопје: "Светлост Графика" Доо.
109. Ројевић, Г., Берић, Т., Ројевић, И., (2007). *Школа животних вештина*. Београд.
110. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2003). "Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti". *Revija za socijalnu politiku*, 10 (1): 45-68.
111. Slatina, M. (2001), *Majka, rijec u kojoj je sadržan jedan čitav odgojni sistem*, Sumejja – revija.
112. Dobrenic, T., Poldrugac, V., Singer, M., (1975), "Porodicne prilike maloletnih delikvenata", *Defektologija*, broj 11, 1, 3-30.
113. Bezuk, J, (1993), *Analiza stave roditelja prema autisticnom detetu u funkciji kreiranja adekvatne strucne pomoci*, Magistarski rad, Medicinski fakultet, Zagreb.
114. Radonić, E., (2003), *Savetovanje, u Biti roditelj*, Drzavni zavod za zastitu obitelji, materinstva I mladezi, Zagreb.

115. Gustović-Ercegovic, A., (1992), "Kompetentnost za roditeljsku ulogu kod roditelja djece usporenog kognitivnog razvoja", *Defektologija*, 28, str. 57-63, Zagreb.
116. Pojam socijalnog uklucivanja [Online] [17.10.2012]
Avaliable from URL: http://www.inkluzija.gov.rs/?page_id=543&lang=cs
117. Informisanjem do inkluzije osoba sa invaliditetom [Online] [15.10.2012]
Avaliable from URL: <http://www.becejski-mozaik.co.rs/templates/pdf/dodatak493.pdf>
118. Skrinja, J., (1994), *Profesionalna opterecenost I sindrom burnout djelatnika u ustanovama za rehabilitaciju osoba s tezom mentalnom retardacijom*, Zagreb.
119. Teodorovic, B., Kazetic-Tomasevic, R., (1999), *Kuharica*, Udruga za promicanje inkluzije, Zagreb.
120. Brojcin, B., Glumbic, N., Kaljaca, S., (2006), *The role of small home communities in deinstitutionalization of persons with intelektual disability*, The 6-th International Conference "Living Together", Varazdin, Croatia, 20-22 April 2006, pp.233-242.
121. Snell, M.E., (1993), *Instruction of Students with Severre Disabilities* by Prentice Hall, Inc, New Jersey.
122. Mansell, J., Elliott, T., Beadle-Brown, J., Ashman, B., Macdonald, S. (2002): "Engagement in maeningful activity and "active support" of people with intellectual disabilities in residential care", *Research in Developmental Disabilities* 23, pp. 342-352.
123. Larson, S., Lakin, K. (1989): "Deinstitutionalization of persons with mental retardation: Behavioral outcomes", *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps* 14, 324-332.
124. Степаноска, Е. (2012), *Лица со умерена и тешка интелектуална попреченост опфатени со формата живеење со подрика*, Одбранет магистерски труд, Филозофски факултет Скопје, Институт за дефектологија.
125. Симјановска, М. (2014), *Социјална интеграција на лицата со инвалидност*, Одбранет магистерски труд, Филозофски факултет Скопје, Институт за дефектологија.
126. Odovic, G., Rapajic, D., Nedovic, G., (2008): *Razvijenost socijalnih vestina osoba sa invaliditetom znacajnih za integraciju na random mestu*. Beograd: Defektoloska teorija i praksa.

127. Стојанова, С. (2012): *Способностите за самопослужување кај корисниците на дневни центри за лица со ментална или телесна попреченост*. Одбранет магистерски труд, Филозофски факултет Скопје, Институт за дефектологија.
128. Костиќ-Ивановиќ, В. (2014): *Квалитет на живот кај возрасни лица со интелектуална попреченост од различни животни услови*. Одбранет магистерски труд, Филозофски факултет Скопје, Институт за дефектологија.
129. Симоновска, Ф. (2014): *Вработување на лицата со инвалидност со различна верска и етничка припадност во заштитни друштва*. Одбранет магистерски труд, Филозофски факултет Скопје, Институт за дефектологија.
130. *Закон за вработување на инвалидни лица* (2010). Во Преглед на прописи кои го регулираат работењето на заштитните троговски друштва и вработувањето на инвалидни лица во Република Македонија.
131. Златанова, Д. (2014): *Социјално прифаќање на лицата со интелектуална попреченост згрижени во станбени единици во општина Неготино*. Одбранет магистерски труд, Филозофски факултет Скопје, Институт за дефектологија.

VI. ПРИЛОЗИ

Прашалник за родители и стручни работници.

Општ прашалник за родители.

Општ прашалник за стручни работници.

Прашалник

Ве молам да го пополните овој прашалник во кој нема добри и лоши одговори, а кој ќе послужи исклучиво за научни и истражувачки цели и нема да биде злоупотребен.

Прашалникот содржи барања или прашања кои се однесуваат на возрасните лица со умерена интелектуална попреченост. На секое прашање понудени се пет одговори. Изберете го оној одговор кој според вашето мислење е најточен и заокружете ја буквата пред него.

Општи прашања:

- 1. Кога во соседството би имало два маркета, дали би купувале во маркетот каде работи лице со умерена интелектуална попреченост?**
 - а) Потполно се согласувам;
 - б) Главно се согласувам;
 - в) Не можам да се одлучам;
 - г) Главно не се согласувам;
 - д) Никако не се согласувам.
- 2. На лицата со умерена интелектуална попреченост најдобро би им било во кругот на семејството?**
 - а) Потполно се согласувам;
 - б) Главно се согласувам;
 - в) Не можам да се одлучам;
 - г) Главно не се согласувам;
 - д) Никако не се согласувам.
- 3. Јас ја користам секоја можност да научам нешто за проблемите поврзани со интелектуалната попреченост?**
 - а) Потполно се согласувам;
 - б) Главно се согласувам;
 - в) Не можам да се одлучам;
 - г) Главно не се согласувам;
 - д) Никако не се согласувам.
- 4. На телевизија или радио доста дознавам за постапките спрема лица со умерена интелектуална попреченост?**
 - а) Потполно се согласувам;
 - б) Главно се согласувам;
 - в) Не можам да се одлучам;

- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

5. Дали можете својата куќа/стан, на неколку дена, му ја доверите на лице со умерена интелектуална попреченост?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

Дали лицата ЗНААТ

1. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да отклучат/заклучат врата?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

2. Дали знае лицето со умерена интелектуална попреченост да се послужи со телефон?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

3. Дали во случај на опасност (пожар, поплава во куќата и сл.) лицето со умерена интелектуална попреченост знае да повика помош?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

4. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да купуваат: леб, млеко, ...?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

5. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат просторно да се ориентираат во непосредната околина?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

6. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да ги чуваат личните предмети?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

7. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат да го кажуваат местото на живеење?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

8. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост во случај на повреда или болест, знаат да побараат помош од други?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

Дали лицата МОЖАТ

1. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат/знаат да засноваат семејство?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

2. Дали лицето со умерена интелектуална попреченост може секојдневно да оди на работа?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

3. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат самостојно да живеат со одредена поддршка ?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

4. Дали можат лицата со умерена интелектуална попреченост да припремаат намаз на леб и чај?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

5. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат (знаат) да подготват едноставен варен оброк?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

6. Дали можат/знаат лицата со умерена интелектуална попреченост, храната за еден ден, да ја распоредат во два-три оброци?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

7. Дали можат лицата со умерена интелектуална попреченост сами да се облекуваат?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

8. Дали можат лицата со умерена интелектуална попреченост да го спремаат местото за спиење?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

Дали лицата ТРЕБА

1. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост треба да ги имаат истите права како и секој друг?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

2. На евентуални грешки во работата, средината треба да биде потолерантна кон лицата со умерена интелектуална попреченост?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

3. Дали треба лицата со умерена интелектуална попреченост да употребуваат остри предмети во домаќинството: нож, ножици, игла, прибор за бричење,?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

4. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост знаат самостојно да употребуваат тоалет?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

5. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост можат да мијат садови?
- а) Потполно се согласувам;
 - б) Главно се согласувам;
 - в) Не можам да се одлучам;
 - г) Главно не се согласувам;
 - д) Никако не се согласувам.
6. Дали лицата со умерена интелектуална попреченост треба да ги одржуваат цвеќињата на терасата?
- а) Потполно се согласувам;
 - б) Главно се согласувам;
 - в) Не можам да се одлучам;
 - г) Главно не се согласувам;
 - д) Никако не се согласувам.
7. Мислам дека лицата со умерена интелектуална попреченост се во можност да ги вршат следниве активности (работи) во локалната заедница?

НАВЕДЕТЕ НЕКОЛКУ РАБОТНИ МЕСТА

Ви благодариме на соработката !!!

САМО ЗА РОДИТЕЛИТЕ

- Од стручњак дефектолог барам упатства за работа со своето дете ?

- а) Потполно се согласувам;
- б) Главно се согласувам;
- в) Не можам да се одлучам;
- г) Главно не се согласувам;
- д) Никако не се согласувам.

Моите најголеми желби би биле:

1-негативен став (смрт)

2-позитивен став (грижа)

ШИФРА _____,
/ ластовичка, надеж, светлост, помош,.../

Пол: М - Ж

- Години на старост - _____
- Место на живеење:
1- рурално _____, 2- урбано _____,
/улица, населба /
- Вработен-а: 1- невработен или пензионер; 2 – Да, на работно место: _____
- Образование: 1 – неписмен; 2 – основно образ.; 3 – средно образ.; 4 – виша и високо образ.;
- Работен стаж: _____ год.
- Семејството живее во:
 - » Сопствен стан од _____ m², со _____ соби;
/ 1-3 /
 - » Сопствена куќа од _____ m², со _____ соби;
/ 4-5 /
 - » Подстанар во _____ од _____ m², со _____ соби;
/ куќа, стан /
 - » Друг облик на сместување: _____
- Семејството има: _____ членови,
- Станбениот простор содржи:

- Купатило	да	не
- Кујна	да	не
- Дневна соба	да	не
- Спална соба	да	не
- Уреди и апарати во домаќинството:

- Машина за перење на алишта	да	не
- Електричен или плински шпорет	да	не
- Фрижидер	да	не
- Телевизор	да	не
- Радио	да	не
- Компјутер	да	не
- Семејството поседува автомобил: да не
- Викендот го спроведува надвор од куќата-станот: 0; 1; 2; 3; 4;- пати месечно.
- Вкупно месечни примања на семејството (сите членови) _____

Во _____, ден _____

/ место на испитување /

/ ден, месец, година /

Ви благодариме на соработката !!!

ЗА ВРАБОТЕНИТЕ ВО ДНЕВНИТЕ ЦЕНТРИ И ЦЕНТРИТЕ ЗА СОЦИЈАЛНА РАБОТА

ШИФРА _____, пол: Ж - М
/ ластовичка, надеж, светлост, помош,.../

- Години на старост - _____
- Стручна спрема: 1 - CCC; 2 - ВШ; 3 - ВСС;
- Работно место _____
- Работни задачи кои ги извршувате _____
- Со лицата со умерена ментална ретардација работам _____ год.
- Дали сте задоволни на работа ? ДА О НЕ
- Дали би промениле нешто во организацијата на работа ? ДА О НЕ
- Во секојдневните активности дали ги ангажирате и корисниците ? ДА О НЕ
- Дали корисниците имаат своја интимна просторија во која можат по желба да уредуваат ? ДА О НЕ
- Дали во планирање на дневните активности учествуваат и корисниците – нивните желби ? ДА О НЕ
- Дали корисниците учествуваат во уредувањето на просторот во кој престојуваат ? ДА О НЕ
- Дали сите активности во Установата ги планираат, организираат и изведуваат вработените? ДА О НЕ
- Корисниците обично сами ги избираат нивните колеги-пријатели во активностите ? ДА О НЕ
- **Ваша забелешка-коментар:**

Во _____, ден _____
/ место на испитување / / ден, месец, година /

Ви благодариме на соработката !!!